

ARAP DÜNYASINDA KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT BİLİMİ

İbrahim Şaban

Demavend Yayınları: 152
Elektronik Yayınlar Serisi: 38
İstanbul, Ocak 2024
Editör: Dr. Hüseyin Ölmez
Kapak tasarımı: Nuray Yüksel
Yayın yönetmeni: Neval Güzelyüz
Dili: Türkçe

© Bu sözlüğün bütün hakları Demavend Yayınları'na aittir. 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Yasası'nın hükümlerine göre kısmen de olsa eserin izinsiz olarak başka sözlüklerde veya kaynaklarda kullanılması, alıntı yapılması, elektronik, mekanik, fotokopi veya herhangi bir kayıt sistemi ile yayınlanması, çoğaltılması ya da depolanması yasaktır. Bu yasağa uymayanlar; sözlüğün hazırlanmasındaki maddi ve manevi tazminatı ödemeyi peşinen kabul etmiş sayılırlar.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Yayıncı Sertifika No: 51286
ISBN: 978-625-7087-44-5

Demavend Yayınları
Başak Mah. Mimar Sinan Cad.
Vadipark, D14 Blok, D. 47
Başakşehir-İSTANBUL
☎ : (+90) 212 500 36 07
demavend@demavend.com.tr
<http://www.demavend.com.tr>

Kütüphane Bilgi Kartı
(Cataloging-in-Publication Data)
1. Arap 2. Edebiyat 3. Karşılaştırma

ÖNSÖZ

İnsanın; duygu, düşünce ve tecrübelerini dil aracılığıyla başkalarına aktarma isteği konuşma eyleminin, bunları estetik heyecan uyandırıcı bir şekilde başkalarıyla paylaşma isteği edebiyatın, edebiyat fenomeninin daha iyisini ve güzelini ortaya koymaya çalışma isteği ise edebi eleştirinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Edebi eleştiri karşılaştırma eylemine dayanır. Buna göre; edebiyat, edebi eleştiri ve edebi karşılaştırma arasında sıkı bir ilişki olduğu ve ortaya çıkış tarihlerinin de birbirlerine yakın olduğu ileri sürülebilir. Zira bir edebi ürünün iyi, kötü, doğru veya yanlış yönleri ile ilgili yargıda bulunmayı sağlayan karşılaştırma eylemi en az iki edebi ürün üzerinden gerçekleşir. Dolayısıyla birbirleri arasında uzun zaman farkı olmasa da önce edebiyatın sonra edebi eleştirinin daha sonra da edebi ürün karşılaştırmalarının ortaya çıktığı söylenebilir. Ancak bu disiplinlerin bilim haline gelmesi 19. yüzyıl itibarıyla Avrupa’da sosyal bilimlerin ve alt bilim dallarının gelişip detaylanması sonucunda gerçekleşmiştir. Bu disiplinlerden birisi olan karşılaştırmalı edebiyat biliminin temelleri, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Fransa’da atılır. 20. yüzyılda özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa’dan dünyaya yayılan bu bilim, 1958 yılının akabinde her birinin kavramları, yöntemleri ve öncüleri olan çeşitli ekollere ayrılarak gelişir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Arap ülkelerinden birçok akademisyenin Fransa’da eğitim görüp ülkelerine dönmesi ve farklı ekollerden yazarların eserlerinin Arapçaya aktarılmasıyla karşılaştırmalı edebiyat bilimi Arap ülkelerinde de yaygınlaşır ve bu alanda birçok eser telif edilir. Bu çalışmayla geçmişten günümüze Arap dünyasında karşılaştırmalı edebiyatın durumu ortaya konmaya çalışılacaktır.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: KLASİK DÖNEM	5
1.1. Cahiliye Dönemi.....	5
1.2. Sadru'l-İslâm Dönemi (622-661).....	9
1.3. Emevî Dönemi (661-750)	11
1.4. Abbasi Dönemi (750-1258)	11
1.4.1. Tabakât Türü Eserler Dönemi.....	12
1.4.2. Muvâzene Türü Eserler Dönemi	14
1.4.3. Vasâta Türü Eserler Dönemi.....	16
1.5. Memlûk (1250-1517) - Osmanlı (1299-1922) Dönemi.....	18
İKİNCİ BÖLÜM: 19. YÜZYIL	20
2.1. Modern Arap Rönesansı	20
2.2. Karşılaştırmalı Edebiyatın Öncüleri.....	22
2.2.1. Rifâ'a et-Tahtâvî (1801-1873).....	22
2.2.2. Ahmed Fâris eş-Şidyâk (1804-1888).....	24
2.2.3. Şeyh Hüseyin el-Marsifi (1810-1889).....	25
2.2.4. Necîb el-Heddâd (1867-1899).....	28
2.2.5. 'Alî Mübârek (1823-1893)	28
2.2.6. Edîb İshâk (1856-1885).....	30
2.2.7. Ya'kûb Sarrûf (1852-1927).....	31
2.2.8. Süleymân el-Bustânî (1856-1925).....	33
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 20. YÜZYIL	36
3.1. 20. Yüzyılın İlk Yarısında Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışmaları.....	36
3.1.1. Rûhî el-Halidî (1864-1913)	36
3.1.2. Fahrî Ebu's-Su'ûd (1909-1940).....	38
3.1.3. Kustâkî el-Humsî (1858-1941).....	38
3.1.4. 'Abdulvehhâb 'Azzâm (1894-1959)	39
3.1.5. İlyâs Ebû Şebeke (1903-1947)	39
3.1.6. Karşılaştırmalı Edebiyat (el-Edebu'l-Mukâren) Terimi	40
3.1.7. Çeviri Faaliyetleri.....	41
3.2. 20. Yüzyılın İkinci Yarısında Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışmaları	44
3.2.1. Muhammed Güneymî Hilâl (1916-1968).....	44
3.2.2. Arap Üniversitelerinde Karşılaştırmalı Edebiyat (1946-2005)	47
3.2.3. Dünyada ve Arap Dünyasında Bazı Karşılaştırmalı Edebiyat Dernekleri	90
3.2.4. Karşılaştırmalı Edebiyat Alanındaki Kongreler	92
3.2.5. Dergiler.....	94
3.2.6. 20. Yüzyılda Arapça Karşılaştırmalı Edebiyat Alanında Yayımlanmış Bazı Çalışmalar.....	100

SONUÇ.....111

KAYNAKLAR.....113

GİRİŞ

Karşılaştırma eyleminin başlangıcı insanlık tarihine dayanır. Zira insanoğlu doğası gereği karşılaştırma yeteneğine sahip olduğundan doğuştan kişi ve nesnelerin benzer veya farklı yönlerini incelemek için kıyaslama yapmak ister. Başlangıçta çeşitli amaçlarla gerçekleştirilen bu zihinsel eylem yazın tarihinde farklı bir boyut kazanır ve yazınlar üzerinden yazarlar arasında karşılaştırmalar yapılmaya başlanır. Batı’da bu tür eylemler kadim dönemlerde Yunan yazarlarla Latin yazarlar arasında gerçekleştirilen karşılaştırmalarda kendini gösterecektir. Rönesans sonrası yazarlar, Yunanlarla Romalılardan iktibaslar yapmaya başlayacaklarından daha sonra devam edecek karşılaştırmalar Tieghem’e göre 19. yüzyıla kadar bu iktibasları kaydedip intihalleri ortaya çıkarmak için gerçekleştirilir.¹

Tenkit sahasında da durum çok farklı değildir. Nitekim Fransız şair ve eleştirmen Nicolas Boileau-Despreaux (1636-1711); İtalyan şair Ludovico Ariosto’nun (1474-1533) *Joconde*’u ile Jean de La Fontaine’in (1621-1695) *Joconde*’unu mukayese eder. Madeleine/Mademoiselle de Scudery (1607-1701), Fransız tiyatro oyun yazarı Pierre Corneille’e (1606-1684), İspanyol Cid Destanı’nı kopya ediyor diye çıkışır. Tieghem’e göre 18. yüzyılda gerçekleştirilen edebi karşılaştırmalar, edebi ufkun genişlemesine katkıda bulunmuş olmasına rağmen 19. yüzyıla kadarki çalışmalar objektiflikten ve tarihîlikten uzaktır.²

Edebiyat tarihi anlayışının gelişme kaydetmesi de romantizm ve pozitivistimin etkisiyle geçmişe merak salma ve onu anlama hareketinin yoğunlaşması dolayısıyla 19. yüzyılda gerçekleşir. Nitekim 19. yüzyıl sosyal bilimlerin pozitif bilimlerden ayrılarak kendi sistemini kurduğu ve sosyal bilimlerin her bir alt bilim dalının da bu sistem içerisinde kendi yöntemlerini geliştirdiği bir dönemdir. Edebiyat bilimi de hızla sosyal bilimler sistemi içerisinde yöntemlerini ortaya koyup geliştiren bir bilim dalı olur. Ancak Tieghem’e göre bu yüzyılda özellikle ilk beşte dörtlük döneminde, edebiyat tarihinin biyografik ve bibliyografik derin bilgi ve anlayıştan, estetik tenkitten, dogmatik veya felsefî tenkitten sıyrılması kolay olmamıştır.³

¹ Paul Van Tieghem, *Mukayeseli Edebiyat (La Litterature Comparee)*, çev. Yusuf Şerif Kılıçel (İstanbul: Büyüyen Ay, 2017), 42.

² Tieghem, *Mukayeseli Edebiyat (La Litterature Comparee)*, 43.

³ Tieghem, *Mukayeseli Edebiyat (La Litterature Comparee)*, 45.

Bununla beraber edebiyat bilimi yöntemleri içerisinde geliştirilen “karşılaştırmalı edebiyat” yöntemi zamanla gelişip bağımsız bir bilim haline dönüşecektir. Ancak başlangıçta “Avrupa edebiyatı” alanı içerisinde ele alınan bu yöntem küreselleşmeyle sınırları bütün dünya edebiyatlarını da içerisine alacak şekilde genişletilir.

Yukarıda zikredildiği üzere edebî karşılaştırmaların geçmişi edebiyatın ve dolayısıyla da edebî tenkitin tarihiyle paralellik göstermektedir. Dolayısıyla 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar özellikle 17. ve 18. yüzyılda gerçekleştirilen çalışmalar için “karşılaştırmalı edebiyat” terimi kullanılmasa da “karşılaştırmalı edebiyat” biliminin hazırlayıcıları niteliğindedirler. Gürsel Aytaç hazırlayıcı nitelikteki bu eserlerin yazarlarını “dışa açık” olarak tanımlamaktadır.⁴

“Karşılaştırmalı” edebiyat terimine gelince, Suzan Bassnett’te göre bu terimin, edebiyat öğretiminde kullanılan ve 1812’de “*Karşılaştırmalı Edebiyatta Bir Ders*” başlığı altında yayınlanan bir dizi Fransız antoloji kitabından alındığı konusunda genel bir fikir birliği vardır.⁵

Wellek-Warren’e göre ise bu terimin ilk defa kullanılması Fransız Abel-François Villemain (1790-1870) tarafından gerçekleşir. Villemain, karşılaştırmalı anatominin kurucusu Fransız zoolog Georges Cuvier’ın (1769-1832) “*Leçons d’anatomie comparée*” (Karşılaştırmalı Anatomi Üzerine Dersler) (1800-1805) adlı eserinden esinlenerek 1827 yılında Paris’teki Sorbonne Üniversitesinde verdiği derslerde “karşılaştırmalı edebiyat” (*littérature comparée*) terimini kullanır.

Wellek’e göre bu terime Almanca karşılık ilk olarak 1854 yılında Moriz Carriere tarafından kaleme alınan bir kitapta “*Vergleichende Literaturgeschichte*” (Karşılaştırmalı Edebiyat Tarihi) olarak; İngilizce karşılık ise ilk olarak Matthew Arnold tarafından 1848 yılında yayınlanan bir mektupta “karşılaştırmalı edebiyat” olarak verilmiştir.⁶

Wellek-Warren’e göre araştırma alanı tartışmalı olan ve bundan dolayı da çok fazla akademik başarı yakalayamayan karşılaştırmalı edebiyatın 19.

⁴ Gürsel Aytaç, *Karşılaştırmalı Edebiyat* (Ankara: Gündoğan, 1997), 42.

⁵ Susan Bassnett, *el-Edebu'l-mukâren*, çev. Emîra Hasan Nuveyra (y.y.: el-Meclisu'l-A'lâ li's-Sekâfe, 1999), 17.

⁶ Matthew Arnold, *Letter to his sister, May 1848, cited in Siegbert Praver, Comparative Literary Studies: An Introduction* (Duckworth, 1973); Rene Wellek, *The Name and Nature of Comparative Literature, Discriminations* (New Haven and London: Yale University Press, 1970), 1-36.

yüzyılın başlarından itibaren gelişim serüveni genel olarak beş aşamada ele alınabilir:

Villemain ve Ampère ile başlayan 1812-1921 kuruluş dönemi; Paul Van Tieghem ile başlayıp Jean Marie Carre, Charles Dedyan ve Marius François Guyard gibi komparatistlerce kökleştirilen 1921-1958 geleneksel tarihi Fransız ekolü dönemi; René Wellek ve Austin Warren ile başlayıp Henry Heymann Herman Remak (1916-2009), Harry Levin (1912-1994) ve Alfred Owen Aldridge (1915-2005) gibi komparatistlerce geliştirilen 1958-1994 Amerikan eleştiri ekolü dönemi; Rene Etiemble (1909-2002) ile başlayıp Claude Pichois (1925-2004) ve André-Michel Rousseau gibi komparatistlerce geliştirilen 1958 sonrası Fransa'sında geliştirilmiş tarihi ekol dönemi; Rus komparatist Viktor Maksimovich Zhirmunsky (1891-1971) ile başlayan Macar komparatistler Mihai Novicov ve Macar Adrian Marino gibi komparatistlerin katkılarıyla gelişen 1976 sonrası diyalektik toplumsal ekol dönemi aşamalarıdır.

Gelişim serüveninden de görüldüğü üzere karşılaştırmalı edebiyat, özellikle 1958 sonrasında her birinin kavramları, metodolojik vizyonu ve öncüleri olan bazen birbirleriyle çelişen bazen de kesişen, kapsamlı bir şekilde bakıldığında ise birbirini tamamlayan üç büyük küresel yönde ilerler.

Karşılaştırmalı edebiyatın dünyadaki gelişim seyrinden Arap ülkeleri de nasibini almış ve ilk olarak 1918 yılında Cezayir Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Fransızca olarak bu ders verilmeye başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası birçok akademisyenin Fransa'da özellikle Sorbonne Üniversitesinde eğitim görüp ülkelerine dönmeleri sonrasında bu ders ilk olarak 1953 yılında Kahire Üniversitesi Dârü'l-'Ulûm'da Arapça olarak da verilmeye başlanmıştır. Daha sonra bu üniversiteleri sırasıyla Lübnan, Sudan, Irak, Suriye, Kuveyt, Yemen, Ürdün, Suudi Arabistan ve Fas gibi Arap ülkelerindeki üniversiteler takip etmiştir. Aynı şekilde 1948 yılı itibarıyla önce Mısır'da sonrasında Suudi Arabistan, Irak ve Cezayir gibi Arap ülkelerinde karşılaştırmalı edebiyatla ilgili birçok akademik kitap ve makale yayımlanmıştır. Paul Van Tieghem (1968), Rene Wellek-Austin Warren (1972), Marius François Guyard (1978) ve Viktor Maksimovich Zhirmunsky (1995) gibi farklı ekollerden birçok yazarın bu alandaki eserlerinin Arapçaya aktarılmasıyla karşılaştırmalı edebiyat bilimi Arap ülkelerinde özellikle 1980 sonrası daha fazla yaygınlaşmış ve gerek üniversite içerisinde akademik gerek üniversite dışında akademik olmayan birçok eser telif edilmiştir.

Bu çalışmayla Arap dünyasında karşılaştırmalı edebiyat biliminin durumunun ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda karşılaştırmalı edebiyat bilimi ortaya çıkmadan önce Arap dünyasında edebi metin karşılaştırmaları var mıydı, varsa hangi seviyedeydi, karşılaştırmalı edebiyat bilimi Arap dünyasında ne zaman ortaya çıktı ve nasıl gelişme gösterdi gibi sorulara cevap aranacaktır. Çalışma, Türkiye’de bu alana dair yapılan ilk çalışma olması dolayısıyla önem arz etmektedir. Buna göre ilgili alandaki akademik boşluğun doldurulması hususunda öncü olacaktır. Ayrıca genel bir çalışma olması dolayısıyla bu alanda çalışmak isteyen akademisyenlere kaynaklık teşkil edecek olması açısından da önemlidir. Bu kitap nitel bir çalışma olup yer yer nicel verilere de yer verilmiştir. Tümevarım yaklaşımın benimsendiği bu çalışmada veriler belgesel tarama yöntemiyle elde edilip analiz edilmiştir.

Bu çerçevede kitap bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde klasik dönem, ikinci bölümde 19. yüzyıl ve üçüncü bölümde de 20. yüzyıl Arap dünyasında karşılaştırmalı edebiyat biliminin durumu ele alınmaya çalışılmıştır. Klasik dönem ve 19. yüzyıl Arap edebiyatında edebi metin karşılaştırmalarına dair daha önce farklı dergilerde tarafımdan iki ayrı makale kaleme alınmıştı. 20. yüzyılın bir bölümü ile ilgili ise İzzeddin el-Munâsara’nın saha çalışmasına dayanan önemli bir kitabı bulunmaktadır. Bundan dolayı bu kitapta belirtilen üç çalışmadan büyük oranda istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM: KLASİK DÖNEM⁷

1.1. Cahiliye Dönemi

Sözlükte; bilgisizlik, kabalık, ahlaksızlık, haksızlık ve yanlışlık gibi anlamlara⁸ gelen Cahiliye kelimesi Kurân-ı Kerîm’de ilk defa Medine döneminde (622 sonrası) inen dört ayette genel olarak inanç ve değerlerle ilgili çarpıklıkları ifade eden anlamlarda Arapların İslam öncesi tarihini ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır.⁹ İslam öncesi dönem çok uzun bir süreyi kapsar. Ancak Arap edebiyat tarihçileri Cahiliye Dönemi’ni Arap edebiyatının belirli bir olgunluğa ulaştığı daha erken bir dönemle sınırlı tutar. Bu da el-Câhız’ın ifade ettiği gibi İslam’ın zuhurundan önceki 150-200 yıllık zaman dilimini içine alan dönemdir. Yine el-Câhız, şiirleri ezber yoluyla kendi dönemine kadar ulaşan en eski şairler arasında İmruulkays b. Hacer (ö. 565) ve Muhelhil b. Rebî’a (ö. 531) isimlerini zikretmektedir.¹⁰

Arap edebiyatında ilk edebi ürün karşılaştırmalarının tarihi bu şairlerden İmruulkays b. Hacer dönemine kadar dayanmaktadır. Zira Arap edebiyat tarihinde kaydedilen en iyi şairin kim olduğuna dair ilk edebi karşılaştırma -el-Câhız’ın şiiri kendi zamanına kadar intikal eden en eski şairler arasında zikrettiği- İmruulkays’ın eşi Umm Cundab tarafından gerçekleştirilir. Bu edebi karşılaştırma şu şekilde cereyan etmiştir:

İmruulkays, bir gün çadırda eşi Umm Cundab ile otururken ‘Alkame b. ‘Abede et-Temîmî içeri girer ve kendisiyle şiir hakkında müzakere etmeye başlar. İmruulkays “ben senden daha iyi bir şairim” der (ene eş’aru minke). ‘Alkame ise “bilakis ben senden daha iyi bir şairim” cevabını verir. Bu anlaşmazlığı çözmek için İmruulkays’ın arkasında oturan eşi Umm Cundab’ın hakemliğine başvururlar. Bunun üzerine Umm Cundab kendilerinden at tasvirine dair tek revî, kafiye ve bahirde birer şiir inşat

⁷ Bu konuya dair tarafımdan daha önce bir makale çalışması yapılmış olup bu bölümde büyük oranda bu makaleden istifade edilmiştir. Bkz. İbrahim Şaban, “Klasik Arap Edebiyatında Edebi Karşılaştırmalar,” *Dârulfunun İlahiyat* 33, no: 1, (2022): 93-113.

⁸ Mehmet Yalar, “Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyal Arka Planı,” *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, no: 2, (2005): 75-95, s. 77.

⁹ Âl-i İmrân, 3/154; Mâide, 5/50; Ahzâb, 33/33; Feth, 48/26.

¹⁰ Ebû ‘Osmân ‘Amr b. Bahr el-Câhız, *Kitâbu’l-Heyevân*, thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn, 2. Bs., (Mısır: Matba‘at Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1965), (8cilt) 1/74.

etmelerini ister. İmruulkays içerisinde ayrılığa, devesine ve atının tasvirine yer verdiği şiirini okur. Okuduğu şiirde atı şu şekilde tasvir eder:

وَالسَّوْطُ الْهَوْبُ وَالسَّاقُ دُرَّةٌ وَالزَّجْرُ مِنْهُ وَقَعُ أَخْرَجَ مُهَذَّبٌ

*“Kamçılamak atı hızlandırır, topuklamak dört nala koşturur,
Erkek deve kuşu gibi bağırıp ses çıkarmak ise onu şahlandırarak koşturur”*

İmruulkays şiirini okuduktan sonra ‘Alkame şiirini okur ve İmruulkays’tan farklı şekilde devesini ve atını şu şekilde tasvir eder:

فَأَذْرَكُهُنَّ ثَانِيًا مِنْ عَنَانِهِ ... يَمُرُّ كَمَرِّ الرَّاحِ الْمُتَحَلِّبِ

*“Onu ikinci defa dizginlerinden tuttu
O da yağmuru kesintisiz yağdıran bir bulut gibi tozu dumana katıp
şahlanarak koştu”*

Her ikisi de şiirlerini okuduktan sonra Umm Cundab, ‘Alkame’nin şiirinin İmruulkays’inkinden daha iyi olduğunu söyler. Bunun üzerine İmruulkays, hangi gerekçeyle onun şiirinin daha iyi olduğunu sorar. Umm Cundab: “‘Alkame’nin atı senin atından daha asildir” diye cevap verir. İmruulkays: “Nasıl?” diye sorar. Umm Cundab: “Senin bağırıp çağırarak ve de vurarak onu hareket ettirdiğini duydum. ‘Alkame ise (ne senin gibi bağırıp çağırdı ne de kırbaçladı) bilakis süratini kesmek için dizginlerini biraz daha sıkı tutmayı tercih etti.” diyerek ‘Alkame’nin şiirini beğenme sebebini açıklar. İmruulkays da: “O benden daha iyi bir şair değildir. Ancak senin ona karşı bir ilgin var.” deyip onu boşar. Bunun üzerine ‘Alkame onunla evlenir. Bu olaydan sonra da ‘Alkame el-Fahl olarak adlandırılır.¹¹

Şairlerin şiirleri üzerinden karşılaştırılmasına yukarıdaki örnekte olduğu gibi sadece özel meclislerde rastlanmaz. Özel meclisler dışında panayırarda da birçok karşılaştırma örneğini bulunur. İklim koşulları tarıma uygun olmadığından Araplar ticaretle uğraşmış ve ihtiyaçlarını Hindistan ve Çin gibi uzak doğu ile komşu bölgelerden getirdikleri ürünlerle karşılamışlardır. İşte gerek kendi ürettikleri gerek de farklı bölgelerden getirdikleri ürünleri pazarlayabilme fırsatı bulabilmek için yılın belli aylarında Arap yarımadasının Medine, Bahreyn, Umman, Basra, Yemen,

¹¹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve ş-Şu'arâ'* (Kahire: Dâru'l-ma'ârif, 1967), 1:218-220; İmruulkays b. Hucrel-Kindî, *Divân İmruulkays*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'arife, 2004), 73.

Hadramavt, Yemâme ve Hicâz gibi farklı yerlerinde Dumetu'l-Cendel, Muşakkar, Suhar, Debâ, Şıhr, Aden, Sana, Râbiye, Ukaz, Mecenne, Zülmecaz, Natat, Hacer, Busra ve Ezruat, Bedir ve Hubâşe adında birçok panayır düzenlenirdi. Bunlardan Ukâz panayırı, Mekke'nin güney doğusunda, Mina'nın kuzeyinde Taif'e yaklaşık 10 mil uzaklıkta kurulmaktaydı.¹² Büyüklüğü ve gerçekleştirilen faaliyetlerin hacmi açısından panayırlar içerisinde en meşhuru olan Ukâz panayırında ticari faaliyetlerin yanında şiir şölenleri düzenlenir ve şairler, dönemin büyük şairleri huzurunda şiirlerini okuyup beğendirmeye çalışırlardı.

Bu büyük şairlerden birisi en-Nâbiğa ez-Zubyânî'dir (ö. 604). Öyle ki, en-Nâbiğa için 'Ukâz panayırında deriden yapılmış küçük kırmızı bir çadır inşa edilir ve şairler şiirlerini ona sunmak için bu çadıra gelirlerdi. Bir gün en-Nâbiğa'nın panayırdaki çadırına önce Ebû Basîr el-A'sâ, sonra Hassân b. Sâbit ve sonrasında daha birçok şair girip huzurunda şiirlerini okur. Onları el-Hansâ' es-Sulemîye takip eder. el-Hansâ şiirini okuduktan sonra en-Nâbiğa kendisine: "Vallahi daha önce Ebû Basîr (el-A'sâ) gelip şiirini okumamış olsaydı sana cinlerin ve insanların en iyi şairisin derdim" der. Bunun üzerine orada bulunan Hassân b. Sâbit de: "Vallahi ben senden, babandan ve dedenden daha iyi bir şairim" der. en-Nâbiğa da elini tutup şöyle der: "Ey kardeşimin oğlu, benim söylediğim gibi söyleyemezsin" der...¹³

Yine bir gün ez-Zeberkân b. Bedr, Amr b. el-Ehtem, 'Abede b. et-Tayyib ve el-Mehbel es-Sa'dî, Rabî'a b. Hazar el-Esedî'ye gelerek hangisinin daha iyi şair olduğu ile ilgili hakemlik yapmasını isterler. Bunun üzerine o da ez-Zebarkân'a:

“أما أنت فشعرك كحلم أسخن لا هو أنضج فأكل ولا ترك نيباً فينتفع به”

“Senin şiirin ısıtılmış et gibi, ne yenilebilecek kadar pişmiş ne de ondan faydalanılacak kadar çiğdir.”

‘Amr’a:

“وأما أنت يا عمرو فإن شعرك كبرود حبر يتلأأ فيها البصر، فكلماً أعيد فيها النظر نقص البصر”

“Şiirin gözü kamaştıran bir elbise gibi, parlaklığı ona her bakıldığında görüş keskinliğini azaltıyor.”

¹² Murat Sarıcık, “Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları,” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2013/2, no: 31, (2013): (109-140) s. 121.

¹³ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-şu'arâ*, 1:344.

el-Muhabbel'e:

“وأما أنت يا مخبل فإن شعرك قصر عن شعرهم وارتفع عن شعر غيرهم”

“Senin şiirin arkadaşlarının şiirinden düşük ancak başkalarının şiirinden daha üstündür.”

‘Abede’ye:

“وأما أنت يا عبدة فإن شعرك كمزادة أحكم خرزها فليس تقطر ولا تمطر”

“Senin şiirin ise boncukları sağlam bir matara gibi ne damlatıyor ne de sızdırıyor.” der.¹⁴

Cahiliye Dönemi edebi karşılaştırmaları genel olarak bir şairi diğerine tercih etmeye dayalı olduğundan karşılaştırma için en iyi şair anlamına gelen “*efdal*’*ş-şu’arâ*”, “*eş’aru’n-nâs*”, “*eş’aru’ş-şu’arâ*” vb. ifadeler kullanılırdı. Yukarıdaki örneklerden görüldüğü üzere şairlerin bizzat eleştirmenlerin karşısına çıkıp kimin daha iyi şair olduğunu yüz yüze sormaları gibi alimlerin veya halkın da kimin en iyi şair olduğu konusunda önde gelen şairlerin hakemliklerine başvurduğu görülmüştür.

Örneğin Basralılar İmruulkays’ı, Kufeliler el-A’sâ’yı, Hicazlılar ve çölde yaşayanlar Züheyr ve en-Nâbiğa’yı diğer şairlerden daha ön plana çıkarırlardı. Bir gün muallaka sahibi Lebîd b. Rebî’a Kufe’den geçerken kendisine “en iyi şair kimdir?” (men eş’aruş-şu’arâ?) sorusu yöneltilir. O da: “Sâhibu’l-kurûh” (İmruulkays) der. Sonrasında kim diye sorulduğunda “İbnu’l-işrîn” (Tarafe) der. Sonrasında kim diye sorulduğunda o da “ben” diye cevap verir.¹⁵

Ahmed Emîn; Cahiliye Dönemi’nde genellikle birincisinin lafız veya mana açısından, ikincisinin şairler arasındaki meziyet ve kusurlar açısından, üçüncüsün de nitelik açısından olmak üzere üç çeşit karşılaştırma yapıp fitrata ve kişisel edebi zevke dayanılarak hüküm verildiğini ifade eder. Öyle ki diğer kasidelere nazaran daha nitelikli olanlara farklı isimler verilirdi.

¹⁴ Ebû ‘Ubeydullâh b. Muhammed el-Merzubânî, *el-Muvaşşah fî me’âhizi’l-‘ulemâ’ ‘ale’ş-şu’arâ* (Lübnan-Beyrut: Dâru’l-kutubu’l-‘ilmiyye, 1995), 93; İhsân ‘Abbâs, *Târîhu’n-nakdi’l-edebî ‘inde’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru’s-Sekâfe, 1983), 7.

¹⁵ Muhammed b. Sellâm el-Cumahî, *Tabakât fuhûli’ş-şu’arâ*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru’l-Medenî, t.y.), 1:54; Ebû ‘Omar Şihâbuddîn İbn ‘Abd Rabbihi, *el-İkdu’l-ferîd* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘ilmiyye, h. 1404), 6:120; Celâluddîn es-Suyûtî, *Şerhu şevâhidi’l-Muğnî*, thk. Ahmed Zâfir Kocân (y.y: Lecnetu’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1966), 1:22.

Bunlara en iyi örnek muallakalardır.¹⁶ Zira Cahiliye Dönemi'nde en iyi kasidelerin her biri “el-Mu‘allaka” diye isimlendiriliyordu. Yine Suveyd b. Ebî Kâhil'in kasidesi en iyi kasidelerden birisi olduğundan “el-Yetîme”, Hassân b. Sâbit'inki de “el-Bettâra” diye isimlendirilmiştir.¹⁷

1.2. Sadru'l-İslâm Dönemi (622-661)

Sadru'l-İslâm, 571 yılında doğan İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in 622 yılında Medine'ye hicret etmesiyle başlayıp 632 yılında vefatıyla son bulan Asr-ı Saadet Devri ile râşid halifeler olarak da adlandırılan dört halife; Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali devrini içine alan dönemin adıdır. Son Raşid Halife Hz. Ali'nin 661 yılında vefat etmesiyle son bulan bu dönemin en önemli olayı Arap dilinde yazılmış ilk kitap olan Kurân-Kerîm'in vahiy yoluyla 610-632 yılları arasında Hz. Muhammed'e nazil olmasıdır.¹⁸ Nazil olduğu andan itibaren tedvin edilmeye başlanan, Hz. Ebu Bekir döneminde bir araya getirilen, Hz. Osman döneminde istinsah edilen ve harflerinin noktalamasının Hz. Ali döneminde yapıldığı Kurân-ı Kerîm dolayısıyla da İslâm; Arap toplumunu, yaşayış tarzını, ahlaki değerlerini, dilini ve edebiyatını etkiler.¹⁹

İslâm, şiiri dolayısıyla da edebiyatı onaylayıp desteklemiştir. Ancak bu noktada Câhiliye Dönemi'nden farklı ilkeler benimsenmiştir. Buna göre İslâm; fazilete, doğruya ve güzel ahlaka davet edip manası iyi olan şiire yönlendirmiş ve İslâm'ın öğretilerine uymayacak şekilde yalana ve kötü ahlaka teşvik eden şiir ve edebiyatı da yasaklamıştır. Dolayısıyla İslam dinini benimseyen şairler bu doğrultuda şiirler inşaat etmeye başlamışlardır. Aynı şekilde edebi tenkit ve karşılaştırmalar da kişisel zevke göre yapılmakla beraber İslam öğretilerine uygun şekilde devam edecektir. Ayrıca Cahiliye Dönemi şairleri ve şiirleri tenkit edilip karşılaştırılırken -İslam öncesi

¹⁶ Şerafettin Yaltkaya, *Yedi Askı* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943); Nurettin Ceviz, Nevzat Hafis Yanık ve Kenan Demirayak, *Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010); Mehmet Hakkı Suçın, *Yedi Askı Şiirleri (Muallakalar)* (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2020).

¹⁷ Emîn, *en-Nakdu'l-edebî*, 359.

¹⁸ Ahmed Hüseyin ez-Zeyyât, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî li'l-medârisi's-sâneviyye ve'l-'ulyâ* (el-Fehâle Kâhire: Dâru Nahdati Mısır li't-tibâ'a ve'n-neşr, t.y.), 86; Mârûn 'Abbûd, *Edebu'l-'Arab* (Birleşik Krallık: Hindâvî, 2014), 89.

¹⁹ Bkz. Muhammed İzzet Derrûze, *Tedvînu'l-Kurâni'l-mecîd* (Mısır: Dâru's-Su'â' li'n-Neşr, 2004) 23-26; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî el-'Asru'l-İslâmî*, 7. bs. (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1969), 30.

olmasına binaen- sadece kişisel zevke göre değerlendirmelerin devam ettiği de görülmektedir.

Zira Hz. Muhammed, İslam'ın öğretilerine uygun olmayan şiirler inşaat etmiş İmruulkays ile ilgili İslam öncesi olduğundan: “هو قائد الشعراء وصاحب”²⁰ ifadesini kullanarak onu diğer şairlerle karşılaştırıp daha üstün olduğunu vurgulayacaktır. Bununla beraber şiirle ilgili: “إنما الشعر كلام مؤلف فما وافق الحق منه فهو حسن، وما لم يوافق الحق: ”منه فلا خير فيها” (Şiir telif edilmiş bir sözdür. Bundan dolayı gerçeğe uygun olanı güzeldir. Gerçeğe uygun olmayanda ise hayır yoktur.)²¹ diyecektir.

Hz. Ebû Bekir de en-Nâbiğa ile ilgili “هو أحسنهم شعرا، وأعذبهم بحرا، وأبعدهم”²² ifadelerini kullanarak onu diğer şairlerle karşılaştırıp öne çıkaracaktır.

Aynı şekilde Hz. Ömer bir gece, İbn ‘Abbâs’a “Şairlerin şairinin şiirini söyle” der. İbn ‘Abbâs “O kim?” diye sorar. Hz. Ömer “Onu tanımıyor musun?” der. İbn ‘Abbâs: “Hayır” der. Hz. Ömer: “O, İbn Ebî Sulmâ’dır” diye cevap verir. İbn ‘Abbâs: “Nasıl şairlerin şairi olur” diye sorunca Hz. Ömer de “كان لا يعاقل بين الكلام، ولا يتبع وحشية، ولا يمدح الرجل إلا بما يكون في الرجال” (Çünkü o, ne sözün muğlak olanını kullanır, ne onu mantığa uymayacak şekilde zorlaştırır, ne de kişiyi onda olmayan bir özelliklerle över.)²³ der. İşte bu ifadesiyle Hz. Ömer, Zuher b. Ebû Sulmâ’yı diğer şairlerle karşılaştırarak onun lehine yargıda bulunduğu sadece “en iyi şairdir” (eş‘aru’s-şu‘arâ) dememiş, sebeplerini ve gerekçelerini de açıklamıştır.

Yukarıda belirtilenler İslam'ın ilk döneminden itibaren sadece Cahiliye Dönemi'ndeki gibi genellikle edebi zevke göre yargıda bulunulmakla yetinilmediğini, ayrıca şiirin muhtevasının doğruluğu gibi ilkelere uymasına da bakıldığını göstermektedir. Ayrıca kimin en iyi şair olduğu ile ilgili yargıda bulunulurken de gerekçeler daha çok zikredilmeye başlanmıştır. Bu da edebi karşılaştırmaların Cahiliye Dönemi'ne göre gelişme kaydettiğini gösterir.

²⁰ İbn ‘Abd Rabbihî, *el-İkdu'l-ferîd*, 6:119.

²¹ Ebû ‘Alî el-Hasan b. Reşîk el-Kayrevânî el-Ezdî, *el-‘Umde fî mehâsini’s-şi’ri ve âdâbihî*, thk. Muhammed Muhyiddin ‘Abdulhamîd (y.y.: Dâru’l-Cîl, 1981), 1:27.

²² el-Ezdî, *el-‘Umde fî mehâsini’s-şi’ri ve âdâbihî*, 1:95.

²³ Ali b. Ahmed İbn Ma’sûm, *Envâru’r-rabî’ fî envâ’i’l-bedî’* (h. 1431), 389. (el-Mektebetü’s-şâmile)

1.3. Emevî Dönemi (661-750)

Emevi Dönemi'nde de durum Sadru'l-İslâm Dönemi'nden çok farklı değildir. Panayırlarda şiir eleştirileri ve karşılaştırmaları devam etmiş ve eleştirmenler -ki bunlar çoğu zaman şairdirler- kendi kişisel zevklerine göre kimin en iyi şair olduğu konusunda yargıda bulunmuştur. Bundan dolayı önceki dönemlerde olduğu gibi her eleştirmenin “En iyi şair kimdir?” sorusuna farklı cevabı bulunmaktaydı. Örneğin; el-Ferazdak, İmruulkays'ın; Cerîr, en-Nâbiğa'nın; el-Ahtal, el-A'sâ'nın; İbn Ahmar, Zühre'nin; Zu'r-Rumme, Lebîd'in, İbn Mukbel, Tarafe'nin; el-Kumeyt, 'Amr b. Kulsûm'un en iyi şair olduğunu ileri sürer.²⁴

Emevi Dönemi'nin sonlarında dil alimlerinin tedvin çalışmaları ve çeviri faaliyetleri başlar. Bunlarla eş zamanlı olarak da Ebu'l-Esved ed-Du'elî (ö. 688) tarafından nahiv kaideleri belirlenir. Daha sonra bu kaideler onun öğrencileri tarafından geliştirilir ve Abbasiler Dönemi'nin (750-1258) ilk yarısında zirveye ulaşır. Bu durum edebi tenkidi dolayısıyla da karşılaştırmayı etkileyecek ve edebi ürünler tenkit edilirken veya karşılaştırılırken aşamalı olarak dil kaidelerine de değinilmeye başlanacaktır.

1.4. Abbasi Dönemi (750-1258)

Emevi Dönemi'nin sonlarında başlayan dil alimlerinin tedvin çalışmaları, çeviri faaliyetleri ve kaideleri Ebu'l-Esved ed-Du'elî (ö. 688) tarafından konulan nahiv çalışmaları Abbasiler Dönemi'nin (750-1258) ilk yarısında zirveye ulaşır ve Emevî Dönemi'nin sonlarında yaşamış alimlerin öğrencileri tarafından geliştirilir. Yine İbnu'l-Mukaffa' (724-759) tarafından birçok eser Arapçaya aktarılır ve el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 791) tarafından da aruz vezinleri belirlenir. Zamanla çeviri hareketleri ve dil çalışmalarının artmasının yanında, belagat ilmi de farklı isimlerle gelişme kaydetmeye başlar. Böylece edebi tenkit ve karşılaştırmalarda önce dil, zamanla da vezin ve kafiye hataları zikredilmeye başlanır.

Aynı şekilde kabile ve şair divanları ile en iyi şiirlerin içerisinde yer aldığı şiir seçkileri telif edilmeye başlanır. Cahiliye'nin ve İslami Dönem'in en iyi şairlerinin şiirlerini ihtiva eden bu eserler arasında; Hammâd er-

²⁴ Ebû Zeyd Muhammed el-Kureşî, *Cemheretu eş'âri'l-'Arab*, thk. 'Alî Muhammed el-Becâdî (Mısır: Nahdatu Mısır li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', h. 1431), 97.

Râviye'nin (ö. 771/774) “*el-Mu‘allakât*”, Ebû Zeyd el-Kureşî'nin (ö. 786) “*Cemheretu eş‘âri‘l-‘Arab*”, el-Mufaddal ed-Dabbî'nin (ö. 794) “*el-Mufaddaliyyât*”, Ebû ‘Amr eş-Şeybânî'nin (ö. 828), “*Şerhu‘l-Mu‘allakâti‘tis*”, el-Asma‘î'nin (ö. 828) “*el-Asma‘iyyât*” ve “*Fuhûletu‘ş-şu‘arâ*”, İbn Sellâm el-Cumahî'nin (ö. 846) “*Tabakâtu fuhûli‘ş-şu‘arâ*”, Ebû Temmâm'ın (ö. 846) “*el-Hamâsetu‘l-kubrâ*” ve “*el-Hamâsetu‘s-suğrâ=el-Vahşîyyât*” ile el-Buhturî'nin (ö. 897) “*Hamâsetu‘l-Buhturî*”si ilk akla gelenlerdir.

1.4.1. Tabakât Türü Eserler Dönemi

Yukarıda zikri geçen el-Asma‘î'nin “*Fuhûletu‘ş-şu‘arâ*” adlı eseri, içerisinde en iyi ve seçkin şairler için “fuhûle” kelimesinin ilk defa kullanılması açısından önem arz etmektedir. “فحل” (Fahl), ister deve olsun ister kısarak, el-Asma‘î'nin şairde olmasından hoşlanmadığı “لَيْفٌ” (esnek) sıfatıyla çelişen özelliklerle ön plana çıkar. Şair, “fuhûle” yani “fahl” olmakla diğerlerinden üstün hale gelir. el-Asma‘î'ye “fahl”ın anlamı sorulduğunda: “fahl, dişilere üstünlüğü gibi başkasından daha üstün özellikleri olandır.” diye cevap verir.²⁵ Bundan dolayı kendisini diğerlerinden ayrı kılan sanatsal güce sahip olan her şair fahl'dir. Kendine has bir özelliği olmayan da “fuhûle” dairesine giremez. “Fuhûle” terimi genellemeye dayalı olduğundan şiir söyleyen iki büyük grup arasında -fuhûl grubu ile fuhûl olmayan grup- karşılaştırma düşüncesini taşır.

Bu terim daha sonra İbn Sellâm el-Cumahî tarafından “tabakât” terimi ile birlikte kullanılacaktır. Böylece fuhûl terimini kullanarak şairleri iki gruba bölen el-Asma‘î'den farklı olarak İbn Sellâm şairleri çeşitli özellikleri nedeniyle birçok gruba ayıracaktır. Öyle ki İbn Sellâm, “*Tabakâtu fuhûli‘ş-şu‘arâ*” adlı eserinde, Cahiliye şairlerinden on tabaka halinde bahseder ve her bir tabakada dört şair zikreder. Sonra bunlara üç tabaka daha ekler: mersiye şairleri tabakası, Arap köyleri şairleri tabakası, Yahudi şairler tabakası. Sonrasında İslam şairlerini Emevi Dönemi sonuna kadar on tabakada ele alır. Emevi Dönemi sonlarından kendi dönemine kadarki şairlere ise eserinde yer vermez.²⁶

İbn Sellâm el-Cumahî eserinde Emeviler Devri'nin sona ermesiyle şevahit devrinin sona erdiğini savunan dilbilimcilerin görüşüne itimat ederek

²⁵ ‘Abbâs, *Târihu‘n-nakdi‘l-edebî‘inde‘l-‘Arab*, 51.

²⁶ ‘Abbâs, *Târihu‘n-nakdi‘l-edebî‘inde‘l-‘Arab*, 79.

aralarında büyük şairler olmasına rağmen ilgili dönemin sonrasında doğanları eserine dahil etmeyerek zamansal karşılaştırma yapmıştır. Aynı şekilde şiirin bileşenlerinin dine göre farklılık göstereceğini savunduğundan Cahiliye (putperestlik), Musevilik ve İslam bölümlendirmelerine yer vermesiyle dinsel karşılaştırma; Arap köylerinin şairlerine bir tabaka ayırmasıyla -ki bu diğer tabakaların çöl şairlerinden oluştuğu anlamına gelir- mekânsal karşılaştırma; mersiyele özel bir tabaka ayırmasıyla -ki bu diğer tabakaların konularının mersiye dışında olduğuna işaret eder- konusal/türsel karşılaştırma yaparak şairleri tabakalara ayırdığı görülür.²⁷

Bilgisinin çoğunu kendi okumalarından özellikle de yabancı kültürler hakkındaki bilgileri kendi zamanında ve öncesinde Arapçaya çevrilen eserlerden elde eden el-Câhız (ö. 868), yaşadığı dönemde yaygın olan *şu'ûbiyye*²⁸ argümanlarına cevaplar vermeye çalışır. el-Câhız, bu argümanlara cevap verirken farklı dillerde yazılan edebiyat ürünleri özellikle hitabet ve şiir gibi türlerde karşılaştırmalar yapar. “*el-Beyân ve't-tebyîn*”²⁹ adlı eserini her birini “kitâb” diye adlandırdığı üç bölüme ayırır ve bunlardan “Kitâbu'l-‘asâ”³⁰ olarak adlandırdığı üçüncü kitabın bir kısmında Arap karşıtı milletlerin (Pers, Hint, Yunan) kültürlerini ortaya koyarak *şu'ûbî*lerin hitabet, ilimler ve savaş konusundaki argümanlarını kendi açılarından sunar.³¹ Sonra meseleye Araplar açısından bakarak *şu'ûbiyye* iddialarına diğer milletlerin kültürlerine düşmanlık etmeden kendi kültürünü üstün tutarak cevap verir.³² Eserlerinde özellikle de “*el-Beyân ve't-tebyîn*” adlı kitabında Arap edebiyatı ile farklı dillerde kaleme alınmış diğer kavimlerin edebiyatlarını çevirileri üzerinden karşılaştıran ilk kişi olduğundan Ahmed Tâhir Mekkî'ye göre “el-Câhız, döneminin alimleri arasında karşılaştırmalı edebiyatın kapsamına girebilecek bazı özellikler üzerine düşüncesi olan tek kişiydi.”³³ Ancak el-Câhız'dan sonra 19. yüzyıla kadar farklı dillerde edebi metin karşılaştırmalarına çok fazla rastlanamayacaktır. el-Câhız bu anlamda klasik dönemde ilk kişi olacaktı. Sonrasında gelecek alimler -çok azı hariç- aynı

²⁷ ‘Abbâs, *Târîhu'n-nakdi'l-edebî 'inde'l-'Arab*, 82.

²⁸ Şuûbiyye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kılıçlı, *Arap Edebiyatında Şu'ûbiyye* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015).

²⁹ ‘Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, h. 1433).

³⁰ el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 3:5-312.

³¹ el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 3:9-13.

³² el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 3:14-21.

³³ et-Tâhir Ahmed Mekkî, *Fi'l-edebî'l-mukaren dirâsât nazariyye ve tatbikiyye*, 3. bs. (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1997). 11-12.

dildeki edebi metinleri ve sahiplerini karşılaştırmaya devam edecektir. Böylece el-Cahız'ı öncekilerden farklı karşılaştırma kriterleriyle İbn Kuteybe (ö. 889) takip edecektir.

İbn Kuteybe ed-Dîneverî; “Her bir şairinin şiiri konusunda zikrettiklerimde ne taklit edenin veya başkalarının beğendiğini beğenenin yolunu takip ettim, ne de sonradan gelenin şiirine geç geldiği için küçümseyici bir gözle baktım. Bilakis her iki gruba da adaletli baktım... Alimlerimizden, şairin kendilerinden önceki dönemlerde yaşamasından dolayı kötü şiirini beğenen... iyi şiiri de muasır olması dışında kusuru olmamasına rağmen veya söyleyeni görmesinden dolayı kötü bulanı gördüm. Allah; ilim, şiir ve belagati herhangi bir zamanla veya herhangi bir kavimle sınırlamamıştır. Bilakis bütün bunları her devirde bütün kulları arasında taksim etmiştir...”³⁴ diyerek iki şair arasında dönemleri üzerinden değil şiirleri üzerinden değerlendirme yaptığını ifade etmektedir. Bu da edebi eleştiri ve karşılaştırma alanında önemli bir adım olarak kabul edilebilir.

1.4.2. Muvâzene Türü Eserler Dönemi

Zamanla “tabakât” türü eserler geride kalır ve şairler arasında nesiller boyu edebi tenkidin miras aldığı edebi sirkat (intihal/hırsızlık), kasidenin doğruluğu ve titizliği, teşbih niteliği, ifadenin fesahati gibi unsurları kullanan “muvâzene/muvâzenât” türü eserler ortaya çıkmaya başlar. Her ne kadar ilk muvâzene türü karşılaştırmalar 7. ve 8. asır şairleri arasında gerçekleştirilmiş olsa da 9. asırda Ebû Temmâm (ö. 845) ve el-Buhturî (ö. 897) arasında gerçekleştirilen muvazenelerle bu tür çalışmalar yoğunluk kazanıp zirveye ulaşır.

İbn Tayfûr Ahmed b. Ebî Tâhir (ö. 893), “*Serikâtu’ş-şu‘arâ*” ve “*Serikâtu’l-Buhturî min Ebî Temmâm*” adlı eserleriyle³⁵ Ebû Temmâm’ın başkalarından alıntıladıkları ile başka şairlerin birbirlerinden alıntılarını özellikle de el-Buhturî’nin Ebû Temmâm’dan alıntıladığı anlamları ortaya çıkarır. Aynı asırda İbnu’l-Mu‘tez (ö. 908) ise bu şaire karşı insanların tutumlarını onu destekleyenler ve ona karşı önyargılı olanlar olarak ikiye ayırarak iki tarafın argümanları arasında karşılaştırma yapıp yargıda

³⁴ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ş-şu‘arâ*, 1:62-3.

³⁵ Şevkî Dayf, *Târihu’l-‘edebe’l-‘Arabî* (Mısır: Dâru’l-Ma‘ârif, 1995), 5:303; Hayruddin b. Mahmûd ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 15. bs. (y.y.: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyin, 2002), 1:141.

bulunduğu bağımsız bir risale telif eder.³⁶ Aynı şekilde İbn ‘Ammâr Ahmed b. Abdullah el-Kutrabbelî (ö. 931) Ebû Temmâm’ın lafız ve manâlardaki hatalarını ortaya koyduğu bir risale kaleme alır.³⁷ Bundan kısa bir süre sonra Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî (ö. 946), Ebû ‘Ammâr ve emsallerine Ebû Temmâm lehine açıkça bir cevap vereceği “*Ahbâru Ebî Temmâm*” adlı eserini kaleme alır.³⁸ Diğer taraftan Ebû Diyâ’ Bîşr b. Yahyâ b. ‘Alî en-Nasîbî, el-Buhturî’nin Ebû Temmâm’dan alıntılardıklarıyla ilgili “*Serikâtu l-Buhturî ‘an Ebî Temmâm*” adlı eserini kaleme alır.³⁹ Yine İbn Vekî’ et-Tinnîsi (ö. 918) de Mütenebbî’nin (ö. 965) şiirlerinin eleştirisine dair “*el-Munsif li’s-sârik ve’l-masrûk minhu*” adlı eserini kaleme alır.⁴⁰ Bu minvalde devam eden çalışmalar Ebu’l-Kâsım el-Hasan b. Bîşr el-Âmidî (ö. 980) ile zirveye ulaşır. Zira el-Âmidî, “*el-Muvâzene beyne şi’ri Ebî Temmâm ve’l-Buhturî*”⁴¹ adlı eserinde öncekilerden farklı olarak manaları, lafızları ve şiir konularını bir araya getiren ayrıntılarla desteklenmiş iyi düşünülp incelenmiş bir karşılaştırma gerçekleştirir.⁴² Böylece iki farklı döneme ait iki farklı edebi metin incelenerek ortak, benzer ve farklılıkların ortaya konmaya çalışılmasıyla muvâzene türü çalışmalar modern karşılaştırmalı edebiyat yöntemine en yakın çalışmalar olacaktır.⁴³ Muhammed Ramazan el-Carbî, muvâzeneler için aynı dildeki edebi metin incelemelerinin dışına çıkmaması nedeniyle karşılaştırmalı edebiyat olarak adlandırılmasa da karşılaştırmalı edebiyatın onun gelişmiş hali olduğunu ifade eder.⁴⁴ Ancak gelişim serüveninin başlangıcında karşılaştırmalı edebiyatın işlevi “farklı dillerde

³⁶ İbnu’l-Mu‘tez, *Resâ’ilu İbni’l-Mu‘tez fi’n-nakd ve’l-edeb ve’l-ictimâ’*, der. Muhammed ‘Abdumun‘im Hafâcî (Mısır: Mektebetu ve Matba‘atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi bi-Mısır, 1946), 12-13.

³⁷ Dayf, *Târihu’l-edebi’l-‘Arabî*, 5:303.

³⁸ Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî, *Ahbâr Ebî Temmâm*, thk. Halîl Mahmûd Da’sâkir, Muhammed ‘Abde Ğarâm ve Nazîru’l-İslâm el-Hindî (y.y.: Da’sâkir vd. Matba‘at Lecneti’t-Te’lif ve’t-Terceme ve’n-Neşr, 1937).

³⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-udebâ’=İrşâdu’l-erîb ilâ ma’rifeti’l-edîb*, thk. İhsân ‘Abbâs (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1993), 2:746.

⁴⁰ İbn Vekî’ et-Tinnîsi, *el-Munsif li’s-sârik ve’l-masrûk minhu*, thk. ‘Omer Halîfe b. İdrîs (Bingazi: Câmi‘atu Kâr Yûnus, 1994).

⁴¹ Ebu’l-Kâsım el-Hasan b. Bîşr el-Âmidî, *el-Muvâzene beyne şi’ri Ebî Temmâm ve’l-Buhturî*, thk. Ahmed Sakr-Abdullâh el-Mehârib (y.y.: Dâru’l-Ma‘ârif, Mektebetu’l-Hâncî, 1994).

⁴² ‘Abbâs, *Târihu’n-nakdi’l-edebî ‘inde’l-‘Arab*, 147-157.

⁴³ Boumediene Djillali, “en-Nakdu’l-edebîyyi’l-mukaren fi’l-vatani’l-‘Arabî” (Doktora Tezi, Cezayir Üniversitesi, 2008-2009), 21.

⁴⁴ Muhammed Ramazan el-Carbî, *el-Edebu’l-mukâren* (Malta: Menşûrât ELGA Falîta/Malta-Şeriket Dâri’l-Hudâ li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr-, t.y.), 63-64.

yazılmış iki eseri konu, düşünce ya da biçim bakımından incelemek; ortak, benzer ve farklı yanlarını tespit etmek, bu farklılığın nedenleri üzerine yorumlar getirmek”⁴⁵ iken zamanla “farklı görüşleri savunanlar olmakla birlikte, genel kanaate göre karşılaştırmalı edebiyatın konusu, hem milli hem de milletlerarası nitelikte olabilir. Şöyle ki, yerli bir eseri yabancı bir eserle karşılaştırmak mümkün olduğu gibi, yerli bir eseri yine yerli ama farklı bir döneme ait başka bir eserle karşılaştırmak da mümkündür. Hatta aynı döneme veya aynı şaire/yazara ait iki eser de karşılaştırılabilir. Yeter ki aralarında karşılaştırma yapmaya elverişli bir ilişki (benzerlik ya da farklılık) bulunsun.”⁴⁶ “Çünkü komparatistiğin esprisi, birden çok eseri çalışma konusu yapmakla bakış açısını genişletmektir.”⁴⁷ Buradan hareketle el-Âmidî öncesi eserlerin, bağımsız bir bilgi alanı olan edebi tenkit ile başka bir alan gibi kendine özgü özellikleri ve mekanizmaları olan karşılaştırmalı edebiyat arasında önemli bir adımı teşkil eden öncüler/hazırlayıcılar olduğu, el-Âmidî’nin eserinin ise karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları arasında değerlendirilebileceği ileri sürülebilir.

1.4.3. Vasâta Türü Eserler Dönemi

Eski ve yeninin temsilcileri olarak Ebû Temmâm ve el-Buhturî hakkındaki çatışmaları/ihtilafları ele alan çalışmalar el-Âmidî’in “*el-Muvâzene...*” adlı eseriyle taçlandıktan sonra yerini el-Mütenebbî ile diğer şairler arasındaki çatışmaları/ihtilafları ele alan el-Kâdî el-Curcânî’nin (ö. 1001) “*el-Vasâta beyne’l-Mütenebbî ve husûmihî*”⁴⁸ adlı eseri alır. el-Âmidî’nin “*el-Muvâzene...*” başlıklı eseri nasıl Ebû Temmâm’ı destekleyen ve ona karşı olan birçok çalışma sonucunda kaleme alındıysa, el-Curcânî’nin “*el-Vasâta...*” başlıklı eseri de el-Mütenebbî’yi destekleyen ve ona karşı olan birçok çalışma sonucunda kaleme alınır.⁴⁹ Bu çalışmalar içerisinde kendisiyle bir araya da gelen çağdaşı İbn el-Muzfir Ebû ‘Alî el-Hâtimî’nin⁵⁰ (ö. 998)

⁴⁵ Aytaç, *Karşılaştırmalı Edebiyat*, 7.

⁴⁶ Yavuz Bayram, “Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Bir Uygulama,” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü* (2004), 72.

⁴⁷ Aytaç, *Karşılaştırmalı Edebiyat*, 72.

⁴⁸ el-Kâdî ‘Alî b. ‘Abdulazîz el-Curcânî, *el-Vasâta beyne’l-Mutenebbî ve husûmihî*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim ve ‘Alî Muhammed el-Becâvî, 4. bs. (y.y.: Matba’atu ‘İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, 1966).

⁴⁹ ‘Abbâs, *Târihu’n-nakdi’l-edebî ‘inde’l-‘Arab*, 252.

⁵⁰ Hayruddîn b. Mahmûd ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 15. bs. (y.y.: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 2002), 6:82.

çalışmaları önemlidir. Öyle ki el-Hâtimî, birincisi “*er-Risâletu’l-muvaddaha fî zikri serikâti’l-Mutenebbî ve sâkit şî’rihi*”, ikincisi ise “*er-Risâle fîmâ vâfaka Aristo min şî’ri’l-Mutenebbî*” başlıklı iki risale kaleme alır. İlk risale el-Mütenebbî’nin şiirindeki sirkatları ve dil hatalarını ele alır. Ancak ikincisi iki farklı kültür arasındaki fikri paralellikleri ele alır. Bu kültürlerden biri el-Mütenebbî’nin temsil ettiği Arap kültürü, diğeri ise Aristo’nun temsil ettiği Yunan kültürüdür. 10. yüzyılda çevirilmiş Yunan kültürünün genel verilerine dayanarak gerçekleştirilen böyle bir çalışma, uygulamalı karşılaştırmalı edebiyata dair erken denemelerden sayılır. Yine el-Mütenebbî’nin de arkadaşı olan İbn Cinnî’nin⁵¹ (ö. 1002), el-Mütenebbî’nin divanına şerhi de önemlidir. Zira İbn Cinnî, rakiplerinin onu pek çok açıdan anlamadığına inanarak el-Mütenebbî’yi bin varaklık bir eserde karşılaştırmalar yaparak savunmaya çalışır. Bu minvalde gerçekleştirilen çalışmaların zirvesinde el-Kâdî el-Curcânî (ö. 1001) tarafından “*el-Vasâta beyne’l-Mutenebbî ve husûmihi*” adlı eser kaleme alınır. el-Curcânî’nin bu eserindeki en büyük ilke karşılaştırmadır. Adil, insafli ve objektif olmak isteyen el-Curcânî, bir şairin kusurlarını ve üstün olduğu yönleri açıkça ortaya koymadan önce onu ve şiirlerini şair ve şiir tarihi açısından karşılaştırır. Bu da “*el-Vasâta ...*”nın objektif karşılaştırma yöntemiyle “*el-Muvâzene...*”den daha gelişmiş bir uzantısı olduğunu ve dolayısıyla da özellikle uygulamalı alanda karşılaştırmalı edebiyata daha yakın bir öncü/hazırlayıcı olduğunu gösterir.⁵²

Yukarıda zikredilmeyen, İbn Tabâtabâ el-‘Alevî’nin (ö. 934) “*‘Îyâru’ş-şî’r*”, İbn ‘Abd Rabbihi’nin (ö. 940) “*el-‘Îkdu’l-ferîd*”, Kudâme b. Ca‘fer’in (ö. 948) “*Nakdu’ş-şî’r*” ve “*Nakdu’n-nesr*”, Ebû’l-Ferac el-İsfehânî’nin (ö. 967) “*el-Eğânî*” ve İbn Reşîk el-Kayravânî’nin⁵³ (ö. 1064) “*el-‘Umde fî mehâsini’ş-şî’r ve âdâbihî*”si ile 19. yüzyıla kadar kaleme alınacak daha birçok eserde edebi karşılaştırmalara rastlamak mümkündür. Ancak bütün bu çalışmalarda farklı yöntemler geliştirilmiş olsa da şairler arasındaki karşılaştırmaların genel olarak dil ve belagat dairesi içerisinde mana, tasvir ve beyit gibi şiirlerin cüz’i unsurlarıyla sınırlı kaldığı söylenebilir. Cüzîden ziyade bütünsel bir karşılaştırma fikrini savunarak farklı yöntemlerle edebi karşılaştırma gerçekleştirenler arasında ise İbnu’l-Esîr el-Cezrî (ö. 1233) ve

⁵¹ ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 4/204.

⁵² ‘Abbâs, *Târihu’n-nakdi’l-edebî ‘inde’l-‘Arab*, 317.

⁵³ Mehmet Akif Özdoğan, “Klasik Arap Edebiyatında Edebi Tenkit Ve İbn Raşîk Al-Kayravani’nin Edebi Tenkitteki Yeri” (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2000).

Endülüs şair ve ediplerinden Hâzim el-Kartâcennî⁵⁴ (ö. 1285) sayılabilir. Zira İbnu'l-Esîr, birbirine yakın şiirlerde değil de konuları birbirinden uzak olanlar arasında karşılaştırmanın mutlak bir şekilde gerçekleştirilebileceği görüşünü savunur ve bu konuda kendine özgü istatistiksel bir yöntem takip eder. Manalardaki nicel verileri şair hakkında hüküm vermede bir ölçüt olarak kullanarak farklı dönemlerden şairleri karşılaştırırken bu yöntemi uygular. Hâzim el-Kartâcennî ise karşılaştırma sonucunda verilen hükmün kesin olmayıp takribi olduğu görüşünü savunacaktır. Zira ona göre hüküm verme; şiirin şekil ve yöntem farklılığı, zaman ve mekân farklılığı ile şiiri söyleyenlerin durumunun farklılıkları gibi birçok veriye dayanmaktadır. Böylece artık birbirinden uzak konular, kasideler, divanlar hem nitel hem de nicel olarak karşılaştırılır hale gelir.⁵⁵

1.5. Memlûk (1250-1517) - Osmanlı (1299-1922) Dönemi

Memlûkler⁵⁶ ve Osmanlı Dönemi'nde de klasik dönemdeki çalışmalara bağlı kalan yer yer kısa yer yer de detaylı gerekçeler içeren uzun muvazeneler gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Dönemi'ndeki bu muvazanelere; Şihâbüddîn el-Hafâcî'nin (ö. 1659) "*Reyhânetü'l-elibbâ ve zehretü'l-hayâti'd-dünyâ*"sı ve Muhammed Halîl el-Murâdî'nin (ö. 1791) "*Silkü'd-dürer fî a'yâni'l-karni's-sânî 'aşer*"i gibi **tarih ve biyografi kitapları**; Ebü'z-Ziyâ Bedrûddîn Hasen el-Bûrînî'nin (ö. 1615) "*el-Bahrü'l-fâ'iz fî şerhi Dîvânî İbni'l-Fârız*", Abdülganî en-Nâblusî'nin (ö. 1731) "*Keşfü's-surri'l-gâmid min şerhi Dîvânî İbni'l-Fârız*", Ebü'l-Hayr Zeynüddîn Abdurrahmân es-Süveydî'nin (ö. 1786) "*en-Nefhatü'l-miskiyye fî'r-rihleti'l-Mekkiyye*", İbn Ma'sûm el-Medenî'nin (ö. 1707) "*Selvatu'l-ğarib ve 'usvetu'l-edib*"i ve İbrahim b. Abdurrahman el-Hıyârî'nin (ö. 1672) "*Tuhfetü'l-üdebâ ve selvetü'l-gurabâ*"sı gibi **edebi kitaplar**; Yusuf el-Bedî'î'nin (ö. 1662) "*es-Subhu'l-münebbî 'an haysiyyeti'l-Mütenebbî*", "*Hibetu'l-eyyâm fîmâ yete'allak bi Ebî Temmâm*" ve "*Evcu't-teharri 'an haysiyyet Ebî'l-'Alâ el-Ma'arrî*"si ve Ebu'l-Feth

⁵⁴ Hayatı ve bir şiiri ile ilgili için bkz. Adnan Arslan, "Endülüs Şairlerinden Hazim El-Kartâcennî'nin Sübhâniye Kasidesinde Yapısal Bütünlük," *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no: 13, (2018), 173-191.

⁵⁵ Djillali, "en-Nakdu'l-edebîyyi'l-mukaren fî'l-vatani'l-'Arabî," 24.

⁵⁶ Memlûk dönemi edebi tenkiti için bkz. 'Abduh Abdulazîz Kalkîle, *en-Nakdu'l-edebî fî'l-'asri'l-Memlûkî, Dâru'l-fikri'l-'Arabî*, t.y.; Abduh Abdulazîz Kalkîle, *en-Nakdu'l-edebî fî'l-'asri'l-Memlûkî*, Mektebetu'l-Anglo el-Mısıriyye, 1972.

Abdurrahîm el-‘Abbâsî’nin (ö. 1556) “*Me ‘ahidu’t-tansîs ‘alâ şerh şevâhidi’l-talhîs*”i gibi **tenkit ve belagat kitapları**; Abdülkâdir el-Bağdâdî’nin (ö. 1682) “*Hizânetü’l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni’l-‘Arab*” ve Şihâbüddîn el-Hafâcî’nin (ö. 1659) “*Şerh durreti’l-ğavvâs fî evhâmi’l-havâs*”ı gibi **dil kitaplarında** dağınık şekilde rastlanmakdadır.⁵⁷ Memlûklü ve Osmanlı Dönemi’nde dil ve belagat dairesindeki klasik edebi tenkit ölçütlerinin yanında kişisel zevke de dayalı hükümler verilerek aynı dilde yazılmış edebi metinler arasında gerçekleştirilen karşılaştırmalar 19. yüzyılda Batı ile temas sonucunda dil ve belagat dairesinden çıkarak farklı dillerde kaleme alınan edebi eserler arasında yoğunluk kazanır.

Klasik Arap edebiyatındaki edebi ürün karşılaştırmalarının ele alınmaya çalışıldığı bu bölümde Araplar arasında ilk edebi karşılaştırmaların, edebiyatlarının ortaya çıktığı dönemle paralellik gösterdiği ve ilk edebi karşılaştırmaların da Cahiliye Dönemi’nde gerçekleştiği; ilk karşılaştırmaların kişisel zevke dayalı cüzî değerlendirmeler sonucunda bazen gerekçe göstermeksizin yapıldığı; dil ve belagat çalışmaları ile çeviri hareketi sonucunda gelişme kaydedip farklı dillerde kaleme alınmış edebi ürünler arasında karşılaştırma yapıldığı; zamanla kişisel zevke dayalı cüzî öznel değerlendirmelerin kendini gerekçeleri açıklanan daha nesnel estetik zevke dayalı küllî değerlendirmelere bıraktığı görülür. Ancak çok azı dışında genellikle bütün karşılaştırmaların aynı dildeki edebi ürünler üzerinden gerçekleştirildiği, farklı dillerdeki edebi ürünlerle gerçekleştirilenlerin de cüzî karşılaştırmalar olduğu görülmüştür. Bütün bunlardan klasik dönemde gerçekleştirilen edebi karşılaştırmalar için başlangıçta modern karşılaştırmalı edebiyat biliminin ortaya koyduğu yöntemlere çok uzak olsa da zamanla bu mesafenin neredeyse kapandığı, aradaki tek farkın farklı dilde gerçekleştirilmemesi olduğu ve son zamanlarda aynı dilde kaleme alınmış edebi ürünlerin de karşılaştırılabilmesi Abbasi dönemi ve sonrası dönemlerde belli bir yöntemle kaleme alınan muvazenelerin karşılaştırmalı edebiyat dairesi içerisinde telakki edilebilmesi mümkün görünmektedir.

⁵⁷ Osmanlı dönemindeki edebi karşılaştırmalar için bkz. Daad Yunis Al Salem, “Cuhûdu’n-nukkâd fî’l-muvâzene beyne’s-şu‘arâ’ fî’l-‘asri’l-‘Osmânî,” *Mecelletu Cîli’d-Dirâsâti’l-Edebiyye ve’l-Fikriyye*, Merkez Cîli’l-Bahsi’l-‘İlmî, 66 (2020): 47-63.

İKİNCİ BÖLÜM: 19. YÜZYIL⁵⁸

19. yüzyılda Arap dünyasında karşılaştırmalı çalışmalar çok farklı bir aşamaya geçer. Zira artık önceki yüzyıllardan farklı olarak çeşitli dillerde özellikle Batı dillerinde eser kaleme almış yazarlar ile eserleri arasında karşılaştırmalar yapılan bir döneme girilir. Batı ve Arap kültürleri ile klasik ve modern dönem Arap edebiyatının karşılaştırılması alanına çalışmalarıyla katkıda bulunları arasında ise; Rifâ‘a et-Tahtâvî (1801-1873), Ahmed Fâris eş-Şidyâk (1804-1888), Şeyh Hüseyin el-Marsifi (1810-1889), Necîb el-Heddâd (1867-1899), ‘Alî Mübârek (1823-1893), Edîb İshâk (1856-1885), Ya‘kûb Sarrûf (1852-1927) ve Süleymân el-Bustânî (1856-1925) gibi birçok aydın, gazeteci, çevirmen ve şair vardır. Ancak öncelikle bu yüzyılda karşılaştırmalı edebiyatın bu aşamaya geçmesine etki eden amiller Modern Arap Rönesansı başlığı altında ele alındıktan sonra bu yüzyılın öncülerine değinilecektir.

2.1. Modern Arap Rönesansı

Mısır’ın Napolyon Bonapart komutasında Fransızlar tarafından işgal edilmesi (1798-1801), Mısır’ın ve dolayısıyla Arap ülkelerinin tarihinde önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir.⁵⁹ Zira Bonapart, Mısır’a bir grup bilim adamı, matbaa ve modern bilime dair kitaplarla gelmiştir. Bu da Fransa karşısında yenilen Mısır’ın genel olarak da Arap ülkelerinin Avrupa’nın üstünlüğü karşısında ilk büyük şoku yaşamalarına sebep olmuştur.⁶⁰

İbn Haldûn’a göre “Mağlup galibin şiarını, giyimini, inancını, diğer tüm durum ve alışkanlıklarını taklit etmeye daima heveslidir. Bunun sebebi de nefsin, onu mağlup edip itaati altına alanın mükemmelliğine

⁵⁸ Bu konuya dair tarafımdan daha önce bir makale çalışması yapılmış olup bu bölümde büyük oranda bu makaleden istifade edilmiştir. Bkz. İbrahim Şaban, “XIX. Yüzyıl Arap Edebiyatında Karşılaştırmalı Edebiyatın Öncüleri,” *Doğu Araştırmaları*, no: 25, (2022): 33-51.

⁵⁹ Henry Laurens, *el-Hamletu l-Fıransiyye fî Mısır Bonapart ve l-İslâm*, çev. Beşîr es-Sibâ‘î, 1. bs., (Kahire: Sinâ li’n-Neşr, 1995).

⁶⁰ ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd, *Dirâsât fî l-mezâhibi l-edebîyye ve l-ictimâ‘iyye* (Kahire: Hindawi, 2013), 7-12.

inanmasıdır.”⁶¹ İbn Haldûn’un bu teorisinin Fransızların Mısır’ı işgal etmesi sonrasında başta Mısır olmak üzere bütün Arap ülkelerinde hatta bütün mağlup ülkelerde başlayan Batı’yı taklitle doğrulandığı görülmektedir.

Şekîb Arslân’a göre “Eski medeniyetin yöntemlerindeki durgunluğun bir sonucu olarak Doğu’da beliren tehlikeyi ilk fark edip Doğu’nun Batı’ya karşı kendi silahlarıyla savaşım onu kendisinden uzaklaştırması ve bağımsız olması için gözünü Batı’ya meydan okumaya diken kişi Kavalalı Mehmed Ali Paşa olmuştur... Bundan dolayı Kavalalı Mehmed Ali Paşa, sadece Mısır’da değil başta Suriye olmak üzere bütün Arap ülkelerinde Doğu Arap Rönesansı’nın gerçek kurucusudur.”⁶²

Zira Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 1805’te Osmanlı valisi olarak atandığı Mısır’da yaklaşık 43 yıl boyunca Mısır’ın her yönden kalkınması için başta ordu, tarım ve eğitim olmak üzere birçok alanda büyük reformlara imza atmıştır. Öyle ki, düzenli modern bir ordunun gereğine inandığından başta Fransızlar olmak üzere yabancı uzmanlardan faydalanarak öncelikle askerî, sonrasında sivil birçok modern okul açıp buralarda Batı tarzı eğitimin uygulanmasını sağlamış, fabrikalar kurmuş, matbaalar açmış, gazeteler çıkarmış ve eğitim için Avrupa’ya özellikle Fransa’ya öğrenciler göndermiştir.

Başta Mehmed Ali Paşa’nın ve sonrasındaki Mısır vali ve yöneticilerinin önderliğinde Avrupa sömürgeciliğine karşı tepki olarak ortaya çıkan ulusal hareketler, modern okul ve üniversitelerin açılması, matbaa ve basının ortaya çıkması, kütüphanelerin inşa edilmesi ve reform yanlısı yöneticilerin varlığı gibi iç etkenler ile oryantalizm, Avrupa’ya öğrencilerin gönderilmesi, çeviri ve Batı edebiyatından etkilenme gibi dış etkenler Arap Rönesansı’nın ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁶³

⁶¹ Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, thk. ‘Abdullah Muhammed ed-Dervîş, 1. bs. (Dimaşk: Dâru Ya‘rub, 2004), 1:283; Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Kitâbu'l-‘iber ve divânu'l-mübtede’ ve'l-haber fi eyyâmi'l-‘Arab ve'l-‘Acem ve'l-Berber ve men ‘âsarahum min zevi’s-sultâni’l-ekber*, 1. bs., thk. İbrahim Şebbûh ve İhsân ‘Abbâs (Tunus: ed-Dâru’l-‘Arabiyye li’l-Kitâb, 2006), 1:257.

⁶² Şekîb Arslân, *en-Nahdatu’l-‘arabiyye fi’l-‘asri’l-hâdir* (Birleşik Krallık: Hindawi, 2020), 11.

⁶³ Arap Rönesansı’nın detayları için bkz. ‘Alâ ‘Azmi eş-Şerbînî el-Mursî Mâdî, “en-Nahdatu’l-‘Arabiyyetu’l-hadîse fi’l-edebi’l-‘Arabî esbâbuhâ ve mazâhiruhâ,” *Mecelletu Kulliyeti’t-terbiye bi’l-Mansûra* 108/6 (2019): 1917-1941.

Arap Rönesansı döneminde gerek Mehmed Ali Paşa gerek sonrasında Mısır valisi ve yöneticileri döneminde Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, Batı'yı tanıyıp dillerini öğrendiler ve bu medeniyete ait birçok eseri Arapçaya çevirdiler. Ayrıca hem kendileri hem de bu kişilerin çevirilerini okuyanlar birçok yönden Batı ile Arap dünyasını karşılaştıran çalışmalar ortaya koydular. Bu çalışmaları da bazen kitap olarak bazen de “el-Muktataf” gibi dergiler ile Mısır gazetelerinde yayınladılar.

2.2. Karşılaştırmalı Edebiyatın Öncüleri

Batı ve Arap kültürleri ile klasik ve modern dönem Arap edebiyatının karşılaştırılması alanına çalışmalarıyla katkıda bulunları arasında; Ahmed Fâris eş-Şidyâk (1804-1888), Şeyh Hüseyin el-Marsifi (1810-1889), ‘Alî Mübârek (1823-1893), Edîb İshâk (1856-1885), Ya‘kûb Sarrûf (1852-1927) ve Süleymân el-Bustânî (1856-1925) gibi birçok aydın, gazeteci, çevirmen ve şair vardır.

2.2.1. Rifâ‘a et-Tahtâvî (1801-1873)

Bunların başında hiç şüphesiz 1826 yılında Fransa'ya kırk kişilik öğrenci grubunun başında imam ve vekilharç sıfatıyla gönderilen **Rifâ‘a Râfi‘ et-Tahtâvî** (1801-1873) vardır. Mehmed Ali Paşa tarafından Avrupa'da modern ilimler öğrenip geri döndükten sonra modern okullar açma ve öğrendiklerini vatan evlatlarına öğretme noktasında kendisine yardımcı olmaları için gönderilen grubun başında Paris'e giden et-Tahtâvî, 1831 yılına kadar Fransa'da kalır. Beş yıllık bu seyahati sırasında Fransa'da gördüğü gelenek, görenek, ahlak, kıyafet ve medeniyet tezahürleri ile öğrendiklerini anlattığı *Telhîsu 'l-İbrîz fî telhisi Bârîz (Paris)* veya *ed-Divânu 'n-nefis bi ivân Bârîs (Paris)*⁶⁴ olarak da bilinen eserini kaleme alır. Bir mukaddime, bir maksat, 2-13 arasında değişen fasıllara sahip yedi makale ve bir hâtimeye ayırdığı bu eseri, Mehmed Ali Paşa tarafından çok beğenilir ve başlangıçta sarayda okunması, sonrasında da bastırılıp özellikle devlet dairelerine dağıtılması emri verilir.⁶⁵

⁶⁴ Rifâ‘a Râfi‘ et-Tahtâvî, *Telhîsu 'l-İbrîz fî telhisi Bârîz (Paris)* (Kahire: Hindawi, 2011).

⁶⁵ Corcî Zeydân, *Terâcim meşâhîri 'ş-şark fî 'l-karni 't-tâsi‘ ‘aşar*, (Kahire: Hindawi, 2011), 2:31-35.

Fransa'daki sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel hayatı tasvir eden ansiklopedik bir eser olmasına rağmen dil ve edebiyata dair bilgileri de içeren bu çalışmada, Fransız edebiyatı ile Arap edebiyatı ve Fransız edebiyatı ile antik Yunan edebiyatı arasında karşılaştırmalara da yer verilmiştir.

Örneğin Paris halkından söz ettiği satırlarda onların dillerinden de bahis açarak yer yer Fransız dili ile Arap dilini karşılaştırır:

“Paris Fransa'nın şehirlerinden biridir ve bilindiği üzere halkının dili Fransızcadır... Bil ki Fransızca modern Frank dillerindendir... Dilleri müteradif olmayan kelimelerin çokluğu açısından en yaygın ve geniş dillerdendir... Lafzi bedii sanatlardan, aynı şekilde manevi bedii sanatların çoğundan yoksundur... Belki de Arapçada var olan edebi sanatlar Fransızcada zayıflık sayıldı. Örneğin “tevriye”, nadir kullanım dışında iyi edebi sanatlar arasında kabul edilmez... Aynı şey tam ve eksik cinas için de geçerlidir. Bunun onlar için hiçbir anlamı yoktur ve bundan dolayı Arapçadan onlar için tercüme edilenler bununla süslenmiş ise zarafeti kaybolur.”⁶⁶

Yine beyan, me'ani ve bedii ilimlerini ihtiva eden belagat ilminden bahsederken bu ilmin diğer diller özellikle Frank dillerindeki durumu ile Arap dilindeki durumunu karşılaştırır:

“O (Belagat ilmi), ifadeyi geliştirme veya muktezâ-yi hale (durumun gereklerine) uygun olarak ifadeyi uygulama bilimidir ve genel olarak kişinin vicdanındaki sözün fasihi ve beliği ile ifade etmeye ulaşması amaçlanır. Bundan dolayı bu ilim, Arap diline has bir özellik olmayıp herhangi bir dilde olabilir. Frank dillerinde bu ilim “retorik” olarak ifade edilmektedir. Evet, bu ilimin, özellikle bedii ilminin, Arap dilinde diğer dillerdekenden daha tam ve eksiksiz ve Frank dillerinde zayıf olması Arap diline has bir özellik gibi sayılabilir. İnsanlar için bir mucize olarak indirilen Kur'ân'ın üslubunun belagati, Arap dilinin özelliklerinden biridir. Sonra bir dilde belîğ olan başka bir dilde belîğ olmayabilir veya onda çirkin olabilir. Belki de bir şeyin belîğ olması iki veya daha fazla dilde ortak olabilir. Örneğin; cesur bir adamı aslan olarak tanımlamak istediğinde ‘Zeyd aslandır’ dersin; bu durum Arapçada olduğu gibi diğer dillerde de makbuldür. Güzel birini çok güzel olarak nitelemek istediğinde ‘O bir güneştir’ veya yanağının kırmızılığı için

⁶⁶ et-Tahtâvî, *Telhîsu'l-ibrîz fî telhis Bârîz (Paris)*, 91.

‘Yanakları yanıyor’ dersin. Bu teşbih Arapçada güzeldir. Ancak Frank dilinde makbul değildir...”⁶⁷

et-Tahtâvî’nin *Telhîsu’l-İbrîz fî telhis Bârîz (Paris)* adlı eserinde ve Fransa’dan döndükten sonra kaleme aldığı çeviri ve telif eserlerinin çoğunda bu tür karşılaştırmalara rastlamak mümkündür.⁶⁸

2.2.2. Ahmed Fâris eş-Şidyâk (1804-1888)

Arap ve Batı kültürleri arasında karşılaştırmalı çalışmalar et-Tahtâvî gibi sadece Mısırlı aydınlar tarafından yapılmamış, Mısır dışında doğup eğitim görmüş ve daha sonra Mısır’da uzun süre ikamet etmiş aydınlar tarafından da gerçekleştirilmiştir. Bunlardan **Ahmed Fâris eş-Şidyâk**⁶⁹, Mârûnîlik’ten Protestan mezhebine geçen ağabeyi Es‘ad’ın Mârûnî rahipleri tarafından işkenceyle öldürülmesi sonrası Bilâd-ı Şam’ı (Lübnan) terk ederek önce Mısır’a, sonra sırasıyla Malta, Londra, Paris, İstanbul, Tunus ve Sudan gibi birçok Avrupa ve Kuzey Afrika ülkesine genellikle davet üzerine gider ve oralarda uzun süre kalır. En son İstanbul’da ikamet ettiği zaman Kadıköy’deki yazlığında vefat eder. Gittiği ülkelerin çoğunda öğretim faaliyetlerinin yanı sıra çeviri ve telif eserler kaleme alma ile gazete çıkarma gibi yayın faaliyetleriyle de iştigal eder. Telif ettiği eserleri arasında seyahatlerini anlattığı kitapları da vardır. Bunlardan *el-Vâsıta fî ma‘rifet ahvâl Malta* adlı eserinde Malta seyahatini, *Keşfu’l-muhabbâ fî ahvâl Avrubbâ* ve *es-Sâk ‘alâ’s-sâk fîmâ huve’l-Firyâk* adlı eserlerinde ise Londra ve Paris gibi Avrupa seyahatlerini anlatır. Bu eserlerinde seyahat ettiği ülkelerin kültürlerine dair bilgiler verirken, zaman zaman öncesinde gezip gördüğü sair ülkelerin kültürleriyle karşılaştırmalar yapar:

“... Malta halkı Araplardan ve Müslümanlardan nefret etmektedir ve onlardaki en büyük yergi, “Arabî” kelimesindeki “r” harfi Frank dillerinin tümünde “fetha” ile söylenirken kendilerinin bu harfi sükunla söylemesidir. Kibar ve nazik Arapların olduğu akıllarına gelmez. Arap dilinin gayrimüslimler tarafından da konuşulduğunu pek düşünmezler. Frenklerin onları Araplara nispet ettiklerini öğrenince, Arap’a olan nefretleri daha da

⁶⁷ et-Tahtâvî, *Telhîsu’l-ibrîz fî telhis Bârîz (Paris)*, 275; Rifâ‘a Râfî‘ et-Tahtâvî, *el-A‘mâlu’l-kâmile*, thk. Muhammed ‘Amâra (Kahire: Dâru’l-şurûk-Mektebetu’l-Usra, 2010), 2:272.

⁶⁸ Bkz. et-Tahtâvî, *el-A‘mâlu’l-kâmile*.

⁶⁹ Corcî Zeydân, *Terâcim meşâhîri’ş-şark fî’l-karni’t-tâsi‘ ‘aşar*, 2:95-106.

arttı...”⁷⁰ “...Frenklerin Arapları ve Türkleri, memleketlerinin yollarının ve çarşılarının temiz ve düzenli olmadığı yönünde karaladıkları ve kitapları bu gibi karalamalarla doldurdıkları bir sır değil. Onlardan bir şehri övdüklerini görmedim...”⁷¹ “...Gariptir ki, Maltalılar, dilleri Arapçanın bir kolu olmasına rağmen, onu iyi okuyup konuşamıyorlar...”⁷² “...Faslıların şarkı söylerken kullandıkları “dî dî”, Mısır ve Şam halkının “yâ leyl” ve Türklerin “Emân/Aman” söylemi gibidir...”⁷³

eş-Şidyâk’ın belirttiklerinde de görüldüğü üzere Arapların ve Müslümanların Malta halkındaki imajına, Frenklerde Arapların ve Türklerin imajına, Maltalıların dillerine bakışlarına ve farklı dillerdeki şarkılarda lafzı farklı işlevi ortak noktalara değinirken sadece iki kültürden değil birçok kültürden karşılaştırmalar yapmaktadır. eş-Şidyâk’ın seyahatnamelerinde birçok konuda bu tür karşılaştırmalara rastlanmaktadır.

2.2.3. Şeyh Hüseyin el-Marsifî (1810-1889)

Matbaanın özellikle Bulak Matbaası’nın tesisi sayesinde birçok klasik Arap edebiyatı kitabı, şiir divanı, risale ve dil kitabı basıldı. Batı ile temas ve klasik Arap mirasını canlandırma çabası sonucunda Modern Arap Rönesansı, ilk meyvelerini 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şiir alanında Mahmûd Sâmî el-Bârûdî (1839-1904) ve nesir alanında da el-Bârûdî’nin başkanlığı döneminde maarif bakanı olan Abdullah Fikrî Paşa (1834-1890) ile vermeye başladı. Bu iki öncü tarafından modern dönemin şiir ve nesir örneklerinin verilmeye başlanması, Hüseyin Ahmed el-Marsafî’nin klasik dönemde Arap dili ilimleri ile geleneksel edebi eleştiri yöntemleri alanında araştırmalar yapıp klasik dönemin önde gelen şairleri ile modern dönemin şairleri arasında karşılaştırma yapmasını sağladı. Doğum tarihi tam olarak bilinmeyip 19. yüzyılın başlarında doğduğu tahmin edilen Hüseyin Ahmed el-Marsafî, Hidiv İsmail Paşa’nın kardeşi Mustafa Fazıl Paşa’nın “Darbu’l-Cemâmîz” sarayındaki “Dâru’l-‘Ulûm” ismiyle bilinen kütüphanesinin büyük konferans salonunda, “Mısır’da Eğitim” başlığıyla verilen genel konferanslara yükseköğretim ve Ezher öğrencilerinden bir grupla birlikte devam ederdi. Bu konferanslara dönemin maarif bakanı Ali Mübârek Paşa, hükümetin ve

⁷⁰ Ahmed Fâris eş-Şidyâk, *el-Vâsita fî ma ‘rifeti ahvâli Malta* (Kahire: Hindawi, 2014), 20.

⁷¹ eş-Şidyâk, *el-Vâsita fî ma ‘rifeti ahvâli Malta*, 24.

⁷² eş-Şidyâk, *el-Vâsita fî ma ‘rifeti ahvâli Malta*, 28.

⁷³ eş-Şidyâk, *el-Vâsita fî ma ‘rifeti ahvâli Malta*, 60.

maarif bakanlığının üst düzey memurlarıyla katılırdı. Burada dersler vermesi için Mısırlılardan ve yabancılardan farklı ilim dallarında öne çıkmış şahsiyetler seçilirdi. Hüseyin Ahmed el-Marsafî de her hafta Pazar ve Çarşamba günleri edebiyat bilimleri dersi vermek üzere seçildi. Alanında uzman Mısırlı ve yabancı birçok âlimin verdiği bütün bu konferanslar Ali Mübârek Paşa'nın 1872 yılında "Dâru'l-'Ulûm Okulu"nu tesis etmesi içindi. Nitekim Dâru'l-'Ulûm Okulu kurulur kurulmaz Hüseyin Ahmed el-Marsafî, Ezher'deki öğretim faaliyetini bırakıp Dâru'l-'Ulûm Okulu'nda ilk Arap edebiyatı ve tarihi hocası olarak öğretim faaliyetine devam etti.

Hüseyin Ahmed el-Marsafî'nin Dâru'l-'Ulûm Okulu'nun inşasının ilk yıllarında öğrencilere verdiği dersler, imlâ edilerek kitaplaştırılmış ve *el-Vesîletu'l-edebîyye li'l-'ulûmi'l-'Arabîyye* adıyla birinci cildi 1875 yılında, ikinci cildi ise 1879 yılında basılmıştır. Sarf, nahiv, aruz, fesahat, beyan, bedî' ve me'ânî gibi Arap dili ilimleri ile şiir ve nesir gibi edebiyat ilimlerinin tümünü ihtiva etmesi dolayısıyla da klasik dönem emâlî kitaplarına benzeyen bu kitapta, şiirlerini veya nesir örneklerini verdiği şairler ve yazarlar arasında karşılaştırmalar yapmıştır.⁷⁴

Örneğin el-Marsafî bu eserinde, Ebû Nuvâs'ın er-Reşîd tarafından Mısır'a emir olarak atanan el-Hasîb b. 'Abdulhamîd el-'Acîmî'ye methiyesine yer verir.⁷⁵ Sonra onu şerh edip mana olarak önceden söylenmiş olanlar varsa bu açıdan onu tenkit eder. Daha sonra aynı manada birçok şairin şiirinden beyitlere yer verir ve bazen de lafzın çok mananın az olduğu beyitleri ele alır. Ebû Nuvâs'ın aşağıdaki beytindeki gibi:

فَمَا جَازُهُ جَوْدٌ وَلَا حَلٌّ دُونَهُ وَلَكِنْ يَصِيرُ الْجَوْدُ حَيْثُ يَصِيرُ

Ondan başkasına ne câiz ne de helâldir

*Sadece o neredeyse oradadır cömertlik*⁷⁶

Ebû Nuvâs, burada övdüğü kişiyi cömertlikle nitelemek veya bu cömertlik özelliğini ona nispet etmek ister. Ancak açıkça "O cömerttir" diyeceğine sözü uzatır. Hüseyin Ahmed el-Marsafî de şiirin bu beytinin

⁷⁴ Muhammed Mendûr, *en-Nakd ve'n-nukkâdu'l-mu'âsirîn* (Birleşik Devletler: Hindawi, 2021), 9-18.

⁷⁵ eş-Şeyh Hüseyin el-Marsafî, *el-Vesîletu'l-edebîyye li'l-'ulûmi'l-'Arabîyye*, 1. bs. (Kahire: Matbaau'l-Medârisi'l-Melikiyye bi-Derbi'l-Cemâmîz, 1292/1879), 2:474-475.

⁷⁶ el-Marsafî, *el-Vesîletu'l-edebîyye li'l-'ulûmi'l-'Arabîyye*, 2:475.

lafzının çok anlamının ise az olduğunu düşünür. Zira anlamı, “Cömertlik ondan ayrılmaz”dır. el-Marsafî, Ebû Nuvâs’ın bu anlamı eş-Şenferâ’dan aldığını ancak kötü bir şekilde aldığını ileri sürer. Zira, Ebû Nuvâs’ın beytindeki “el-cûd” (cömertlik) ile eş-Şenferâ’nın beytindeki “el-hazm” arasında büyük fark vardır.

طَاعِنٌ بِالْحَزْمِ حَتَّى إِذَا مَا حَلَّ حَلَّ الْحَزْمُ حَيْثُ يَحُلُّ

Yolculukta (daima) teyakkuz halindedir

*Konakladığında teyakkuzu da beraberindedir*⁷⁷

el-Marsafî, Ebû Nuvâs’ın kasidesini sonuna kadar böyle şerh ve tenkit etmeye devam eder. Sonra da Mahmûd Sâmi el-Bârûdî’nin Ebû Nuvâs’ın kasidesiyle aynı vezinde söylediği kasidesine yer verir.⁷⁸ Kaside bittikten sonra da şu ifadeleri kullanır:

“Allah sana hidayet etsin, bu kasidenin beyitlerine bak. Beyit beyit bak ki mücevher zarflarını göresin. Her bir mücevher kendi güzelliğiyle bir zarfın içerisinde. Sonra onları bir araya getir. Sonra siyaklarının ve dizilişlerinin güzelliğine bak. Ne takdim ve tehir edilebilecek bir beyit ne de aralarına üçüncü bir beyit ilave edebilecek iki beyit bulamayacaksın. Zevkinin selametine ve himmetinin yüceliğine bırakıyorum. Eğer tamamlamak istersen bu ideal yolu takip et.”⁷⁹

Muhammed Mendûr’a göre bu ifadeler el-Marsafî’nin dönemi için yenidir. “Kasidenin siyaklarının ve dizilişlerinin güzelliğine bak. Ne takdim ve tehir edilebilecek bir beyit ne de aralarına üçüncü bir beyit ilave edebilecek iki beyit bulamayacaksın.” sözlerindeki gibi bir tenkit şekli ancak kendisinden yarım asır sonra Batı şiirinden etkilenerek kaside birliği ve diziliş planlaması talebinde bulunan el-‘Akkâd ve el-Mâzinî’de görülecektir. Bununla beraber her bir beyti bağımsız olarak görmesi gibi durumlardan dolayı geleneksel eleştiri yönteminden çıkmamıştır. Ancak bu onun modern Arap edebiyatının özellikle edebi eleştirinin öncüsü olduğu ve edebi canlanma hareketine büyük katkılar sağladığı gerçeğini değiştirmez.⁸⁰ Ayrıca aynı dildeki edebi ürünleri karşılaştırsa da edebi tenkit biliminin öncülerinden olduğu gibi karşılaştırmalı edebiyatın da öncülerinden sayılır.

⁷⁷ el-Marsafî, *el-Vesiletü'l-edebiyye li'l-'ulûmi'l-'Arabiyye*, 2:476.

⁷⁸ el-Marsafî, *el-Vesiletü'l-edebiyye li'l-'ulûmi'l-'Arabiyye*, 2:477-479.

⁷⁹ el-Marsafî, *el-Vesiletü'l-edebiyye li'l-'ulûmi'l-'Arabiyye*, 2:477-479.

⁸⁰ Mendûr, *en-Nakd ve'n-nukkâdu'l-mu'âsirûn*, 15-18.

2.2.4. Necîb el-Heddâd (1867-1899)

Şair, yazar, gazeteci ve çevirmen olan Necîb el-Heddâd⁸¹, 19. yüzyılın sonlarında Jean Baptiste Racine (1639-1699), Victor Marie Hugo (1802-1885), Jean-Baptiste Poquelin -daha bilinen adıyla Molière- (1622–1673) ve William Shakespeare'den (1564-1616) Arapçaya çeviriler yapmış ve “*Mukâbele beyne's-şi'iri'l-'Arabî ve's-şi'ri'l-İfrincî*”⁸² başlıklı karşılaştırmalı bir çalışma kaleme almıştır. Necîb el-Heddâd Arap ve Frank şiirlerini karşılaştırdığı bu makalesini seçkinlerden birinin talebi üzerine kaleme aldığını ifade eder.

Necîb el-Heddâd, kitabına, alana ne kadar vakıf olduğunu göstermek için farklı Batı dillerinde ve farklı dönemlerde kaleme alınmış Avrupa şiirini daha sonra da Arap şiirini tanıtmakla başlar. Avrupa ve Arap şiirlerini tanıtip tarihlerini karşılaştırdıktan sonra lafzi ve manevi olmak üzere teknik yönden karşılaştırtıp benzer ve farklı yönlerini ortaya koyar.⁸³

2.2.5. ‘Alî Mübârek (1823-1893)

Arap ve Batı kültürleri arasında karşılaştırmalı çalışmalar sadece yukarıda zikri geçen aydınlar gibi sosyal bilimciler tarafından değil, doğa bilimleri alanında eğitim görüp siyasetle uğraşan aydınlar tarafından da yapılmıştır. Bu aydınlardan olan ‘Alî Mübârek Paşa, et-Tahtâvî gibi 21 yaşında eğitim için Paris’e gönderilmiştir. Mısır’a döndükten sonra başlangıçta askeri görevler üstlenmiştir. Sonra zamanla bürokraside ve siyasette vakıflar bakanlığı ile maarif bakanlığı gibi görevlere getirilmiştir. Ahmed ‘Urabî Paşa (1841-1911) ayaklanması (1879-1882) sonrasında ise emekli olmuştur.⁸⁴

Mısır’ın birçok alanda özellikle de eğitim alanında kalkınması için çok çaba sarf eden ‘Alî Mübârek, özellikle ilgi alanı olan doğa bilimlerini gençlere basitleştirerek sunmak amacıyla “*Ravzatu'l-medârisi'l-Mısıriyye*” / “*Sahîfetu Ravzati'l-medâris*” (1870-1892) dergisini kurar. Ayrıca birçok eser

⁸¹ Zeydân, *Terâcim meşâhîri's-şark fi'l-karni't-tâsi* ‘aşar, 2:365-374

⁸² Necîb el-Heddâd, “*Mukâbele beyne's-şi'iri'l-'Arabî ve's-şi'ri'l-İfrincî*,” *el-Beyân*, no: 8, (1897): 335-339. <https://archive.alsharekh.org/Articles/161/15440/343903> (14.10.2023)

⁸³ ‘İsâm Behmî, *Talâ'i'u'l-mukârene fi'l-edebi'l-'Arabiyyi'l-hadîs* (Kahire: Dâru'n-Neşr li'l-Câmi'ât, 1996), 65-79.

⁸⁴ Zeydân, *Terâcim meşâhîri's-şark fi'l-karni't-tâsi* ‘aşar, 2:45-51.

telif eder. Bunların içerisinde 1882 yılında yayımlanan ‘*Alemu’ d-dîn* adlı eseri, Arap kültürü ile Batı kültürü arasında karşılaştırmalar içermesi bakımından önemlidir. ‘Alî Mübârek; seyahat, ansiklopedi, eğitim ve roman niteliklerini havi ‘*Alemu’ d-dîn* adlı dört cüzlük eserini yazma amacını şöyle ifade eder:

“Gördüm ki nefis, çoğu zaman sade bilim ve sanatların aksine sîretlere, kıssalara ve sözün güzeline meylediyor. Nefis, genellikle sade bilim ve sanatlara özellikle aşırı meşguliyetten zihnin boş olmadığı bıkkınlık ve usanmışlık zamanı yüzünü döner. Bu da beni maarif bakanlığım döneminde zarif bir hikâye üslubunda birçok fayda içerecek bir kitap çalışmasına sevk etti... Bu kitap, birçok Arap ve Frenk kitabına dağılmış faydalardan öne çıkan çeşitli cümleler içeren kapsamlı bir kitap olarak geldi; şer‘î ilimlerde, endüstri sanatlarında, yaratılışın sırlarında..., geçmişte ve şimdiki zamanda ne olduğu konusunda... farklı zamanlarda ve farklı yerlerde ahvali ve adetleri arasında karşılaştırmalar ve mukâbeleler çokça yer alarak geldi...”⁸⁵

‘Alî Mübârek, amacının sade bir roman ortaya koymaktan ziyade, “fayda, bilgi ve güzellik” üçlüsünü birlikte sunmanın en iyi yapısının hikâye olması dolayısıyla bu türü seçtiğini ifade etmiştir. 125 fasıla ayırdığı kitabında anlatmak istediklerini Avrupa’ya özellikle Fransa’ya seyahat eden Mısırlı Şeyh ile seyahati sırasında tanıştığı İngiliz “Hoca” arasında gerçekleşen diyaloglar (müsâmereler) yoluyla sunar. Bundan dolayı da her bir fasıla “müsâmere” ismini verir.

Birçok alanda Arap ve Avrupa kültürü arasında karşılaştırmalar içeren kitapta ‘Alî Mübârek, et-Tahtâvî ve dönemin diğer aydınları gibi Batı kültüründe yeni ve yabancı olan türleri kendi halkına benimsetmek için Arap ve İslam kültüründeki yakın veya benzer türlerle karşılaştırarak anlatma yolunu seçmiştir. Örneğin tiyatroya dair 27. Müsâmere’de Batı’daki tiyatro türünü kendi kültüründeki “Evlâd Râbiye”⁸⁶ ekibine benzeterek anlatmıştır:

“Şeyh dedi ki: tiyatronun düzen mükemmelliği ile umumi eğitim ve ahlak terbiyesi gibi konularındaki güzelliğinden bahsetmeseydin gelenek, temsil ve çeşitli oyunlar yönünden memleketimizde “Evlâd Râbiye” olarak bilinen

⁸⁵ ‘Alî Paşa Mübârek, ‘*Alemu’ d-dîn* (İskenderiye: Matba‘atu Cerîdeti’l-Mahrûse, 1299/1882), 1:7-8.

⁸⁶ “İbn Râbiye” (Râbiye’nin oğlu) olarak da bilinen gösteri ekibi, Kahire’de bilinen bir aileydi. Düğün ve nişan gibi özel günlere davet edilirdi ve o günler “Evlâd Râbiye” (Râbiye’nin oğullarının) günü olarak adlandırılırdı. Bkz. Ahmed Emîn, *Kâmûsu’l-‘âdât ve’l-tekâlid ve’t-‘âbiri’l-Mısriyye* (Kahire: Hindawi, 2013), 20.

grubun oyunları benzerini; içerisindeki şarkı ve melodiler yönünden de bizdeki şarkıcıların şarkısını akla getirirdi. “Evlâd Râbiye”ye gelince; onlar, mevcut veya geçmiş bazı durumları taklit edip temsil ve tasvir ederek gösterime sunarlar...”⁸⁷

Birçok alanda bilginin karşılaştırılarak sunulduğu bu uzun hikâye/roman tarzındaki kitabın, genellikle ilk Arap romanı olarak kabul edilen Muhammed Hüseyin Heykel’in (1888-1956) 1914 yılında yayımlanan “Zeyneb” adlı romanından ve Muhammed b. İbrahim el-Muveylihî’nin (1858-1930), önce babasının 1898 yılında kurduğu “Misbâhu’ş-şark” gazetesinde tefrika ettiği ve sonra 1905 yılında da bir bütün halinde yayınladığı “Hadîs ‘Îsâ b. Hişâm” adlı makame tarzındaki ilk roman girişiminden de önce 1882 yılında yayımlanması önemlidir.

2.2.6. Edîb İshâk (1856-1885)

Bu yüzyılda karşılaştırmalı çalışmalar ortaya koyan diğer bir aydın da **Edîb İshâk**’tır (1856-1885). Aslen Suriyeli Ermeni Katolik bir ailenin oğlu olup hayatının büyük bir bölümünü Mısır ve Lübnan’da geçirmiştir. Arapçanın yanında Türkçe ve Fransızca da bilen Edîb İshâk, 29 yıllık kısa ömrüne çok şey sığdırmıştır. Hatip, yazar, gazeteci, şair ve mütercim Edîb İshâk, Mısır’da “*et-Takaddum*” gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü üstlenmiş ve “*Mısır*” gazetesini çıkarmıştır. Çıkardığı “*et-Takaddum*”, “*Mısır*” ve “*et-Ticâre*” gibi Mısır gazetelerine makale, çeviri, kaside türünde birçok yazı yazmış, Fransızcadan birçok romanı Arapçaya çevirmiş, Beyrut’ta ikamet ettiği sırada Zehru’l-Âdâb Cemiyeti’ne katılıp başkanlığını üstlenmiş ve orada bazı hutbeler irat edip konferanslar vermiştir.⁸⁸

Edîb İshâk’ın çeşitli gazetelerde yayınladığı makale ve kasideleri ile irat ettiği hutbeleri *ed-Durer* adlı kitapta toplanmış ve birçok defa basılmıştır. Gerek hutbelerinde gerekse gazetelerde yayımlanan makalelerinde yer yer karşılaştırmalara rastlanmakla birlikte Zehru’l-Âdâb Cemiyeti’nde henüz 19-20 yaşlarındayken 1875/1876 yılında irat ettiği “Yunanlar ve Romalılar” başlıklı hutbe, iki medeniyetin karşılaştırmasını içermesi açısından önemlidir. İshâk, bu hutbesinde Batı medeniyetini Arap halkına anlatmak için bu

⁸⁷ Mübârek, ‘*Alemu’d-dîn*, 2:403.

⁸⁸ Zeydân, *Terâcim meşâhiri’ş-şark fi’l-karni’t-tâsi* ‘aşar, 2:89-94; Marûn ‘Abbûd, *Ruvvâdu’n-nahdati’l-hadîse* (Kahire: Hindawi, 2015), 177-187.

medeniyetin üzerine inşa edildiği ilgili iki medeniyeti, medeniyet ve kültür açısından karşılaştırır ve Batı medeniyetine katkılarını ortaya koyar.⁸⁹

2.2.7. Ya‘kûb Sarrûf (1852-1927)

Bu yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde **Ya‘kûb Sarrûf** (1852-1927)⁹⁰ ile edebi karşılaştırmalar farklı bir evreye girer. Zira, Ya‘kûb Sarrûf, arkadaşı Fâris Nimr (1856-1951) ile Haziran 1876’da kurduğu bilimsel “*el-Muktetaf*” adlı dergide -özellikle 1885 yılından itibaren Mısır’da yayımlanmaya başladıktan sonra- birçok roman çevirisi ve uyarlamasının yanı sıra edebi eser karşılaştırmalarına da yer verir. Derginin ilk sayısının girişinde⁹¹ dergiyi çıkarma amaçlarını özetle Batı’daki bilimsel gelişmeleri basit bir dille halka ulaştırmak olarak açıklayan Ya‘kûb Sarrûf, 1886 yılında yayımlanan üç sayıda ardı ardına İngiliz edebiyatı ile Arap edebiyatında öne çıkmış üç önemli şahsiyetin karşılaştırmasına yer verir. Üç karşılaştırma da “*Şuzûru’l-İbrîz fî nevâbiği’l-‘Arab ve’l-İncilîz*” başlığını taşımaktadır. Ancak son iki makalesi bu başlığa ilave olarak karşılaştırılan yazarların isimlerini de ihtiva eder. Bunlardan; “*Şuzûru’l-İbrîz fî nevâbiği’l-‘Arab ve’l-İncilîz*”⁹² başlığını taşıyan ilk makalede, İngiltere Kralı Aslan Yürekli I. Richard (1157-1199) ile Selahaddin Eyyubi (1138-1193); “*Şuzûru’l-İbrîz fî nevâbiği’l-‘Arab ve’l-İncilîz: Ebu’l-‘Alâ’ el-Ma‘arrî ve John Milton el-İncilîzî*”⁹³ başlıklı ikinci makalede, Ebu’l-‘Alâ’ el-Ma‘arrî (973-1057) ile John Milton (1608-1674); “*Şuzûru’l-İbrîz fî nevâbiği’l-‘Arab ve’l-İncilîz: İbn Haldûn el-Mağribî ve Herbert Spencer el-İncilîzî*”⁹⁴ başlıklı üçüncü makalede de İbn Haldûn (1332-1406) ile Herbert Spencer (1820-1903) arasında karşılaştırmalara yer verir.

Sarrûf bu eserinde, 1882 yılında Ahmed ‘Urabî Paşa ayaklanması sonrası İngilizler tarafından işgal edilen Mısır’da halkın zihnini İngiliz varlığına ve işgali ile yaşamaya hazırlamak için iki kültür arasındaki ortak ve

⁸⁹ Edîb İshâk, *ed-Durer*, ed. Circis Mihâ’il Nahrâs (İskenderiye: Matbaatu Cerîdeti’l-Mahruse, 1886), 12-18.

⁹⁰ Hannâ el-Fâhûrî, *Târihu’l-edebi’l-‘Arabî*, 2. bs. (Lübnan: el-Matba‘atu’l-Bulsîya, 1953), 1125-1127.

⁹¹ Ya‘kûb Sarrûf ve Fâris Nimr, “Mukaddime,” *el-Muktetaf* 1 (1876): 1.

⁹² Ya‘kûb Sarrûf, “*Şuzûru’l-İbrîz fî nevâbiği’l-‘Arab ve’l-İncilîz*,” *el-Muktetaf* 8 (1886): 393-399.

⁹³ Ya‘kûb Sarrûf, “*Şuzûru’l-İbrîz fî nevâbiği’l-‘Arab ve’l-İncilîz: Ebu’l-‘Alâ’ el-Ma‘arrî ve John Milton el-İncilîzî*,” *el-Muktetaf* 8 (1886), 449-456.

⁹⁴ Sarrûf, “*Şuzûru’l-İbrîz fî nevâbiği’l-‘Arab ve’l-İncilîz*,” *el-Muktetaf* 9, 513-522.

benzer noktaları ortaya koymaya çalışır. Bunu yaparken önce Arap olandan başlayarak her iki şahsiyetin biyografisine yer verir, sonra da hem biyografilerinde hem de eserlerinde ortak/benzer ve farklı noktaları zikreder. Ancak sonra gelenin önce gelenden etkilendiğine dair hususlara değinmez. Bununla beraber İngilizlere karşı hayranlığını gizleyemez. İkisi de âmâ olan Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî ile John Milton'un şiirlerini karşılaştırırken üslup farklılıklarını ortaya koyduğu ifadelerinde bu durum açıkça hissedilir:

“Ebu'l-'Ala'nın şiirleri, içinde her meyveden iki çift bulunan bahçelerdir, ama ayrı ve dağınıktır. Her bahçede, daha ziyade her bir ulu ağaç tek başına durur ve dikiminde bağımsızdır. Süleyman veya Lokman'ın hükmü gibi ya da hayvanların diline konulan edebî masalların, kayaların arasına serpiştirilmiş altınların ve kumların arasına serpilmiş elmasların benzeri gibidirler... Milton'un şiirleri ise, yabancının içerisinde bir durumdan diğerine geçtiği böylece her gün yeni bir şey gördüğü, her beyitte eşsiz bir manaya rastladığı birçok çarşısı, caddesi, evi ve fabrikası olan büyük şehirler gibidir. Ya da uçsuz bucaksız denizler gibi... Ya da gökyüzünün bulutları gibi... Ya da geniş yeryüzü gibi... Ya da tarihi, edebi, bilimsel ve uygulamalı kitapları içinde barındıran büyük kütüphaneler gibidir. Örneğin “*el-Firdevsu'l-mefkûd*” (Kayıp Cennet)'i okuyanlar, hakikat olsun hayali olsun eskilerin ve sonrakilerin birçok bilgisini görür. Eşsiz bir şekilde nazmedilmiş, kelimeleri örülmüş, belagatle süslenmiş... kötülerin tuzakları, doğruların öğretileri ve aşıkların müsamereleeri görülür ve bütün bunlar en güzel üslupla birbirini takip eder. Öyle ki onu okuyan, hayal gücünün ve tasvirin zirveye ulaştığı en belîğ bir aşk romanını veya tarihi romanı okuduğunu zanneder.”⁹⁵

Görüldüğü üzere Sarrûf, Milton'un şiirinde birlik içinde çeşitlilik, Ebu'l-'Alâ'nın şiirinde de dağınıklık olduğunu ifade etmektedir. Ancak Sarrûf'un da içerisinde olduğu dönemin birçok öncü aydınının karşılaştırmalarını detaylı bir şekilde ele alan 'İsâm Behmî'ye göre, hareket noktaları, hedefleri ve üslupları tamamen farklı iki tür arasında karşılaştırma yapıldığından bu iki şairin şiirleri arasında yapılan karşılaştırma geçersizdir. Zira Ebû'l-'Alâ'nın şiirlerinin tamamı lirik, Milton'ın şiirleri ise epiktir.⁹⁶

Ancak her ne kadar kendinden öncekiler gibi Batı medeniyetini Arap halkına basitleştirerek anlatıp onlara benimsetmek amacıyla bu karşılaştırmaları yapsa da, Sarrûf'u öncekilerden farklı kılan bir şey vardı. Bu

⁹⁵ Sarrûf, “Şuzûru'l-İbrîz fî nevâbiği'l-'Arab ve'l-İncilîz,” 454.

⁹⁶ 'İsâm Behmî, *Talâ'î'u'l-mukârene fî'l-edebî'l-'Arabîyyi'l-hadîs* (Kahire: Dâru'n-Neşr li'l-Câmi'ât, 1996), 55.

fark, öncekiler gibi iki kültürdeki farklı alanlarda dağınık bir şekilde karşılaştırma yapmaktan ziyade iki şairi ve şiirlerini bağımsız bir makalede benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koyarak karşılaştırmasıdır. Her ne kadar sonra gelenin önce gelenden etkilendiğine dair bir yorumda bulunmasa da farklı dilde nazmedilmiş iki eseri benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koyarak karşılaştırması, onun karşılaştırmalı edebiyat biliminin en önemli öncüsü olarak kabul edilmesini sağlamıştır.

2.2.8. Süleymân el-Bustânî (1856-1925)

Ya‘kûb Sarrûf, sadece Batı dillerinden Arapçaya çeviri yapıp karşılaştırmalar yapmakla kalmaz, ayrıca **Süleymân el-Bustânî** (1856-1925) gibi döneminin aydınlarını da bu konuda teşvik eder. Öyle ki Sarrûf, 1887 yılında sahibi olduğu “*el-Muktetaf*” dergisinin bürosunda el-Bustânî ile bir araya gelir ve Homeros’un “*İlyada*”sını Arapçaya çevirmesi için onu teşvik eder.⁹⁷ Türkçe, Arapça, Süryanice, İngilizce, İbranice, Fransızca, Almanca, Yunanca, İtalyanca, İspanyolca, Bulgarca, Macarca ve Portekizce gibi on beş dil bilen Süleymân el-Bustânî, bitiremese de en azından boş vakitlerini değerlendirip kendini yetiştireceği bir eğlence aracı görerek bu eseri çevirmeye karar verir. Başlangıçta Yunanca bilgisi yeterli değildir. Bundan dolayı Yunan dili ve edebiyatına vakıf bir Cizvit papazından birkaç ay Yunanca dersi alır ve sonra çeviriye başlar. Önünde de İngilizce, Fransızca ve İtalyanca gibi birçok dile çevirisi vardır. Bu çevirileri karşılaştırır ve çeviriler arasında anlam farklılığı gördüğünde Yunanca aslına itimat eder. Ancak çok geçmeden seyahat özlemi ağır basar ve 1888 yılında Kahire’den ayrılıp Irak, Hindistan ve İran’a gider. Özellikle İran’da birkaç yıl ikamet edip “*İlyada*” çevirisinin mukaddimesinde birçok karşılaştırma yapmasına imkân sağlayacak Fars adetlerini ve edebiyatını inceler. Daha sonra sırasıyla İstanbul, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’ne gider. Özellikle İstanbul’da uzun yıllar ikamet ettikten sonra Lübnan’da doğduğu Bikiştin köyüne geri döner ve daha sonra Mısır’a geçerek 1904 yılında Homeros’un “*İlyada*” çevirisini yayımlar.⁹⁸

⁹⁷ Munîf Mûsâ, *Suleymân el-Bustânî, fî hayâtihî ve fikrihî ve edebihî* (Lübnan: Dâru’l-Fikr, 1984), 65-66.

⁹⁸ Mihâ’il Savâyâ, *Suleymân el-Bustânî ve İlyâda Homeros*, (Beyrut: Mektebet Sâdır, t.y.), 5-20; Mûsâ, *Suleymân el-Bustânî, fî hayâtihî ve fikrihî ve edebihî*, 79.

el-Bustânî'nin 1887 yılında başladığı “*İlyada*” çevirisi 1895 yılında tamamlanacaktır. Ancak el-Bustânî, çeviri metnine bir şerh de eklemek ister ve bu şerh onun yedi yılını alır. Daha sonra bir sözlük ve mukaddime de ekleyerek çeviriyi, çevirmenin işlevi ile ilgili konuları içeren bağımsız bir telif eser haline getirir. Yaklaşık 200 sayfalık mukaddimede Homeros’u, *İlyada*’yı, “*İlyada*”nın Arapçaya çevrilmesini, *İlyada* ve Arap şiirini ele alır ve mukaddimenin sonunda Arapça ile Yunanca arasında karşılaştırmaya yer verir.⁹⁹

el-Bustânî de kendinden öncekiler gibi etkileşim meselesine girmeden Arap ve Yunan edebiyatı arasında benzerlik ve farklılıkları zikretmekle yetinmiştir. Ancak kendinden öncekilerden farklı olarak Arap ve Yunan edebiyatlarını asıl dillerinden inceleyerek karşılaştırmıştır. Zira öncekiler antik Yunan eserlerini Batı dilleri üzerinden değerlendirme yoluna gitmişlerdi.

Gerek Süleymân el-Bustânî gibi 19. yüzyılda gerekse sonrasındaki 20. yüzyılda yaşamış Kustâkî el-Hımsî (1858-1941), Rûhî el-Hâlidî (1864-1913), Necîb el-Haddâd (1867-1899), Halîl Sâbit (1871-1964), Es‘ad (Halîl) Dâğır (1860-1935), Ahmed Şevkî (1868-1932), Emîn (Suleymân) el-Haddâd (1870-1912), Halil Mutrân (1871-1949), Nakûlâ (Yusuf) Feyyâz (1873-1930), Ahmed Dayf (1881-1945), Taha Hüseyin (1889-1973), ‘Abdulvehhâb (Muhammed) ‘Azzâm (1894-1959), İlyâs Ebû Şebeke (1903-1947), Halîl (b. Muhammed) ‘Arafât) el-Hindâvî (1906-1976), Fahrî Ebu’s-Su‘ûd (1909-1940), Abdurrahman Bedevî (1917-2002), Ahmed Rızâ Bek, Hasan Reşîd Nur, Ahmed eş-Şentâvî, Abdurrahim Efendi Ahmed, Ahmed Rızâ Bek gibi daha bir çok aydın, gazeteci, çevirmen, şair ve akademisyen Arap dünyasında karşılaştırmalı edebiyat biliminin ortaya çıkmasından önce karşılaştırmalar yaparak bu alana katkı sağlamışlar ve bu alanın kendi dönemlerindeki öncüleri olmuşlardır.

Özetle yukarıda ele alınanlardan da görüleceği üzere Mısır’ın, 1798 yılında Fransa karşısında yenilmesi, birçok alanda Avrupa’nın üstünlüğünü görmesi ve yöneticilerinin özellikle Mehmed Ali Paşa’nın ve sonrasında gelenlerin Batı medeniyetinin üstün yönlerini öğrenip Mısır halkına

⁹⁹ Suleymân el-Bustânî, *Nazariyyetu’ş-şi‘r Mukaddimet tercemeti’l-İlyâda*, ed. Muhammed Kâmil el-Hatîb (Dimaşk: Menşûrâtı Vizâratı’s-Sekâfe, 1996) 113-200; Homeros, *İlyada*, çev. Süleyman el-Bustânî (Birleşik Krallık: Hindawi, 2017). 95-178

öğretmesi için öğrenci göndermesi, farklı dillerde edebi ürünlerin karşılaştırmasına dayalı eser verilmesini sağlayan en önemli etken olarak karşımıza çıkar. Zira ilk gönderilen öğrencilerden Rifâ'a et-Tahtâvî ve 'Alî Mübârek, Avrupa'da öğrenip gördüklerini kendi kültürleriyle karşılaştırmalar yaparak sunmuşlardır. Şeyh Hüseyin el-Marsifî gibi alimler, eski mirası ihya etme ve klasik dönem ile modern dönemdeki edip ve şairlerin aynı dildeki edebi metinlerini karşılaştırma yoluna gitmişlerdir. Onları Mısır dışında doğup eğitim görmüş ve daha sonra Mısır'a gitmiş Ahmed Fâris eş-Şidyâk, Ya'kûb Sarrûf ve Süleymân el-Bustânî gibi Lübnanlı ve Edîb İshâk gibi Suriyeli Hristiyan aydınlar takip etmiştir. Bu aydınlar misyoner okullarında eğitim gördüklerinden ve kendi imkanlarıyla Avrupa ülkeleri dahil birçok ülkede ikamet ettiklerinden farklı dillerde kaleme alınmış ürünler arasında karşılaştırmalar yapmışlardır. İlk karşılaştırmaların genellikle Fransızca ve Arapça yazılmış eserler üzerinden Fransız-Arap ve Fransız-Yunan kültürleri arasında, zamanla Arapça ve İngilizce eserler üzerinden Arap-İngiliz kültürleri arasında ve 19. yüzyılın sonunda da Arapça ve Yunanca dilleri üzerinden Arap-Yunan kültürleri arasında yapıldığı görülmüştür. Yine ilk karşılaştırmaların kültür, tarih ve medeniyet gibi farklı alanlarda olduğu ve dil ile edebiyat karşılaştırmalarına az yer verildiği, zamanla karşılaştırmaların iki şair/yazar ve eserleri arasında kimin diğerinden etkilendiği konusuna girilmeden sadece ortak, benzer ve farklılıklar zikredilerek yapıldığı görülmüştür. Bütün bunlardan hareketle; 19. yüzyılda kaleme alınan karşılaştırmalı çalışmaların Batı etkisi olmadan kendi içerisinde yöntemsel açıdan gelişip olgunlaştığı ve böylece 20. yüzyılın ikinci yarısında Arap dünyasında ortaya çıkmasından önce karşılaştırmalı edebiyat biliminin öncüsü haline geldiği söylenebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 20. YÜZYIL

3.1. 20. Yüzyılın İlk Yarısında Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışmaları

Bir önceki bölümde görüldüğü üzere 19. yüzyılda çeşitli vesilelerle Batı'yla temas sonucunda Avrupa dillerinden Arapçaya çeviriler başlamış ve zamanla aşamalı olarak bu çevirilerin sayısında artış olmuştur. Aynı şekilde bu çeviri hareketine paralel olarak Arap aydınların karşılaştırmalı çalışmalara ilgisi de artmıştır. Bu çeviri hareketi ve karşılaştırmalı çalışmalar 20. yüzyılda da devam etmiştir. Örneğin Sa'îd el-Hûrî eş-Şertûnî, 1902 yılında “*el-Muktetaf*” dergisinde kaleme aldığı “*el-Beyânu'l-'Arabî ve'l-beyânu'l-İfrincî*” başlıklı makalesinde etkileşim meselesine girmeden Arap ve Frank beyanlarının güzel ve kusurlu yönlerini ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁰⁰ Ancak her ne kadar karşılaştırmalı edebiyat (el-edebu'l-mukâren) terimi kullanılmasa da genel karşılaştırmalardan eser karşılaştırmalarına ilk geçiş süreci Rûhî el-Halidî ile başlar ve Fahrî Ebu's-Su'ûd, Kustâkî el-Humsî, 'Abdulvehhâb 'Azzâm, 'Abdulvehhâb 'Azzâm, İlyâs Ebû Şebeke gibi birçok yazarla devam eder.

3.1.1. Rûhî el-Halidî (1864-1913)¹⁰¹

Rûhî el-Hâlidî'ye kadar haklarında bilgi verilen ve verilmeyen 19. yüzyılın birçok Rönesans aydını; farklı Batı dilleri, edebiyatları, kültürleri ve şahısları özellikle de Franklar ve Araplar arasında genel karşılaştırmalar yapmış ve Arap dünyasında karşılaştırmalı edebiyat biliminin öncüsü olmuşlardır. Ancak genel karşılaştırmalardan eserlere geçildiğinde, uygulamalı karşılaştırmalı edebiyata dair ilk Arapça çalışmanın, Filistinli Rûhî el-Halidî tarafından kaleme aldığı görülür. Yine 1904 yılına kadar

¹⁰⁰ Sa'îd el-Hûrî eş-Şertûnî, “*el-Beyânu'l-'Arabî ve'l-beyânu'l-İfrincî*,” *el-Muktetaf* 27, no: 4, (1902): 370-374.

¹⁰¹ Nâsireddîn el-Esed, *Muhammed Rûhî el-Hâlidî râ'idu'l-behsi't-târihiyyi'l-hadîs fî Filistîn* (Kahire: Ma'hedu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye, 1970; Henî 'Abdulkâdir, “Rûhî el-Hâlidî ve sûre 'an cuhûdihi fî'n-nakdi'l-edebî ve'l-edebî'l-mukâren,” *Annales de l'universite d'Alger* 5, no: 1 (1991): 93-100.

<https://www.asjp.cerist.dz/en/downArticle/18/6/1/42782> (Erişim: 16.10.2023)

yapılan hiçbir karşılaştırmalı çalışmada etkileşim (etkileme ve etkilenme) olgusuna rastlanmaz. Farklı edebi ürün örnekleri arasında karşılaştırma yapıp benzerlikler hususunda etkileşim olgusunu ilk ele alan kişi Filistinli Rûhî el-Halidî'dir. el-Halidî, bundan dolayı Fransız tarihsel yöntemine/ekolüne göre Arap dünyasında karşılaştırmalı edebiyatın öncüsü sayılır. Kahire'deki *el-Hilâl* dergisinin 1/7/1902 tarihinden 1/7/1904 tarihine kadarki sayılarında yayımlanan makalelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan "*Târîh 'ilmi'l- edeb 'inde'l-İfrinc ve'l- 'Arab ve Fiktor Hugo*" başlıklı kitabının ilk baskısını Dârü'l-Hilâl 1904 yılında yayımladı. Aynı yayınevi bu kitabın 2. baskısını 1912 yılında yayımladı. Makalenin ve daha sonraki kitap versiyonunun başlığından (Franklarda ve Araplarda Edebiyat Tarihi Bilimi ve Viktor Hugo) anlaşılacağı üzere Rûhî el-Halidî, edebiyat bilimi ifadesini kullanmıştır. Bu durum -daha önce Arap dünyasında kimse kullanmadığı için- kendisini edebiyat bilimi ifadesini ilk kullanan kişi yapmıştır. Aynı kitabın ikinci baskının girişinde yayıncı şu ifadelerle yer verir: "...Bu kitap Arap dünyasında ve dışında edebiyatçı/yazar okuyucuların beğenisini kazandı. Bu da Arap okuyucuları arasında edebiyat ilmini yayma isteğiyle bizi ikinci baskısını çıkartmaya sevk etti. Çünkü bizim buna çok ihtiyacımız var. Özellikle de müellifin Arap ve Frank edebiyatları arasında karşılaştırma ve Frankların edebiyatımız ve üslubumuzdan yaptıkları -kendinden önce ve sonra zikredildiğini görmediğimiz- iktibasları zikretme üslubuna ihtiyacımız var. Ayrıca Arap edebiyatı ve tarihi ile siyasi ve sosyal koşullara bağlı olarak bu edebiyatın kaydettiği değişimler ve gelişmeler hakkında tarihi faydalar ve sosyal kaideler içermektedir. Yine başlangıcından Viktor Hugo zamanına kadar Fransız edebiyat tarihini ve İspanya yoluyla Hugo'ya ulaşan şiir ve edebiyatta Arap üslubundan eklediklerini içermektedir. Okuyucuyu rahatlatan ifade üslubundaki kolaylık ve düzen kendini kitapta göstermektedir. Okuyucu onda zevk ve okuma şevki bulmaktadır. Ayrıca kitapta, Hugo'nun eserlerinin özetleri, betimlemeleri, felsefi ve edebi faydalardan içerdikleri ile bunların Arap edebiyatçılarının ortaya koyduklarıyla karşılaştırmaları yer almaktadır."¹⁰²

Bu kitabında Rûhî el-Halidî, Frank şiiri ile eski Arap şiiri arasındaki benzerliklere değinir. Yine edebiyatlar arasındaki tarihi bağlara dayanarak Endülüs şiirinin Orta Çağ ozanlarına (Troubadours ve Trouveres) etkisi ile

¹⁰² Rûhî el-Hâlidî, *Târîhu 'ilmi'l- edeb 'inde'l-İfrinc ve'l- 'Arab ve Fiktor Hugo*, takdim Faysal Derrâsc (Katar: Vizâratu's-sekâfe ve'l-funûn ve't-turâs, 2013), 21-22.

Orta Çağ'da Frank hikayelerinin Arap hikayelerinden etkilenmesi meselesini ele alır. Bu yönüyle Avrupa edebiyatlarında Arap edebiyatı izlerini özellikle de Orta Çağ Avrupa'sında şöhreti yayılan *muvaşşahalar* ve *zecellerin* izlerini ortaya çıkaran ilk kişi olarak kabul edilir.

Her ne kadar Viktor Hugo'yu Araplara ilk tanıtan el-Hâlidî olmasa da detaylı olarak onu ele alıp tanıtan ilk kişi oydu. Zira Corcî Zeydân Haziran 1893'te yayımlanan *el-Hilâl* dergisinin 10. sayısında onu tanıtmış ve el-Hâlidî de bu yazıdan faydalanarak Viktor Hugo'yu detaylıca ele almıştır.

3.1.2. Fahrî Ebu's-Su'ûd (1909-1940)

el-Hâlidî'den sonra, karşılaştırma türünde uygulamalı çalışmalara ilgi devam eder. Bu çalışmalar arasında Fahrî Ebu's-Su'ûd tarafından 1934-1937 yılları arasında “*er-Risâle*” dergisinin çeşitli sayılarında yayımlanan, etki ve mübadele yönüyle ilgilenmeden Arap edebiyatı ile İngiliz edebiyatının karşılaştırıldığı bir dizi makale vardır. Bu makaleler daha sonra 1997 yılında “*Fi'l-edebi'l-mukâren ve makâlât uhrâ*” başlığıyla bir kitap haline getirilecektir.¹⁰³

3.1.3. Kustâkî el-Humsî (1858-1941)

Aynı şekilde Halepli yazar Kustâkî el-Humsî'nin¹⁰⁴ bazı eleştirmenlerce modern edebi eleştiri alanında ilk Arapça kitap olarak kabul edilen “*Menhelu'l-vurrâd fî 'ilm'l-intikâd*” başlıklı kitabının üçüncü cildi 1935 yılında çıktı. Bu cilt içerisindeki “*el-Muvâzene beyne'l-ul'ûbeti'l-ilâhiye ve Risâleti'l-ğufrân ve beyne Ebi'l-'Alâ' el-Ma'arrî ve Dante şâ'iri'l-Tilyân*”¹⁰⁵ başlığı; İtalyan şair Dante Alighieri ile Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî ve *İlahi Komedyâ* ile *Risâletu'l-ğufrân* eserlerinin karşılaştırması üzerine uzun bir araştırma içerir. Kustâkî el-Humsî bu çalışmasında tarihsel yöntemi ve Sainte Beuve, Taine, Baldensperger, Brunetire ve Renan gibi bu yöntemin öncülerini takip eder. Bu çalışmasıyla 20. yüzyılın başlarında Dante'nin *İlahi*

¹⁰³ Fahrî Ebu's-Su'ûd, *Fi'l-edebi'l-mukâren ve makâlât uhrâ*, haz. Cihân 'İrfa (Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Âmme li'l-Kuttâb, 1997).

¹⁰⁴ Diyâ'u'l-Ke'bî, *es-Serdu'l-'Arabiyyu'l-kadîm el-Ensâku's-sekâfiyye ve işkâliyyâtu't-te'vîl* (Beyrut: el-Muessesâtu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2005), 445-446.

¹⁰⁵ Kustâkî el-Humsî el-Halebî, *Menhelu'l-vurrâd fî 'ilmi'l-intikâd*, 3. Cüz: Mir'etu'n-nufûs, 154-247.

Komedyâ’sını *Risâletu’l-ğufrân*’dan alıntılıdığı bilgisini veren ilk kişi olduğu kabul edilir. Ancak *İlahi Komedyâ*’nın dayandığı kaynak sadece el-Ma’arrî’nin risalesi olmayabilir. Onun yanında İbn Şehîd el-Endelusî’nin “*Risâletu’t-tevâbi’ ve’z-zevâbi*” adlı eseri ile Orta Çağ’da İtalyan yazarları etkileyen *miraca* dair daha birçok İslami kaynaktan etkilenme ihtimali bulunmaktadır.

3.1.4. ‘Abdulvehhâb ‘Azzâm (1894-1959)

Yine 1930’larda ‘Abdulvehhâb ‘Azzâm “*er-Risâle*” dergisinde Arap edebiyatı ile Fars edebiyatı arasında ilişkiler hakkında araştırmalar yayımladı.¹⁰⁶

3.1.5. İlyâs Ebû Şebeke (1903-1947)

1943 yılında birçok eseri Fransızcadan Arapçaya çevirmiş İlyâs Ebû Şebeke’nin “*Ravâbitu’l-fikr beyne’l-‘Arab ve’l-Firenca*” (Araplar ve Frenkler arasındaki düşünce bağlantıları) başlıklı bir kitabı yayımlandı.¹⁰⁷ Kitabında bazı edebi karşılaştırmalar yapan İlyâs Ebû Şebeke; Arap ve Frank edebiyatları arasındaki tarihi bağları ele alır ve ilk Fransız ekolü öncülerinin 19. yüzyılda edebiyat tarihi çalışmalarından sonra tarihsel ekolün temeli olarak ulusların edebiyatları arasında etkileşim hususuna yöneldiklerini ifade eder.

Böylece bu tür çalışmalar zamanla aşamalı olarak canlanır, zenginleşir ve farklı bakış açıları oluşur. Bununla beraber Arap dünyasında 1936 yılına kadar yapılan karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının tamamı bu alanda Batılı teorileri tartışmaktan ve karşılaştırmalı edebiyat terimini tanıtmaktan uzak sadece uygulamalı çalışmalarla sınırlı kalır. Bu tür uygulamalı çalışmaların tek gayesi Arap edebiyatında yenilik yapmak için Batı kültürüne aşina olmak ve onların modern eleştiri yöntemlerinden faydalanmaktır.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Muhammed ‘Abbâse, “el-Medresetu’l-‘Arabiyye fi’l-edebi’l-mukâren,” *Mecelletu Havliyyâti’t-turâs*, no: 17 (2017): 13.

¹⁰⁷ İlyâs Ebû Şebeke, *Ravâbitu’l-fikr ve’r-rûh beyne’l-‘Arab ve’l-Firenca* (Beyrut: Mensûrâtu Dâri’l-Mekşûf, 1943).

¹⁰⁸ ‘Abbâse, “el-Medresetu’l-‘Arabiyye fi’l-edebi’l-mukâren,” 13-14.

3.1.6. Karşılaştırmalı Edebiyat (el-Edebu'l-Mukâren) Terimi

Arap dünyasında karşılaştırmalı edebiyat (el-edebu'l-mukâren) terimi, Fransızca aslından (Littérature Comparée) literal olarak çevrilerek ilk defa “*er-Risâle*” adlı derginin 08.06.1936 tarihli sayısında ortaya çıkar. Arap edebiyatında türünün ilk örneği olan karşılaştırmalı edebiyat, yöntemi ve avantajları ile ilgili teorik bir giriş içeren ilk makale sonrasında yayımlanan 154-159 arası sayılarda da aynı terim tekrar edilir.

Bu terimi dergideki makalelerinde ilk kullanan yazarlar Halîl Hindâvî ve Fahrî Ebu's-Su'ûd'dur. Fahrî Ebu's-Su'ûd, 1930'lu yılların başlarında “*er-Risâle*” dergisinde bir dizi makale yayımlar ve bu makalelerde hikaye, hurafe vb. konularda Arap ve İngiliz edebiyatları arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları tarihsel yöntemin olmazsa olmazı olan etkileşim mevzusuna değinmeden ele alır. Ancak bu durum daha sonra Amerikan ekolü öncüleri tarafından eleştirilmesine sebep olur.¹⁰⁹

Şamlı yazar Halîl Hindâvî ise 1936 yılında “*er-Risâle*” adlı dergide İbn Rüşd'ün Aristo'nun *Poetika* kitabının özetine dair “*Telhîs kitâb Aristo fî 'ş-şî'r*” adlı kitabı hakkında bir araştırma yayımlar ve bu çalışmada karşılaştırmalı edebiyat teriminin Arapça “el-edebu'l-mukâren” ve Fransızca “litterature comparee” karşılığını zikreder. Halîl Hindâvî, bu makaleleriyle Arap edebiyatçıları Arap edebiyatının kalkınması için yabancı edebiyatlara açılmaya ve Aristo'nun *Poetika*'sını özetleyen Kurtuba filozofu İbn Rüşd'ü örnek almaya davet eder. Zira o İbn Rüşd'ün bu kitabı özetlemesinde, kitaptan faydalanmak ve Yunan belagatini Arap okuyucuya tanıtmaktan başka bir gayesi olduğunu düşünmemektedir.¹¹⁰

Buraya kadarki bilgilerden de görüldüğü üzere Arap dünyasında karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları daha bu alanda Amerikan, Slav ve Alman gibi diğer ekoller ortaya çıkmadan önce Fransız ekolüyle eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Bununla beraber ilk Arap aydınlarının bazı hususlarda Fransız ekolünden farklılık arz ettiği bazı hususlarda da benzerlik gösterdiği görülür. Bu da ilk Arap aydınlarının Fransız ekolünü beğenmesine ve modern Batı edebiyatlarından etkilenmesine rağmen çalışmalarını kendi

¹⁰⁹ Rene Wellek, *Mefâhîm Nakdiyye*, çev. Muhammed 'Asfûr (Kuveyt: Silsiletu 'Âlemi'l-Ma'rife, 1987), 297; 'Abbâse, “el-Medresetu'l-'Arabiyye fî'l-edebu'l-mukâren,” 14.

¹¹⁰ Halîl Hindâvî, “İştigâlu'l-'Arab bi'l-edebu'l-mukâren,” *er-Risâle*, no: 153 (1936): 938-940.

Rönesanslarının, edebi geleneklerinin ve inançlarının gerektirdiği şekilde uyarladıklarını gösterir.

Karşılaştırmalı edebiyat teriminin derslerde ilk defa kullanılması ise 1938’de Kahire’deki Dâru’l-‘Ulûm’da görülür. Ancak daha sonra bu terimin 1940’ların sonlarına kadar kullanıldığına rastlanmaz. Uzun süre sonra ilk defa bir dizi üniversite kitabında kullanılır. Bunların ilki 1948 yılında Kahire’de yayımlanan Necîb el-‘Akîkî’nin “*Mine’l-edebi’l-mukâren*” başlıklı kitabıdır. Bu kitap genel edebiyattan kesitler ve başlıkla doğrudan ilgili olmayan teorik eleştiriler içerir. Muhammed ‘Abbâse’ye göre 20. yüzyılın başlarından itibaren “*el-Muktetaf*” ve “*er-Risâle*” gibi dergilerde bu alanda birçok çalışma yayımlanmasına rağmen Necîb el-‘Akîkî sanki karşılaştırmalı edebiyata dair hiçbir kitap okumamış gibidir. Bundan dolayı kitabın başlığını değiştirmesinin daha doğru olacağı kanaatindedir. 1949 yılında ‘Abdurrezzâk Hamîde’nin “*Fi’l-edebi’l-mukâren*” (Karşılaştırmalı Edebiyat Üzerine) adlı kitabı yayımlanır. Bu kitapta yazar, el-Ma‘arrî’nin “*Risâletu’l-ğufrân*” ve Dante’nin “*İlahi Komedya*” eserlerini aralarındaki etkileşime değinmeden estetik yönden karşılaştırır. Muhammed ‘Abbâse bu yönüyle kitabın modern anlamda karşılaştırma anlamında bir mukâreneden ziyade muvâzene olduğunu ifade eder. Aynı şekilde 1951 yılında İbrahim Selâme’nin “*Teyyârât edebiyye beyne’s-şark ve’l-ğarb, hutta ve dirâse fi’l-edebi’l-mukâren*” başlıklı karşılaştırmalı edebiyata dair bir kitabı çıkar. İbrahim Selâme bu kitapta aralarındaki tarihi bağlara değinmeden dolayısıyla da Fransız tarihsel yöntemi takip etmeden Arap ve Grek edebiyatlarını her yönüyle karşılaştırır. Böylece her ne kadar karşılaştırmalı edebiyat (el-edebu’l-mukâren) terimi kullanılsa da 1940’lı yıllarda bu alanda yapılan çalışmalar 1950’lerin başlarına kadar yüzeysel olmanın ötesine geçememiştir.¹¹¹

3.1.7. Çeviri Faaliyetleri

Hiç şüphesiz 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren Batı’da kaleme alınan karşılaştırmalı edebiyata dair eserlerin çok geçmeden Arapçaya aktarılmaya başlanması karşılaştırmalı edebiyat biliminin tanınmasında etkili olmuştur. Karşılaştırmalı edebiyat alanında ilk eser Arapçaya 1945 yılında Kahire’de çevrilmiştir. Çevrilen ilk eser ise Fransız tarihsel ekolün temellerini yansıtan Paul Van Tieghem’in “*La littérature comparée*” adlı eseridir. Paul Van

¹¹¹ ‘Abbâse, “el-Medresetu’l-‘Arabiyye fi’l-edebi’l-mukâren,” 15.

Tieghem tarafından 1931 yılında kaleme alınan bu eseri “el-edebu’l-mukâren” başlığıyla Arapçaya çeviren Sâmi ed-Derrûbî’dir. Daha sonra bu çeviriyi 1956 yılında Muhammed Ğallâb’ın yine Fransız ekolünden Marius-François Guyard’ın “*La Littérature comparée*” adlı kitabının “el-Edebu’l-mukâren” başlıklı çevirisi takip eder. Marius-François Guyard’ın aynı kitabı 1978 yılında Beyrut’ta Henry Zuğayb tarafından da *el-Edebu’l-mukâren* başlığıyla Arapçaya çevrilir. Amerikan eleştiri ekolünün temsilcilerinin eserlerinin ilk Arapça çevirilerine ise 1979 yılında rastlanmaktadır. Bu alanda çevrilen ilk eser de René Wellek’in “*General, Comparative and National Literature*” adlı eseridir. Bu eser, “el-Edebu’l-‘âm ve’l-mukâren ve’l-kavmî” başlığıyla Muhyiddîn Subhî tarafından Beyrut’ta çevrilir. René Wellek’in “*The Crisis of Comparative Literature*” adlı eseri de 1987 yılında Kuveyt’te Muhammed ‘Asfûr tarafından Arapçaya çevrilir. 1997 yılında Şam’da (Dimaşk) medeniyetler çatışması ve kültürel diyalog ekolünden Daniel-Henri Pageaux’nin “*La littérature générale et comparée*” adlı eseri “el-Edebu’l-‘âm ve’l-mukâren” başlığıyla Ğassân es-Seyyid tarafından Arapçaya çevrilir.

20. yüzyılın sonlarına kadar Arapçaya çevrilen bazı önemli eserlerin listesi ise aşağıdaki gibidir:

- Paul Van Tieghem: *el-Edebu’l-mukâren* (1931), çeviren Sâmi ed-Derrûbî, Kahire 1945.
- Marius-François Guyard: *el-Edebu’l-mukâren* (1951), çeviren Muhammed Ğellâb, Kahire 1956.
- Marius-François Guyard: *el-Edebu’l-mukâren* (1951), çeviren Henry Zuğayb, Beyrut 1978.
- René Wellek: *el-Edebu’l-‘âm ve’l-mukâren ve’l-kavmî* (1948), çeviren Muhyiddîn Subhî, Beyrut 1979.
- Harry Levine: *İnkisârât* (1965), çeviren ‘Abdulkerîm Mahfûz, Dimaşk 1980.
- Feinstein: *et-Te’sîr ve’t-taklîd*, çeviren Mustafa Mâhir, Kahire 1983.
- John Fletcher: *Nakdu’l-mukârane*, çeviren Neclâ’ el-Hadîdî, Kahire 1983.
- Devi Fokima: *el-Vad’u’l-ma’rifî li’l-edebi’l-mukâren* (1986), Câmî‘at Dimaşk, Dimaşk 1986.
- Brauer S. S.: *ed-Dirâsâtu’l-edebîyyetu’l-mukârane*, çeviren ‘Ârif Hudeyfe, Vizâretu’s-Sekâfeti’s-Sûriyye, Dimaşk 1986.

- René Ernest Joseph Eugène Étiemble: *Ezmetu'l-edebi'l-mukâren* (1963), çeviren Sa'îd 'Allûş, ed-Dâru'l-Beydâ' 1987.
- René Wellek: *Ezmetu'l-edebi'l-mukâren* (1963), çeviren Muhammed 'Asfûr, Kuveyt 1987.
- Rene Wellek: *Mefâhîm nakdiyye*, çeviren Muhammed 'Asfûr, 'Âlemu'l-Ma'rife, Kuveyt sayı: 110, yıl:1987.
- Alexandre Dima: *Mebâdi' 'ilmi'l-edebi'l-mukâren* (1969), çeviren Muhammed Yunus, Bağdat 1987.
- Pierre Brunel & Claude Pichois & André Michel Rousseau: *Mâ'l-edebu'l-mukâren* (1967), çeviren Ğassân es-Seyyid, Dimaşk 1996.
- Daniel-Henri Pageaux: *el-Edebu'l-'âm ve'l-mukâren* (1994), çeviren Ğassân es-Seyyid, Dimaşk 1997.
- Ann Jefferson ve David Robbie: *en-Nazariyyetu'l-edebiyetu'l-hadîse: takdim mukâren*, çeviren Semîr Mes'ûd, Menşûrât Vizâratî's-Sekâfe, Dimaşk 1992.
- Terry Eagleton: *Nazariyyetu'l-edeb*, çeviren Sâîr Dîb, Vizâratu's-Sekâfeti's-Sûriyye, Dimaşk 1995.
- Pierre Brunel ve Yves Chevrel: *el-Vecîz fi'l-edebi'l-mukâren*, çeviren Ğassân es-Seyyid, Paris 1989; Matba'at Zeyd b. Sâbit, Dimaşk 1999.
- Susan Edna Bassnett: *el-Edebu'l-mukâren* (1993), çeviren Emîra Nuveyra, Kahire 1999.
- Robert Jauss Hans: *Cemâliyâtü't-telakkî* (1969), çeviren Reşîd b. Heddû, Kahire 2004.
- Yao Yuan Hao: *el-Edebu'l-mukâren fi's-Sîn* (1983), çeviren 'Avnî Ebû Ğûş, 'Ammân 2004.

Yukarıdaki bilgilerden 1979 yılına kadar karşılaştırmalı edebiyat alanında Arapçaya çevrilen eserlerin Fransız ekolünden olduğu, 1979 yılından itibaren ise Amerikan eleştiri ekolü ile diğer ekollerden çeviriler yapılmaya başlandığı görülmektedir. Belirtilen bu durum 1980'lere kadar Arap dünyasında karşılaştırmalı edebiyat alanında sadece Fransız ekolünün bilindiğini 1980'lerden sonra ise diğer ekollerden haberdar olunduğunu göstermektedir. Ancak Arap dünyasındaki karşılaştırmalı edebiyata dair çalışmalar 21. yüzyılın başlarına kadar Fransız ekolü dışına çok çıkamayacaktır. Diğer ekollere dair eserler kendisini ancak 21. yüzyılın başlarından itibaren gösterecektir.

3.2. 20. Yüzyılın İkinci Yarısında Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışmaları

Batı edebiyatlarından Arapçaya bu alanda birçok çevirinin yapılması ve yurt dışına okumak için giden öğrencilerin geri dönmesi sayesinde 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı Arap araştırmacılar tarafından bu alanda eserler kaleme alınmaya başlandı. Hiç şüphesiz bu konudaki en önemli yazınsal gelişim, 1953 yılında Kahire’de Dr. Muhammed Ğuneymî Hilâl’in “*el-Edebu’l-mukâren*” (Karşılaştırmalı Edebiyat) adlı kitabının yayımlanması olmuştur.

3.2.1. Muhammed Ğuneymî Hilâl (1916-1968)

Muhammed Ğuneymî Hilâl, 1916 yılında Mısır’ın eş-Şarkiyye muhafazasının Selâment köyünde doğdu. İlk ve orta öğrenimini gördükten sonra günümüzde adı Kahire Üniversitesi olan Dâru’l-‘Ulûm’da öğrenim görür ve buradan 1941 yılında mezun olur. 1945 yılında Fransa’ya gider ve orada birçok alanda diploma almaya hak kazanır. Bunlar arasında; Doğu Dilleri Enstitüsünden Farsça Diploması, edebiyat alanında lisans diploması ve yüksek onur öğrencisi olarak aldığı doktora diploması sayılabilir.

Doktora öğrenimi sonrası 1951 yılında Mısır’a döner ve Dâru’l-‘Ulûm Külliyesi’ne araştırma görevlisi (müderris müsâ’id) olarak atanır. 1952 yılında araştırma görevlisi doktor (müderris), 1957 yılında da Dr. Öğr. Üyesi (üstâz müsâ’id) olarak Dâru’l-‘Ulûm Külliyesi Edebiyat Araştırmaları Bölümüne atanır.

Öğretim faaliyetlerinin yanı sıra karşılaştırmalı edebiyat alanına yoğunlaşır ve bütün Arap üniversitelerini de bu alanda çalışmaya davet eder.¹¹² Muhammed Ğuneymî Hilâl’in karşılaştırmalı edebiyat alanındaki bu çabası Ezher Üniversitesi yöneticilerinin dikkatini çeker ve onu 1964 yılında Arapça Araştırmaları Fakültesinde karşılaştırmalı edebiyat bilimi profesörü olarak atarlar. Muhammed Ğuneymî Hilâl, bu vazifesini Dâru’l-‘Ulûm Külliyesindeki vazifesine ek olarak yürütür.

Yukarıda sayılanların yanında Muhammed Ğuneymî Hilâl, kitaplar kaleme alıp edebi dergilere özellikle de Mısır Kültür Bakanlığının çıkardığı

¹¹² Muhammed Ğuneymî Hilâl, *el-Edebu’l-mukâren*, 9. bs. (Kahire: Nahdatu Mısır, 2008), 8.

“*el-Mecelle*” dergisinde yazılar yazmakla meşgul olmuştur. Yaşamının sonlarına doğru beyaz kan hücrelerinde eksikliği olduğundan hastalıklarla boğuşmak zorunda kalır ve 1968 yılının Temmuz ayında vefat eder.

Muhammed Ğuneymî Hilâl, 52 yıllık ömründe Fransızca kaleme aldığı iki tezinin yanı sıra Mısır ve Arap dünyasının istifade edeceği birçok eser kaleme almıştır. Bunlar arasında: “*el-Hayâtu’l-‘âtıfıyye beyne’l-‘uzriyye ve’s-sûfiyye*” (2. bs. 1950), “*el-Edebu’l-mukâren*” (1953), “*en-Nakdu’l-edebîyyu’l-hadîs*” (1958), “*Muhtârât mine’s-şi’ri’l-Fârisi*” (1965), “*er-Rumântikiyye*” ve “*el-Medhal ila’n-nakdi’l-edebîyyi’l-hadîs*” gibi telif; Jean-Paul Sartre’in “*Qu’est-ce que la littérature?*” adlı eserinin Arapçası olan “*Me’l-edeb*” (1961) gibi çeviri eserleri vardır. Telif ve çevirileri dışında özellikle Mısır Kültür Bakanlığının çıkardığı “*el-Mecelle*” dergisinde bir kitap oluşturacak hacimde makaleleri bulunmaktadır.¹¹³

Hiç şüphesiz bunlar arasındaki en önemli eseri “*el-Edebu’l-mukâren*” başlıklı kitabıdır. Öyle ki el-Ğuneymî Hilâl’in “*el-Edebu’l-mukâren*” başlıklı kitabı çıktığında -Paul Van Tieghem’in 1945 yılında yayımlanan kitabının Arapça çevirisi ve karşılaştırmalı edebiyatın doğuşunu hazırlayan öncüler sayılan birkaç dağınık çalışma dışında- karşılaştırmalı edebiyata dair Arap dünyasında herhangi bir yöntemsel ve bilimsel kitap bulunmamaktadır. el-Ğuneymî’nin kitabından önce Halîl el-Hindâvî, Fahrî Ebu’s-Su’ûd vb. yazarların bu alandaki makalelerinin yanı sıra çıkan kitaplar ise şunlardır: Abdurrezzâk Humeyde, *Fi’l-edebi’l-mukâren* (1948); İbrahim Selâme, *Teyyârât edebîyye beyne’s-şark ve’l-ğarb: Hutta ve dirâse fi’l-edebi’l-mukâren* (1952); Necîb el-‘Akîkî, *el-Edbu’l-mukâren* (1948).

‘İzzeddîn el-Munâsara, el-Ğuneymî öncesi bu çalışmaları Fransızcadaki anlamıyla karşılaştırmalı edebiyattan ziyade ecnebi edebiyatlar dersine daha yakın görür. Bundan dolayı el-Ğuneymî el-Hilâl’in Arap dünyasındaki bu kitabını dönemine kıyasla değer ve etki bakımından Fransada Paul Van Tieghem’in kitabına benzetir. el-Ğuneymî Hilâl, 1940’larda özellikle Sorbon’da Paul Van Tieghem, Maurice Francois Guyard ve Fernand Baldensperger ve hocası Jean Marrie Carre gibi öncülerden karşılaştırmalı edebiyat okuduğu dönemde Fransa’da hakim olan Fransız tarihsel ekolüne dayanırdı. Bundan dolayı ‘İzzeddîn el-Munâsaraya göre

¹¹³ ‘Abbâs Hıdır, “Dr. Muhammed Ğuneymî Hilâl: Râ’idu’l-edebi’l-mukâren fi’l-‘Arabiyye,” *ed-Dûha*, no: 11 (1983): 35-37.

özellikle Paul Van Tieghem ve Maurice Francois Guyard'ın birçok düşüncede -ustanın çırağını etkilemesi misali- el-Ğuneymî Hilâl'yi etkilemesi doğaldı. Bundan dolayı el-Ğuneymî Hilâl doğrulanmış tarihsel bağlara odaklanırdı.¹¹⁴

Ğuneymî Hilâl, günümüz diliyle Amerikan ekolünün benzerlik ve paralellik ilkelerini reddeder ve etkileme ile etkilenme ispatının zorunluluğunu vurgular. Karşılaştırma için farklı diller bulunması koşulunu kabul eder. Bu da Fransız ekolünün temel ilkesidir. Bu da Ğuneymî'ye göre kimliklerin ve düşüncelerin farklılığına rağmen Amerikan edebiyatı ile İngiliz edebiyatının karşılaştırılamayacağını gösterir. Aynı şekilde Fransız edebiyatı ile Fransızca yazılmış Frankofon edebiyatın karşılaştırılamayacağı anlamına gelmektedir. Çünkü aynı dilde yazılmışlardır. Bu noktada sanki dil tek başına insanın kültürel kimliğinin tamamı gibi görülmektedir.

Ğuneymî Hilâl, halklar arasında mübadelesi/alışverişi yapılmış düşüncelerin, konuların, türlerin, edebi ekollerin, tutumların, suretlerin vb. yönlerin ele alınmasına odaklanırdı. Ayrıca metnin edebi ve sanat yönü ile seyahat edebiyatına odaklanırdı. Bu durum, gerçekçi olmayan bir düşünce gibi türün saflığı ilkesinden uzak bir şekilde tarihi ve fikri bilginin edebiyatın doğasına dair çalışmalara hâkim olmasını sağlar.

Ğuneymî Hilâl'e göre karşılaştırmalı edebiyatın önemi, milli edebiyatlardaki yazarların dünya edebiyatlarından etkilenme yönleri ile bu etkinin derecesini ortaya çıkarmasında yatmaktadır. Karşılaştırmalı edebiyat adlandırmasını eleştirir ve eksik olduğunu ileri sürer. Bunun yerine tamamen bazı Fransızların önerdiği gibi “edebiyatların karşılaştırmalı tarihi” veya “karşılaştırmalı edebiyat tarihi” isimlerini önerir.

Ğuneymî'nin karşılaştırmalı edebiyatla ilgili detaylı tanımında; aralarında etkileşim olmasını sağlayan tarihi bağların olmadığı farklı edebiyatlardan yazarlar arasındaki paralelliklerin ortaya konması karşılaştırmalı edebiyattan sayılmaz. Aynı şekilde aralarında herhangi bir etkileşimi ortaya çıkaran bir bağ olmaksızın sadece benzerlikler veya yakınlıklar açısından sadece metinleri veya edebiyat ve eleştiri ile bağlantılı gerçekleri sunmayı düşünmek doğru değildir. Ğuneymî Hilâl, aynı milli edebiyat içerisindeki karşılaştırmaları muvâzene olarak niteler. Zira ona göre karşılaştırmalı edebiyatın alanı farklı edebiyatlar arasında uluslararası

¹¹⁴ İzzeddîn el-Munâsara, *en-Nakdu's-sekâfiyyu'l-mukâren manzûr cedelî tefkikî*, 1. bs. (Ürdün: Dâru Mecdelâvî li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2005), 391.

bağlardır. “Zıt/ters etkilenme” diye adlandırılan bir olgu da karşılaştırmalı edebiyat dairesine girer. Sanki yazar, başka bir milletin edebiyatında diğer bir yazarın etkisiyle savaşıyor/mücadele ediyor gibidir. Böylece bu mücadele dolayısıyla eserinde etkisini ortaya çıkarır.¹¹⁵

3.2.2. Arap Üniversitelerinde Karşılaştırmalı Edebiyat (1946-2005)

Muhammed Ğuneymî Hilâl’in daveti ve eserleriyle karşılaştırmalı edebiyat bilimi Arap dünyasında yayılmaya başlamıştır. Ancak bu bilimin ortaya çıkışı her birinin kendine özgü koşulları nedeniyle bir Arap ülkesinden diğerine farklılık göstermektedir. Aynı şekilde bu ülkelerdeki üniversitelerde ve hatta aynı ülkenin içerisindeki üniversiteler arasında dahi farklılık göstermektedir.

3.2.2.1. Mısır: Kuliyet Dâru’l-‘Ulûm (Kahire Üniversitesi) 1946

Kuliyet Dâru’l-‘Ulûm, günümüz adıyla Kahire Üniversitesi, Arap dili ve edebiyatını kalkındırmak ve geleneği ve modernliği birleştirmeye ilgilenen Fransız Sorbonne Üniversitesi şeklinde olması amacıyla Temmuz 1871’de kuruldu. 19. yüzyılın sonlarında adlandırıldığı şekliyle Dâru’l-‘Ulûm Medresesi Arap dünyasının bağımsız ilk üniversite fakültesi konumundadır. 1908 yılında Arap edebiyatını Maarif Bakanlığının müfredatına bağlı kalmaksızın özel bir şekilde öğretmek için I. Fuat Üniversitesi (Özel Üniversite) günümüz adıyla Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi kuruldu ve birçok şarkiyatçı hoca eğitim vermek üzere getirtildi. 24.04.1946 tarihinde Dâru’l-‘Ulûm Külliyesi, I. Fuat Üniversitesi (Kahire Üniversitesi) bünyesine dahil edildi. Böylece I. Fuat Üniversitesi, 1946 yılı itibarıyla bünyesinde Arap dili ve Edebiyatı ile ilgilenen iki fakülte barındırmış oldu. Bunlar; Dâru’l-‘Ulûm Fakültesi ile Edebiyat Fakültesidir. Bu iki fakülte günümüzde mevcudiyetini sürdürmektedir.¹¹⁶ Ancak Edebiyat Fakültesi politikasına İngiliz ve Fransız şarkiyatçıların; Dâru’l-‘Ulûm Fakültesi politikasında da katı gelenekçi hocaların egemen olması iki fakülte arasında bilimsel rekabetin oluşmasını sağlamıştır. Dâru’l-‘Ulûm Fakültesi, daha çok gelenek ve

¹¹⁵ Hilâl, *el-Edebu’l-mukâren*, 14-20.

¹¹⁶ <https://cu.edu.eg/Faculties> (Erişim: 07 Ocak 2024)

modernliği bir araya getirmeye odaklanırken Edebiyat Fakóltesi geleneği ihmal etmeden modernleşmeye odaklanmaktadır. Belki de Mısır’da Britanya işgali akabinde gelen Krallık dönemindeki eğitim politikasıyla, Mısır Devrimi dönemindeki bağımsızlık ve sosyalizm politikasıyla veya 1920’lerde edebiyat fakóltesi dekanı olan Taha Hüseyin’in hocası Muhammed Mehdî ve Sorbonne Üniversitesinden eski arkadaşı Ahmed Dayf’a karşı kişisel çatışmasıyla alakalı başka siyasi ve kişisel sebepler de vardır. Ancak karşılaştırmalı edebiyat 1938 yılından günümüze kadar bu rekabetten beslendi. Zira Kahire Üniversitesindeki Dâru’l-‘Ulûm Fakóltesi ile Edebiyat Fakóltesinde karşılaştırmalı edebiyat hocasının Mısır’ın uluslararası eğitim ilişkilerinin belirlediği yabancı bir ülkede doktora eğitimini görmesi gerekmektedir. Eskiden hocalar doktora eğitimi için genellikle Fransa, İngiltere ve İspanya’ya giderken zamanla Rusya, Doğu Avrupa ve Japonya gibi başka ülkelere de gidildi. Ancak çoğunluk İngiltere ve Fransa’ya gitmektedir.

Kahire Üniversitesinde karşılaştırmalı edebiyat dersinin verilmesi ile ilgili biri et-Tâhir Ahmed Mekkî’nin, diğeri de ‘Atiyye ‘Amir’in olmak üzere iki görüş bulunmaktadır.

et-Tâhir Mekkî’nin görüşü:

Arap edebiyatı ve eleştiri tarihine dair modern metodolojik çalışmalar, araştırmacıların ismini çok az zikrettiği Hasan Tevfik el-‘Adl’e (1862-1904) borçludur. Hasan Tevfik el-‘Adl, 1887 yılında Dâru’l-‘ulûm’dan mezun olduktan sonra Almanya’ya gitti ve Arap dili hocası olarak çalıştı. Orada birçok Alman ve Avrupalı şarkiyatçıyla tanıştı ve şarkiyatçılık metodolojisini öğrendi. Ülkesine döndükten sonra Dâru’l-‘Ulûm’da hoca olarak çalışmaya başladı ve “*Târih âdâbi’l-luğati’l-‘Arabiyye*” başlıklı bir kitap telif etti. İngiliz Şarkiyatçı Edward Granville Browne (1862-1926) onunla ilgili: “Arap dili edebiyatı tarihini ilk okuyup bu konuda kitap yazan ve Dâru’l-‘Ulûm’da sistemli bir şekilde öğreten kişidir.” ifadelerini kullanır. Ahmed el-İskenderî ve Mustafa ‘Anânî gibi Dâru’l-‘Ulûm hocaları da onun yöntemini uyguladılar. Özel I. Fuad Üniversitesindeki Hafnî Nâsıf ve Muhammed Mehdî gibi hocalar aynı metodu takip ettiler. Özel I. Fuad Üniversitesi, Dâru’l-‘Ulûm’dan mezun olan Taha Hüseyin ve Ahmed Dayf’ı Fransa’ya gönderdi. Ahmed Dayf 1918 yılında doktorasını bitirip Mısır’a döndü ve Özel

I. Fuad Üniversitesinde Arap edebiyatı hocası oldu. Ancak Taha Hüseyin yerini almak için onu oradan başka yere naklettirmek için uğraştı. Böylece 1925 yılında el-Mu‘allimûn el-‘Ulyâ Fakültesine nakledildi. 1932 yılında da Dâru’l-‘Ulûm Fakültesine geçip 1938 yılında buranın dekanı oldu. 1940 yılında İskenderiye Üniversitesi Edebiyat Fakültesine öğretim üyesi olarak atandı.

Özel I. Fuad Üniversitesi, 1910 yılında Dâru’l-‘Ulûm Fakültesinden mezun olan ‘Alî Ahmed el-‘Anânî’yi de Arap dili tarihi ve Sami dillerini okusun diye Almanya’ya gönderdi. el-‘Anânî, 1917 yılında doktorasını aldı ve 1921 yılında Mısır’a dönüp Özel I. Fuad Üniversitesinde öğretim üyesi olarak görev yapmaya başladı. Daha sonra Dâru’l-‘Ulûm Fakültesine nakledildi ve orada İbranice ve Sami dilleri derslerini vermeye başladı. Orada “*el-Esâs fi’l-luğati’l-‘İbriyye*” başlıklı ilk çalışmasını yazdı. Bu çağdaş bir Arapın İbrani gramerine dair yazdığı ilk kitaptı.

Taha Hüseyin ise Sorbonne Üniversitesi tarih bölümünde doktora yaptı ve 1920 yılında “*Felsefet İbn Haldûn el-İctimâ’iyye*” başlıklı tezini savunup Mısır’a döndü ve I. Fuad Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde kadim tarih hocası olarak göreve başladı. et-Tâhir Mekki’ye göre Taha Hüseyin edebiyat veya edebiyata dair bir uzmanlık alanı okumadı. Dersleri Yunan tarihi ve Orta Çağ’da Ortadoğu’ya dairdi. Ancak Taha Hüseyin Arap edebiyatını okutmak istiyordu. Bundan dolayı Paris’te aynı zamanda eğitim gördüğü arkadaşı Ahmed Dayf’ı Kraliyet Sarayı’na yakın bazı kişiler ve şüphe çekmeyen yabancılarla anlaşarak yerinden etti.¹¹⁷

1932 yılında Fahrî Ebu’s-Su‘ûd, burslu olarak iki yıllığına İngiltere’deki Exeter Üniversitesine gitti. Döndükten sonra İskenderiye’deki el-‘Abbasiyye Lisesi ve er-Raml Lisesinde 1940 yılında daha 30 yaşındayken intihar edene kadar öğretmen olarak görev yaptı. Fahrî Ebu’s-Su‘ûd Arapçayı ve İngilizceyi çok iyi biliyordu. Thomas Hardy’nin (1840-1928) bir kitabını İngilizceden Arapçaya çevirmiştir. 1936 yılında *er-Risâle* dergisinde Arap ve İngiliz edebiyatları arasında karşılaştırmaya dair çalışmalar yayımlamış ve bunlarda hayal, kadın, erotik edebiyat, kültürün evreleri, mizah, zekâ ve uyuşukluğun sebepleri, doğa, dinin etkisi, hurafe, sanatların etkisi, edebiyatçıların şahsiyetleri, çevrenin etkisi, eleştiri, yönetim sisteminin etkisi,

¹¹⁷ et-Tâhir Ahmed Mekki, *el-Edebu’l-mukâren: Usûluhû, tetavvuruhû ve menâhicuhû*, 1. bs. (Kahire: Dâru’l-Ma‘ârif, 1987), 179.

edebiyatın gayesi, lüksün etkisi gibi konuları ele almıştır. Ebu's-Su'ûd, bu makaleleri “karşılaştırmalı edebiyat” başlığı altında ele aldı. Ancak et-Tâhir Mekki, bunların karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarından ziyade edebi hayatta yansımaları olmayan erken dönem öncüler olduğunu ileri sürmüştür.

25.07.1938 tarihinde Dâru'l-'Ulûm iç yönetmeliğini içeren 4917 sayılı bakanlık kararı doğrultusunda Dâru'l-'Ulûm Fakültesi üçüncü ve dördüncü sınıf müfredatına yabancı dil derslerinden bağımsız “Dirâsetu'l-'edebe'l-'ecnebi” (Yabancı Edebiyat Okuması) adlı bir ders ihdas edildi. Öğrenciler, Yunan edebiyatını ve İngiliz edebiyatını okuyorlardı. Maarif Bakanlığında bu planı ortaya koyanların, Mısır Maarif Bakanlığı Müsteşarı Britanyalı Papaz Douglas Dunlop (1861-1937) ve vefalı öğrencilerinin etkisi altında kaldıkları görülmektedir. Bu planın ikinci yönü: Dâru'l-'Ulûm Fakültesinde dereceye giren öğrencilerin İngiliz dilini öğrenip görgülerini arttırmaları ve Britanya'nın gelişmiş yüzünü yine Britanya işgali altındaki Mısır'a nakletmeleri için iki yıl süreliğine İngiltere'ye gönderilmesi üzerinde durulmasıdır.

24.04.1946 tarihinde toplanan Dâru'l-'Ulûm kurulunun (varlığının, kendine has İslami özelliğinin ve tarihi isminin korunması şartıyla) onayından sonra Dâru'l-'Ulûm Fakültesi 33 sayılı karar ile I. Fuâd Üniversitesine dahil edildi. Böylece karşılaştırmalı edebiyat ilk defa 1946 yılında bir Arap üniversitesinde aynı isimle “el-'edebu'l-'mukâren” (karşılaştırmalı edebiyat) olarak okutulmaya başlandı. Başlangıçta üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerine ikişer saat okutulan bu ders daha sonra sadece dördüncü sınıflarla sınırlandırılarak devam etti.

et-Tâhir Mekki'ye göre ilk yıllardan itibaren metodolojik olarak verilen bu dersi 'Abdurrezzâk Humeyde veriyordu. 'Abdurrezzâk Humeyde, 1931 yılında Dâru'l-'Ulûm Fakültesinden mezun olduktan sonra burslu olarak eğitim ve İngiliz dili okuması için İngiltere'ye gönderildi. Döndüğünde Kahire Üniversitesi Dâru'l-'Ulûm Fakültesinde, daha sonra da 'Ayn Şems Üniversitesi Kızlar Fakültesi Arap Dili Bölümünde karşılaştırmalı edebiyat dersleri verdi.

Yine Dâru'l-'Ulûm Fakültesinden 1918 yılında mezun olup Cenevre ve Paris Üniversitelerinde eğitim görmüş Fransız kültürüne hakim İbrâhim Selâme, Dâru'l-'Ulûm Fakültesinde karşılaştırmalı edebiyat dersi verdi.

Daha sonra Fransızca'yı ve Farsça'yı çok iyi İngilizce'yı ve İspanyolca'yı da iyi bilen Muhammed Ğuneymî Hilâl, 1953 yılında doktora eğitimini bitirip Mısır'a geri döner ve Kahire Üniversitesi Dâru'l-'Ulûm Fakültesinde karşılaştırmalı edebiyat hocası olarak atanır.¹¹⁸

‘Atiyye ‘Âmir’in görüşü:

‘Atiyye ‘Âmir’e göre “mukâren” (karşılaştırma) kelimesi edebiyat araştırmaları alanında ilk olarak 1924 yılında Dâru'l-'Ulûm Fakültesinde dil araştırmaları alanında görüldü. Zira “el-luġatu'l-'İbriyye ve'l-luġatu's-Süryâniyye ve mukârenetuhuma bi'l-luġati'l-'Arabiyye” başlıklı İbrani dili ve Süryani dili ile bu dillerin Arap dili ile karşılaştırmasına dair yeni bir ders ortaya çıkmıştı. Bu durum Dâru'l-'Ulûm Fakültesinin düzenlenmesine dair 1924 yılı 1 sayılı kanunun 8. Maddesi gereğince uygulanıyordu. Daha sonra Fahrî Ebu's-Su'ûd, 14.01.1935-28.12.1936 tarihleri arasında *er-Risâle* dergisinde “*Fi'l-edebi'l-mukâren*” başlığı altında 28 makale yayımladı. ‘Atiyye ‘Âmir’e göre “el-edebu'l-mukâren” terimi ilk defa Fahrî Ebu's-Su'ûd'un 21.09.1936 tarihinde yayımlanan altıncı makalesinde kullanılmıştır.¹¹⁹

‘Atiyye ‘Âmir, Fahrî Ebu's-Su'ûd'un Mısır'da karşılaştırmalı edebiyat tarihi alanında büyük ve kesin bir rol oynadığı görüşündedir. Zira Fahrî Ebu's-Su'ûd Karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarında tarihsel yöntemi reddeden Amerikan ekolünün 1949 yılında çıkışından önce tarihsel yöntem savunucularından ziyade eleştiri ekolü savunucularındandı. ‘Atiyye ‘Âmir’e göre Mısır'da karşılaştırmalı edebiyat tarihinde yeni bir dönem 03.10.1945 tarihinde Dâru'l-'Ulûm Fakültesinin yönetim kurulunun “el-edebu'l-mukâren” (karşılaştırmalı edebiyat) dersini üçüncü ve dördüncü sınıflarda müstakil bir üniversite dersi olması kararıyla başlamıştır. Böylece karşılaştırmalı edebiyat “Karşılaştırmalı Edebiyat, Eleştiri ve Belagat Bölümü”nün bir şubesi haline geldi ve başkanlığını da karşılaştırmalı edebiyat uzmanlarından olmayan İbrahim Selâme üstlendi. Aynı şekilde

¹¹⁸ et-Tâhir Ahmed Mekki, *el-Edebu'l-mukâren: Usûluhû, tetavvuruhû ve menâhicuhû*, 1. bs. (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1987), 174-191; İzzeddîn el-Munâsara, *en-Nakdu's-sekâfiyyu'l-mukâren*, 405-407.

¹¹⁹ ‘Atiyye ‘Amir, *Târîhu'l-edebi'l-mukâren fî Mısır*, (Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'âmmetu li'l-kitâb, 1983), 17-18.

karşılaştırmalı edebiyat dersini bu alanın uzmanı olmayan ‘Abdurrezzâk Humeyde vermiştir. Daha sonra İbrahim Selâme, Dâru’l-‘Ulûm Fakületesini bırakıp 1953 yılında Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanı oldu ve karşılaştırmalı edebiyat dersini Arap dili bölümü müfredatına koydu.

‘Atiyye ‘Âmir’e göre karşılaştırmalı edebiyata olan bu ilgi 1948 yılında Van Tieghem’in kitabının çevirilmesini sağladı. Her ne kadar çevirmen ismi yazılmadan yayımlansa da bu çeviriye Sâmi ed-Derrûbî’nin yaptığı biliniyordu. Yazarının (Sâmi ed-Derrûbî’nin) kitabın mukaddimesinde “Bu kitap büyük bir boşluğu doldurmaktadır.” ifadesini kullanması döneminin aydınlarının bu alanı çok fazla bilmediklerini ve karşılaştırmalı edebiyat kavramı tarifini isabetli yapamadıklarını göstermektedir. Bundan dolayı bu kitabın çevirisi karşılaştırmalı edebiyat kavramının doğru şekilde anlaşılmasına katkı sağlamasının yanı sıra Mısır’da Fransız tarihsel ekolün öğretilmesinin ve temellerinin atılmasının yolunu açmıştır. Daha sonra Muhammed Ğuneymî Hilâl’in Paris’ten dönüşüyle karşılaştırmalı edebiyat alanında uzmanlar dönemi başladı.

Hasan et-Tûnî, Fransa’dan döndükten sonra Kahire Üniversitesi Fransız dili bölümünde Fransız edebiyatı ve karşılaştırmalı edebiyat hocası olarak göreve başladı. ‘Ayn Şems Üniversitesi ise karşılaştırmalı edebiyat dersini 1956 yılında müfredata koydu. Bu dersi de 1957 yılında Paris Üniversitesinden dönen Muhammed Ğuneymî Hilâl, Enver Lukâ ve ‘Atiyye ‘Âmir verdi. ‘Atiyye ‘Âmir’in kendisinin de vurguladığı üzere hepsi tarihsel yöntem savunucusuydu.

Daha sonra 1960’ların ortalarında ‘Abdülhakîm Hassân karşılaştırmalı edebiyat alanında doktorasını aldıktan sonra Londra’dan döndü ve Kahire Üniversitesi Dâru’l-‘Ulûm Fakültesi Karşılaştırmalı Edebiyat, Eleştiri ve Belagat Bölümünde hoca olarak görev yapmaya başladı. Yine 1960’larda et-Tâhir Mekkî İspanya’dan, Mahmûd er-Rabî’î İngiltere’den döndü.¹²⁰

Mekkî ve ‘Amir’in görüşlerine bakıldığında görüşleri arasında bazı tarihi bilgiler ile Fahrî Ebu’s-Su‘ûd’un önemi dışında çok farklılık olmadığı

¹²⁰ ‘Atiyye ‘Amir, *Târîhu’l-edebi’l-mukâren fî Mısır*, 13-22; ‘Atiyye ‘Amir, “Neş’etu’l-edebi’l-mukâren fî Mısır,” (Muhâdaratun vuzzi‘et fi’l-mu‘temari’l-duvelî li’l-edebi’l-mukâren-Câmi‘at ‘Annâbe, el-Cezâ’ir, 14-19.05.1983-Düne hudûri kâtibihâ); İzzeddîn el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren*, 408-409.

görülmektedir. Bununla beraber et-Tâhir Mekki, bazı meselelerin siyasi arka planını açıklamasıyla ön plana çıkmaktadır.

Bu durumdan aşağıdaki sonuçlara varılabilir:

Kahire Üniversitesi Dâru'l-'Ulûm Fakültesi, 1871 yılında “Medreset Dâri'l-'Ulûmi'l-'Ulyâ” adıyla kurulmuştur. 1946 yılında Kahire Üniversitesine ilhak edilmiştir. 1938 yılında fakültede “ecnebi edebiyatı” dersi konulmuş 1946 yılında ise ilk defa “edeb mukâren” (karşılaştırmalı edebiyat) isimli bir ders ihdas edilmiş ve Muhammed Ğuneymî Hilâl'in dönüşüne kadar da çarpık bir şekilde belli bir yöneme tabi olmadan öğretilmiştir.

İlk başlarda karşılaştırmalı edebiyat için “el-edebu'l-mukâren” terimi yerine birçok terim kullanılmıştır. Mesela İbrahim Selâme, Fahrî Ebu's-Su'ûd, 'Abdurrezzâk Humeyde, 'Alî el-'Anânî, Ahmed Dayf, Taha Hüseyin ve Hasan Tevfik el-'Adl gibi yazarlar “ecnebi edebiyatlar” kavramını tercih etmişlerdir. 1952 yılında Muhammed Ğuneymî Hilâl'in Fransa'dan Mısır'a dönmesiyle karşılaştırmalı edebiyat alanında 1953 yılı itibarıyla Fransız tarihsel yöntemine göre yeni bir aşama başlamış oldu. Belki de Fahrî Ebu's-Su'ûd'un 1935 ve 1936 yıllarında karşılaştırmalı edebiyat başlığı altında *er-Risâle* dergisinde yayımladığı makaleleri, karşılaştırmalı edebiyat yöntemlerinin o zamanlar bilinmemesi veya Fahrî Ebu's-Su'ûd'un yönteminin Fransız tarihsel yöntemiyle uyuşmaması dolayısıyla dönemin akademisyenleri tarafından ilgi görmedi. Tamamen Taha Hüseyin'in 1938 yılında 1960'ların ortalarında Britanya'da kullanılan “en-Nakdu's-sekâfiyyu'l-mukâren” ismi kullanılmaksızın yayımladığı “*Mustakbelu's-sekâfe fî Mısır*” kitabında yazdığı gibi.

Böylece Kahire Üniversitesi Dâru'l-'Ulûm Fakültesi karşılaştırmalı edebiyatın fiili öncüsü olmuştur. Aynı şekilde Muhammed Ğuneymî Hilâl de karşılaştırmalı edebiyatın öncüsü olmuştur. Daha sonra Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi gelir. Onları da öncülükte 'Ayn Şems Üniversitesi Kızlar Fakültesi takip eder.¹²¹

¹²¹ İzzeddin el-Munâsara, *en-Nakdu's-sekâfiyyu'l-mukâren*, 409-410.

3.2.2.2. Lübnan Üniversiteleri:

Lübnan üniversitelerinde karşılaştırmalı edebiyatın öğretilmesi konusunda Raymûn Tahrân'ın ilgili üniversitelerde karşılaştırmalı edebiyatın öğretilmesine dair çalışmasından istifade edilecektir. Raymûn Tahrân, kitabının 1962-1982 yılları arasını kapsadığını ifade eder. Kitabında karşılaştırmalı edebiyat alanında ekoller ve öğretim ekollerini açıklar. Raymûn Tahrân'a göre Lübnan üniversitelerinde karşılaştırmalı edebiyatın öğretilme aşamaları aşağıdaki gibidir:

İlk olarak: 19. yüzyılın başlarından itibaren İbranice, Aramice, Süryanice, Nebatice, Kenanca, Ugaritçe, Fen, Keçe, Akkadça gibi Sami diller ile Farsça, Türkçe ve Habeşçe gibi Doğu dilleri öğretildi. Bu da karşılaştırmalı edebiyat kavramının ortaya çıkmasından önce diller arasında karşılaştırmaların uzun zamandır varlığını göstermektedir.

İkinci olarak: karşılaştırmalı edebiyat dersi Lübnan'da ilk olarak 1962 yılında Beyrut Amerikan Üniversitesinde "ecnebi edebiyatlar" kavramıyla müfredata girdi. 1963 yılında Beyrut Arap Üniversitesi müfredatına da "ecnebi edebiyatlar" kavramıyla girmiştir.

Üçüncü olarak: "karşılaştırmalı edebiyat" dersi ilk defa Beyrut Arap Üniversitesi müfredatına 1972 yılında girdi. Aynı şekilde Lübnan Üniversitesi Eğitim Fakültesi müfredatına 1971 yılında ve Edebiyat Fakültesi müfredatına 1974 yılında girdi. O zaman "el-edebu'l-mukâren" (karşılaştırmalı edebiyat) dersi Lübnan'da ilk olarak 1971 yılında Lübnan Üniversitesi Eğitim Fakültesinde verilmeye başlandı.

Dördüncü olarak: "mukârene" (karşılaştırma) kavramı 19. yüzyılın başlarından itibaren Lübnan üniversitelerinde üç aşamadan geçmiştir. Bunlar; dil karşılaştırmaları, ecnebi edebiyatlar ve edeb mukâren (karşılaştırmalı edebiyat) aşamalarıdır.

Beşinci olarak: karşılaştırmalı edebiyatın Lübnan üniversitelerinde Fransız ekolü yöntemiyle öğretildiği anlaşılmaktadır. Raymûn Tahrân da Fransız ekolünden özellikle Simon John'un görüşlerinden etkilenen Lübnân'ın en önemli karşılaştırmalı edebiyatçılarından¹²².

¹²² Reymûn Tahrân, "Târîhu'l-edebi'l-mukâren fi câmi'ât Lübnân el-vataniyye ve'l-hâssa," (Muhâdaratun ulkiyet fi'l-mu'temari'l-duvelî li'l-edebi'l-mukâren- Câmi'at 'Annâbe, el-

Bütün bunlar Mısır üniversiteleri ile Lübnan üniversitelerinin Fransız tarihsel ekolünü benimsediğini göstermektedir. Bununla beraber burada Fransız ekolünün baskın özelliği olan tarihselliğe odaklanılmaktadır. Aynı şekilde Fransız ekolündeki yeni akım, 1970’ler ve öncesinden itibaren belki de tarihin ve antropolojinin labirentlerine ilk tepki olarak yapısalcılık kavramıyla metin teorisine odaklanmaya yöneldi. Bu yönelim zamanla Amerikan ekolü etkisi altında geliştirildi.

Arap üniversitelerindeki öğretim kadrosu kılavuzunun birinci bölümüne bakılıp “edeb mukâren” dersi arandığında işlevsel olarak 18 Arap üniversitesi ismine rastlanır. Bunlar: Ürdün Üniversitesi, el-İmâm Muhammed b. Su‘ûd İslami Üniversitesi, Riyad Üniversitesi, İslami Omdurman Üniversitesi, Hartum Üniversitesi, Suriye Tişrîn Üniversitesi, Halep Üniversitesi, Dimaşk (Şam) Üniversitesi, Basra Üniversitesi, Bağdat Üniversitesi, Irak Mustansiriyye Üniversitesi, Musul Üniversitesi, Filistin Birzeit Üniversitesi, Katar Üniversitesi, Kuveyt Üniversitesi, Kuveyt Üniversitesi, Beyrut Arap Üniversitesi, Libya Kâr Yunus (Bingazi/Benghazi) Üniversitesi, Ürdün Yermûk Üniversitesi ve Birleşik Arap Emirlikleri Üniversitesi.¹²³

1978 yılında basılan bu kılavuzun ilk bölümünde isimler dağınık bir şekilde yer almaktadır. ‘İzzeddîn el-Munâsara bu kılavuzdan aşağıdaki notları çıkarmıştır:

İlk olarak: ‘İsâm el-Hatîb ve Enes eş-Şeyh ‘Alî isimleri “İngiliz karşılaştırmalı edebiyat” ismi altında zikredilmiştir. Nâzik el-Melâ’ike ismine de “karşılaştırmalı edebiyat alanında yüksek lisans derecesine sahip ve eleştiri ile karşılaştırmalı edebiyat derslerini vermektedir” ifadesi nisbet edilmiştir. Ramazan Abduttevvâb ismi de karşılaştırmalı fıkhu’l-luğa öğretiyor diye geçmektedir.

İkinci olarak: 18 Arap üniversitesi arasından sadece yedi üniversite “el-edebu’l-mukâren” dersini vermektedir. 1972 yılından beridir müfredatında bulunmasına rağmen Beyrut Arap Üniversitesinde verildiği bilgisi geçmemektedir.

Cezâ’ir, 14-19.05.1983-bi muşâreket kâtibihâ); el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfîyyu’l-mukâren manzûr cedelî tefkikî*, 411.

¹²³ *Delîlu hey’eti’t-tedris bi’l-câmi’âti’l-‘Arabiyye el-kısmu’l-evvel* (Ürdün: İttihâdu’l-Câmi’âti’l-‘Arabiyye, 1978).

Üçüncü olarak: 18 üniversiteden sadece Dimaşk (Şam) Üniversitesinde Arap dili bölümü “el-edebu’l-mukâren” dersini vermektedir. Bununla birlikte karşılaştırmalı edebiyat dersi Avrupa dilleri bölümlerinde özellikle İngiliz dili bölümünde de okutulmaktadır. Belki de kılavuzda geçen bilgiler kesin değildir. Ancak bu genel durumdan bir şey değiştirmez.

Dördüncü olarak: karşılaştırmalı edebiyat dersinin sadece teorik veya uygulamalı olarak mı yoksa hem teorik hem uygulamalı olarak mı verildiği kesin bilinmiyor. Ancak İngilizcenin yaygın olması dolayısıyla karşılaştırmalar Arap ve İngiliz edebiyatları arasında yapılmış olabilir. ‘İzzeddîn el-Munâsara’ya göre 1978 yılında yayımlanması itibarıyla değişiklikleri dikkate aldıklarından 1975-1980 yılları arasındaki dönemde karşılaştırmalı edebiyatın durumunu yansıtmaya açısından bu kılavuz önem arz etmektedir.¹²⁴

3.2.2.3. Arap Dünyasındaki Diğer Üniversiteler¹²⁵

‘İzzeddîn el-Munâsara, büyük bir saha çalışması yaparak 1983-1987 yılları arasında Cezayir Constantine Üniversitesinde karşılaştırmalı edebiyat bilimi öğretim görevlisiyken Arap dünyasındaki üniversitelere yazılar yazmış ve o üniversitelerde karşılaştırmalı edebiyat biliminin durumu ile ilgili birim yöneticilerinden bilgiler istemiştir. Ancak yazıştığı üniversitelerden sadece 15’i kendisine cevap iletmıştır. Bazıları çok geniş bilgiler verirken bazıları iki satırlık bilgiyle yetinmiştir. Bunda rağmen elde ettiği bilgilere hem birim başkanlarının ifade ettiği şekilde hem de kendi yorumuyla 2005 yılında yayımladığı “*en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren manzûr cedeli tefkîkî*” adlı kitabında yer vermiştir. ‘İzzeddîn el-Munâsara, 746 sayfalık bu kitabını 11 fasla böler ve özellikle 403-460 sayfaları arasındaki sekizinci faslı bu yazışmalara ayırır. Bu fasıl o dönemde Arap dünyasında karşılaştırmalı edebiyat biliminin durumu ile ilgili detaylı bilgiler vermesi açısından önem arz etmektedir. Burada da birinci kaynak olması hasebiyle ‘İzzeddîn el-

¹²⁴ el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren*, 412.

¹²⁵ Dr. ‘İzzeddîn el-Munâsara, Cezâyir Konstantine Üniversitesinde 1983-1987 yılları arasında karşılaştırmalı edebiyat öğretim üyesi olarak görev yapmaktayken 20.09.1983 tarihinde bir grup soru ile gönderdiği mektup; el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren*, 413.

Munâsara'nın bu eserindeki bilgilere özellikle de üniversitelerden gelen cevaplara ve değerlendirmesine biraz değişikliklerle yer verilecektir.

1. Basra Üniversitesi Arap Dili Bölümü Başkanının Cevabı¹²⁶

“Karşılaştırmalı edebiyat (el-edebu'l-mukâren) 1972 yılından beridir edebiyat şubesinde okutulan derslerden biridir. 1982 yılında yıllık sistemin uygulanmasından sonra konu edebi akımlarla birleştirildi ve adı (el-edebu'l-mukâren ve'l-mezâhibu'l-edebîyye) oldu. 1972 yılından beri karşılaştırmalı edebiyat dersini veren hocaların isimleri aşağıdaki gibidir:

Nezîhe Yûsuf Muhlis: bir yıl sonra Bağdat el-Mustansırıyye Üniversitesine nakledildi.

Şevkî Halife: İngiliz dili bölümünde Dr. Öğretim Üyesi, halk edebiyatına dair çalışmaları bulunmaktadır.

Muhammed Şevket: İngiliz dili bölümünde profesör, Mısır vatandaşı ve “*Modern Arap Edebiyatında Öykü Sanatı*” gibi birçok eseri bulunmaktadır.

Şucâ' Müslim el-‘Ânî: Arap dili bölümünde öğretim üyesi, yıllardır karşılaştırmalı edebiyat dersleri veriyor. İki kitabı var. Bunlar: “*el-Mer'e fi'l-kıssati'l-'Irâkiyye*” ve “*er-Rivâyetu'l-'Arabiyye ve'l-hadâratu'l-Avrûbiyye*”. Daha önce edebi akımlar (klasizm, romantizm, gerçekçilik, sembolizm) dersini verdi. Karşılaştırmalı edebiyat dersinde okutulan kaynağa gelince, o da Muhammed Ğuneymî Hilâl'in “*el-Edebu'l-mukâren*” kitabıdır. Talep edilen matbuatın halihazırda bizde bulunmadığını üzümlere belirtmek istiyorum.”

2. Ürdün Üniversitesi Arap Dili Bölümü Başkanının Cevabı¹²⁷

“... Karşılaştırmalı edebiyat dersi ile ilgili talebinizi yerine getiremediğimiz için üzgünüz. Ürdün Üniversitesi kurulurken bu konu

¹²⁶ Irak Basra Üniversitesi Arap Dili Bölüm Başkanı Dr. Halîl el-‘Atiyye tarafından 1983 yılında İzzeddîn el-Munâsara'ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu's-sekâfiyyu'l-mukâren*, 413.

¹²⁷ Ürdün 'Ammân Ürdün Üniversitesi Arap Dili Bölümü Başkanı Dr. 'Abdulkerîm Halîfe tarafından 15.10.1983 tarihinde İzzeddîn el-Munâsara'ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu's-sekâfiyyu'l-mukâren*, 413.

tartışıldı ve modern araştırmaların edebiyat araştırmasının bu eski mefhumunu aştığı görüldü. Bundan dolayı Ürdün Üniversitesi modern edebiyata ve bu alanda derinleşerek (ekolleri, türleri, farklı edebiyatların birbirine etkilerini) ele almaya yöneldi. Ürdün Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü planını bu temel üzerine yapmıştır.”

3. Kuveyt Üniversitesi Arap Dili Bölümü Başkanının Cevabı¹²⁸

“Karşılaştırmalı edebiyat dersi, 1975-1976 eğitim öğretim yılından itibaren okutulmaktadır. Karşılaştırmalı edebiyat (el-edebu’l-mukâren) dersini veren hocalar: Nâzik el-Melâ’ike ki o seçkin bir şair ve araştırmacıdır. Şiirlerinin tümü iki cilt halinde basılmıştır. Ayrıca “*Âlî Mahmûd Taha ve Çağdaş Şiir Meseleleri*” hakkında da bir çalışması vardır. Karşılaştırmalı edebiyat dersi veren diğer bir hoca İbrahim ‘Abdurrahmân Muhammed’dir. Karşılaştırmalı edebiyat çalışmasına bir kitapla katkıda bulundu. Ayrıca bilimsel dergilerde birçok makalesi bulunmaktadır. Bölümümüzdeki karşılaştırmalı edebiyat dersi teorik ve uygulamalı olarak verilmektedir. Teorik olarak karşılaştırmalı edebiyatın ortaya çıkışını sağlayan koşullar ve ilk yönelimlerin yerleşmesini sağlayan etkenler gibi doğuşuyla bağlantılı tarihi sunuma odaklanılmaktadır. Sonra karşılaştırmalı edebiyatta meydana gelen çeşitli gelişmelerin incelenmesiyle ders devam eder. Daha sonra mahiyeti ve önemi açısından çalışmanın kendisinin teorik temellerine odaklanılır. Ayrıca karşılaştırmalı edebiyatın diğer ilimlerle bağlantısının teorik olarak okutulması kadar ekoller ve çağdaş yönelimler de Amerikan ve Fransız ekolleri arasındaki yöntem farklılıklarına odaklanarak karşılaştırmalı edebiyatta seçkin bir Arap çabası beklentisiyle sunulmaktadır. Uygulamalı seviyeye gelince, ders üç boyutlu karşılaştırma içermektedir. Ayrı bir birim olarak Avrupa edebiyatları arasında karşılaştırmak ile Avrupa ve Arap edebiyatları arasında etkileme ve etkilenme seviyesinde karşılaştırma yapmak. Bu da karşılaştırmalı edebiyatta çağdaş teorilere odaklanacak şekilde, edebiyat arasındaki sözde paralel çalışmalara ve benzerliklere vurgu yapılarak uygulanmaktadır.”

¹²⁸ Kuveyt Üniversitesi Arap Dili Bölüm Başkanı Dr. ‘Abdullah el-‘Uteybî tarafından 09.10.1983 tarihinde İzzeddîn el-Munâsara’ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren*, 414.

4. Sudan Omdurman İslam Üniversitesi Kızlar Fakültesinin Cevabı¹²⁹

“Omdurman İslam Üniversitesi Kızlar Fakültesinde Arap Dili 1966 yılında bağımsız bir şube olarak kurulduğundan beri el-edebu'l-mukâren (karşılaştırmalı edebiyat) dersi Arap Dili Şubesinin temel derslerinden olmuştur ve hala da olmaya devam etmektedir. 1966 yılından beri Kızlar Fakültesi bu dersi verecek uzman bir hoca bulundurmaya çalışmıştır. Bu ders devamlı modern edebiyat ve modern edebi eleştiri dersleriyle bağlantılı olmuştur. Bu dersi ilk başlarda Mısır'dan Muhammed Ğuneymî Hilâl ve Recâ' Cebr gibi hocalar vermektedir. Ancak 1974 yılında daha sonra Kızlar Fakültesi dekanı olacak Sudanlı 'Abdurrahmân el-Hancî'nin Omdurman İslam Üniversitesine atanmasıyla bu dersi Sudanlı hocalar vermiştir. 1982 yılında da burslu olarak Londra'ya gönderilen Sudanlı Fâtima Şeddâd geri dönmüştür. Maalesef karşılaştırmalı edebiyata dair bir yayın bulunmamaktadır. Sadece Abdurrahmân el-Hâncî'nin İspanyolca yazdığı ve henüz Arapça çevirisi bulunmayan “*Te'sîru 'l-makâmâtî 'l-'Arabiyye fî 'l-edebi 'l-İsbânîyyi 'l-Mesîhî ve 'l-edebi 'l-İbriyyi 'l-Yahûdî*” başlıklı kitabı ile Fâtima Şeddâd'ın İngilizce yazdığı ve henüz Arapçaya çevrilmeyen “*Abdurrahmân Şukrî - Dirâse nakdiyye ma'a telemmusi 'l-mu'esserâti 'l-ğarbiyye fî edebihî*” başlıklı tezi bulunmaktadır.”

5. Irak el-Mustansiriyye Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin Cevabı¹³⁰

“Karşılaştırmalı edebiyat dersi Arap dili bölümünde lisans dördüncü sınıfta dört yıldır okutulmaktadır. Bu derste Muhammed Ğuneymî Hilâl'in *el-Edebu 'l-mukâren* adlı kitabına itimat edilmektedir.”

¹²⁹ Sudan Omdurman Üniversitesi Kızlar Fakültesi öğretim üyesi Dr. Fâtima el-Kâsım Şeddâd tarafından 09.10.1983 tarihinde İzzeddîn el-Munâsara'ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu's-sekâfîyyu 'l-mukâren*, 415.

¹³⁰ Irak Bağdat el-Mustansiriyye Üniversitesi Öğretim Üyesi Mısırlı Dr. Kemâl Neş'et tarafından 05.12.1983 tarihinde İzzeddîn el-Munâsara'ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu's-sekâfîyyu 'l-mukâren*, 415.

6. Yemen Aden Üniversitesi Eğitim Fakültesinin Cevabı¹³¹

“Aden Üniversitesi Eğitim Fakültesi Arap Dili Bölümünde karşılaştırılmalı edebiyat dersi 1976’dan beri verilmektedir. Dersi de Amerika’da eğitim gören Filistinli Osmân İsmâîl, sonra uzman olmayan ama konuyla ilgisi bulunan Sudanlı Fâtima es-Sâfi verdi. 1983 yılında Osmân İsmâîl dönüp tekrar bu dersi vermeye başladı.”

7. Sudan Hartum Üniversitesinin Cevabı¹³²

“Karşılaştırmalı edebiyat dersinde Arap edebiyatı ile İngiliz ve Amerikan edebiyatları arasında karşılaştırmalara odaklanıyoruz.”

8. Ürdün Yermûk Üniversitesi Arap Dili Dairesinin Cevabı¹³³

“Bu üniversitede karşılaştırmalı edebiyat dersinin öğretilmesi altı yıl öncesine dayanır. O zamanlar bu dersi edebiyat eleştiri alanında uzmanlaşmış Yusuf Hüseyin Bekkâr verirdi. O, birçok yabancı dil bilir. Özel olarak Fars edebiyatıyla ilgilenir. Üniversite Arap Dili Dairesinde bu dersi verecek bir karşılaştırmalı edebiyat uzmanı arandığında bu iş için ben seçildim (Abdurrahim Nasrullah). Bu dersin öğretilmesi vazifesi bana iki buçuk yıldır verilmiştir. Ben ABD’de Newyork Üniveresitesinden karşılaştırmalı edebiyat alanında doktora derecesi alarak mezun oldum. Özellikle üç edebiyata odaklandım: Arap-İngiliz-Fransız. Daha önce de Dimaşk (Şam) Üniversitesi Arap Dili Bölümünden mezun oldum. Karşılaştırmalı edebiyat dersinin verilmesine gelince bilimsel yönden Arap Dili Dairesinin lisans aşamasında zorunlu ders olarak verilmektedir.

Her dönem (475) sayı altında özellikle Arap Dili Dairesi üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerine verilir. Arap dili dairesi öğrencileri dışındaki

¹³¹ ‘İzzeddîn el-Munâsara’nın 11.07.1984 tarihinde Cezâyir ‘Annâbe Üniversitesinde Aden Üniversitesi Eğitim Fakültesinden Dr. Fâtima es-Sâfi ile gerçekleştirdiği kişisel mukabele. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren*, 415-416.

¹³² Hartum Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Muhammed ‘Abdulahy tarafından 23.10.1983 tarihinde İzzeddîn el-Munâsara’ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren*, 417.

¹³³ Ürdün Yermûk Üniversitesi Arap Dili Dairesi karşılaştırmalı edebiyat öğretim üyesi Dr. Abdurrahim Nasrullah tarafından 29.11.1983 tarihinde İzzeddîn el-Munâsara’ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren*, 417-418.

edebiyat fakültesi öğrencileri de bu dersi seçmeli olarak alabilmektedirler. Bu dersin konuları aşağıdaki şekildedir:

- Karşılaştırmalı edebiyatın tanımı ve başlangıcı
- Karşılaştırmalı edebiyatın boyutları ve sınırları
- Karşılaştırmalı edebiyat ve dilbilim
- Edebiyat türü ve şekli ile karşılaştırmalı edebiyatın bunları ele alış yöntemi
- Karşılaştırmalı edebiyatın konuları ve mitler
- Karşılaştırmalı edebiyatın edebiyat tarihi ve eleştiri ile ilişkisi
- Karşılaştırmalı edebiyatın beşeri bilimlerle ilişkisi (müzik, resim, psikoloji)
- Karşılaştırmalı edebiyat ve edebi ekoller
- Uygulamalı aşama: Bu aşamada öğrenciler ya kendi asıl dilinde veya çeviri yoluyla bazı edebi çalışmaları karşılaştırma alıştırmaları yapmaktadırlar ve böylece karşılaştırmalı çalışma yöntemlerini öğrenmekteler.”

9. Musul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin Cevabı¹³⁴

“Musul Üniversitesinde karşılaştırmalı edebiyat dersinin ilk defa 1982 yılında İngiliz edebiyatı ihtisası yüksek lisans öğrencilerine ve sadece bir dönem verildiğini belirtmek isterim. Edebiyat Fakültesi Avrupa Diller Bölümünde verilen karşılaştırmalı edebiyat dersinin hocası ise yine Edebiyat Fakültesi Avrupa Diller Bölümü Öğretim Üyesi Dr. ‘İsâm el-Hatîb’dir.”

10. Suudi Arabistan Melik Su‘ûd Üniversitesinin Cevabı¹³⁵

“Modern eleştiri dersi olduğundan karşılaştırmalı edebiyat dersini beş yıldır veriyorum (Ahmed Kemâl Zekî). Fransız ekolünün gördüğü gibi edebiyat tarihi şubelerinden bir şube değildir. Bu (Fransız) ekolü üzerinde durmak karşılaştırmalı edebiyatta her birinin kendine göre üslubu ve yöntemi

¹³⁴ Musul Üniversitesi İngiliz Dili Bölümü öğretim üyesi Dr. ‘İsâm el-Hatîb tarafından 15.10.1983 tarihinde İzzeddîn el-Munâsara’ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren*, 417.

¹³⁵ Eski ismi Riyad Üniversitesi yeni ismi Kral Suud Üniversitesi Arap Dili Bölüm Başkanı Dr. Muhammed Abdurrahmân el-Hedlak tarafından İzzeddîn el-Munâsara’ya gönderilen yanıt. Cevapları yazan Mısırlı karşılaştırmalı edebiyat öğretim üyesi Dr. Ahmed Kemâl Zekî’dir. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren*, 417-418.

olan son iki ekolün sunumunu gerektirdi. Birinci ekol Alman ekolüdür. Bu ekol de etkileme ve etkilenme kaidesine dayanır. Ancak kök araştırmaları özellikle efsaneler, hurafe halk hikayeleri gibi folkloru öncelikli ilgilenecek alanlar olarak görür ve ilgilenir. Bunlar da konular olarak adlandırılır. İkinci ekol ise yaklaşık olarak 20. yüzyılın ikinci yarısında araştırmacıların Fransız ekolünün artık yaşlanıp meyve vermediğini hissetmelerinden sonra ortaya çıkan Amerikan ekolüdür. Amerikan ekolü Goethe'nin dünya edebiyatı düşüncesini yayar. Van Tieghem misyon üstlenip “*Karşılaştırmalı edebiyat*” kitabında yöntemini ortaya koyar. Ancak Amerikalılar etkileme ve etkilenme ile tarihi ilişki meselesine farklı bakar. Bundan dolayı da araştırmalarına etkilenme, kabul etme, devamlılık, edebiyatın diğer bilimlerle ilişkisi için farklı anlam getirmişlerdir. Bu yenilenmeye Mısır asıllı Amerikalı İhâb Hasan, Alman Feinstei, Henry Remak ve Stith Thompson katkı sağlamışlardır. Kral Suud Üniversitesi Edebiyat Fakültesindeki ders yöntemi şu şekildedir:

- Herhangi bir milli edebiyat tanımı ışığında karşılaştırmalı edebiyat ve genel edebiyat tanımı
- Mukaraneden kastedilen ve diğer ıstılahın (muvâzene) tanımı
- Hakba (dönem) - fetra (dönem) - ecyâl (nesiller) - hareke (hareket) gibi terminolojilerin tanımı
- Etkileme ve başarı - alma - taklit
- Karşılaştırmada edebiyatın diğer bilimlerle ilişkisi ve aralarındaki alışveriş
- Genel karşılaştırmalı edebiyatın ortaya çıkışı ve gelişmesi
- Konular
- Edebi türler
- Karşılaştırmada eleştirinin rolünü ortaya koymak için karşılaştırma uygulamaları.”

11. Kahire Üniversitesi Fransız Dili Bölümünün Cevabı¹³⁶

“Karşılaştırmalı edebiyat Kahire Üniversitesinde 1985 yılından itibaren Fransız Dili Bölümünde lisans aşamasında üçüncü ve dördüncü sınıflarda

¹³⁶ Kahire Üniversitesi Fransız Dili Bölümü öğretim üyesi Dr. Emîne Reşîd tarafından 1985 yılında İzzeddin el-Munâsara'ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu's-sekâfiyyu'l-mukâren*, 418.

okutulmaktadır. Aynı şekilde master aşamasında (lisans aşamasından sonraki yıl) master tezine kayıt yaptırmadan önce okutulmaktadır. Esas karşılaştırma çalışmaları da Arap edebiyatı ile Fransız, İngiliz, Alman, Yunan, Fars gibi farklı edebiyatlar arasında yapılmaktadır. Aynı şekilde halk edebiyatı seviyesinde karşılaştırmalara da odaklanılmaktadır.”

12. Cezayir Konstantine Üniversitesinin Cevabı¹³⁷

“Cezayirde karşılaştırmalı edebiyata ilgi 20. yüzyılın başlarında başlar ve Cezayir Üniversitesinde sömürgecilik zaviyesinden öğretilir. Zira Fransızlar bu bilimi işgali kabullenen ve eğitim alanında gerçekleştirilecek bütün kültürel eylemleri normalleştirecek saydam bir nesil yetiştirmek için işgal terminolojisine göre yönlendirir. Fransız demokrat aydınlar ise Fransız despotizmi ile Cezayir halkına zulmü kınayarak çıkarıcı bir tavır takınırlar. Ancak aynı zamanda tamamen Cezayir bağımsızlığı karşısında oldular. Cezayir’in bağımsızlığından sonra Kasım Kurtuluş Devrimi ile Cezayir Frankofoni nesli ortaya çıktı. Cemâleddîn b. Şeyh liderliğinde karşılaştırmalı edebiyat alanında altmışlı yılların ortalarında Cezayir “*Defâtiru ’l-edebi ’l-mukâren*” dergisinde karşılaştırmalı çalışmalar ortaya çıktı. Karşılaştırmalar, Fransız tarihi yöntemine göre etkileşim meselelerine odaklandı. Buradaki tezat ise Fransızcanın bağımsızlıktan sonra ortaya çıkan Araplaştırma (ta’rîb) hesabına gelişmesiydi. et-Tâhir Ahmed Mekkî bu konuda şu ifadeleri kullanır: “Fransızlar Cezayir Üniversitesini askeri olarak Cezayir’i işgal ettikten hemen sonra inşa ettiler. Böylece bu üniversiteyi sadece sömürgecilerin çocuklarının eğitim gördüğü bir Fransız üniversitesi haline getirmişleri. Zira bu üniversitede müfredat hususunda Paris Üniversitesi müfredatı takip ediliyordu. Fransız Cezayir Üniversitesinde karşılaştırmalı edebiyat birinci dünya savaşından sonra bağımsız bir bölümde verildi. Bağımsızlıktan sonra ise karşılaştırmalı edebiyat Fransız dili bölümünde Fransızca öğretilirdi. 1968 yılında ise karşılaştırmalı edebiyat diplomasının 1975 yılında başlayan geliştirme planı çerçevesinde Araplaştırılması kararlaştırıldı. Böylece karşılaştırmalı edebiyat, Konstantine Üniversitesi Edebiyat ve Arap Dili Enstitüsünde okutulan bir ders haline geldi. Bununla beraber Konstantine Üniversitesi bu aşamayı aşır karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarına özgü üniversiteye bağlı bir enstitü inşa etti.” Cezayir

¹³⁷ el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfiyyu ’l-mukâren*, 419-421.

Karşılaştırmalı Edebiyat Cemiyetine ve “*Defâtiru’l-edebi’l-mukâren*” dergisine gelince; et-Tâhir Mekkî bu konuda şu ifadeleri kullanır: “derginin üç sayısı 1966, 1967, 1968 yıllarında çıktı ve bu sayılarda birkaç iyi çalışma yayımlandı. Ancak bazı Fransızlar ve Cezayirli Fransızcılar içine sızdı. Fransa’ya hizmet eden bazı çalışmaların karışması derginin etrafındaki isteği söndürdü ve böylece dergi artık çıkmamaya başladı. Cezayir Karşılaştırmalı Edebiyat Cemiyeti de feshedildi ve dergi ile cemiyet yöneticileri Fransa’ya göç etti.”¹³⁸

Böylece karşılaştırmalı edebiyatın Araplaştırılması da 1983 yılına kadar tökezleyerek devam etti. Zira 1983-1984 eğitim-öğretim yılında Yüksek Öğretim Bakanlığı tarafından karşılaştırmalı edebiyat için konulan program uygulanmaya başlandı. Bu da üç üniteye ayrılır:

Birinci Ünite:

- Karşılaştırmalı edebiyatın doğuşu ve gelişmesi
- Yabancı ve Arap üniversitelerinde karşılaştırmalı edebiyat
- Karşılaştırmalı edebiyatın alanı
- Karşılaştırmalı edebiyat ekolleri.

İkinci Ünite:

- Arap edebiyatının ilişkisi, klasik dönem: etkileyen ve etkilenen olarak
- Cahiliye edebiyatında yabancı kültür tezahürleri
- Arap edebiyatının Fars edebiyatıyla ilişkisi
- Arap edebiyatının Yunan düşüncesi ile ilişkisi
- Arap edebiyatının Roma düşüncesi ile ilişkisi
- Arap edebiyatının Orta Çağ’da Avrupa edebiyatına etkisi.

Üçüncü Ünite:

- Arap edebiyatının yabancı edebiyatlarla ilişkisi - modern dönem
- 19. yüzyılda Arapların Batı ile teması
- Arap tiyatrosunun Avrupa tiyatrosundan etkilenmesi
- Arap öykü ve romanının Avrupa anlatı türünden etkilenmesi
- Arap şiirinin Avrupa şiirinden etkilenmesi
- Arap eleştirisinin Avrupa eleştirisinden etkilenmesi.

¹³⁸ Mekkî, *el-Edebu’l-mukâren: Usûluhû, tetavvuruhû ve menâhicuhû*, 192-193; el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren*, 420.

Bu tarihi yöntem Konstantine, ‘Annâbe, başkent Cezayir, Oran, Tlmsen, Bâtna ve Tîzi Vizzû gibi üniversitelerde uygulandı. Konstantine Üniversitesinde karşılaştırmalı edebiyat öğretimi 1983 yılı öncesinde uzmanı olmayan veya başka yabancı dil uzmanları özellikle Fransız edebiyatı hocaları tarafından gerçekleştirildi. Ancak bu öğretim aşamasında karşılaştırmalı edebiyat metodolojisi takip edilmedi. 1983 yılının Mart ayından itibaren ders, karşılaştırmalı edebiyat uzmanı ‘İzzeddîn el-Munâsara tarafından verilmeye başlandı. Ona hem Arapçayı hem de Fransızca’yı çok iyi bilen master derecesine sahip üç öğretim görevlisi yardımcı oldu. Bunlar; Mağzelî, Mansûrî ve Bûdibe’dir. Bu hocalar özellikle Arapça ve Fransızca metinler arasında karşılaştırma alanında uygulamalı dersleri takip ediyorlardı. Uzman hoca ise karşılaştırmalı edebiyata dair teorik dersler verir. Uzman, İngilizce ve Bulgarca’yı iyi bilir, Fransızca ve Rusça dersler de almıştır. Daha önce de altmışlı yıllarda Kahire Üniversitesinde İbranice öğrenmişti. Öğrenciler ilk defa Fransız metodu dışında Amerikan, Alman ve Slav gibi başka metotlarla tanışıyorlardı. Aynı şekilde ilk defa Edward Wadie Said’in (1935-2003) eleştiri kitaplarında karşılaştırmalı kültür eleştirisiyle, modern İbrani edebiyatında Arap imajı, Frankofoni, Anglofoni, Emaziğ ve Arapça vb. konularla karşılaştırmalarla tanışıyorlardı. Konstantine Üniversitesi Edebiyat ve Arap Dili Enstitüsü öğrencilerine gelince; onlar Fransızca’yı çok iyi biliyorlardı. Bundan dolayı 1983-1987 yılları arasında karşılaştırmalı edebiyat alanında yüzlerce çalışmaya imza attılar. Bazıları karşılaştırmalı edebiyat eğitimi almak için Fransa, İngiltere, İspanya ve Almanya gibi Avrupa üniversitelerine gittiler. Böylece bu dönemde özellikle Konstantine ve ‘Annaba Üniversitelerinde özellikle ‘Annaba Üniversitesinde 1983 yılında düzenlenen ilk uluslararası karşılaştırmalı edebiyat kongresi ve 1984 yılında düzenlenen ilk Arap kongresi sonrası karşılaştırmalı edebiyat parlak dönemini yaşar. Zira Karşılaştırmalı Edebiyat Rabıtası bu kongrede kuruldu. Konstantine Üniversitesinde karşılaştırmalı edebiyat dersi lisans aşamasının altıncı döneminden itibaren olmak üzere; altıncı, yedinci ve sekizinci dönemlerinde okutuldu. Yani üçüncü sınıfın ikinci dönemi ile dördüncü sınıfın ilk ve ikinci dönemlerinde. Mart 1987’de de karşılaştırmalı edebiyat uzmanı Cezayir üniversitelerinde karşılaştırmalı edebiyat için yeni planını sundu ve Konstantine Üniversitesi adıyla Yüksek Öğretim Kuruluna gönderildi.”

13. Cezayir ‘Annâba Üniversitesinin Cevabı¹³⁹

“Cezayir, karşılaştırmalı edebiyatı 20. yüzyılın ikinci yarısında kuruluşundan itibaren Fransız üniversitelerindeki Fransız dili bölümleri müfredatına benzer şekilde Cezayir Üniversitesi Fransız Dili Bölümü müfredatının bir parçası olarak tanıdı. Bundan dolayı Cezayir’deki karşılaştırmalı edebiyat Fransa’daki karşılaştırmalı edebiyatın idari ve bilimsel devamıdır. Cezayir Üniversitesi Arap Dili Bölümü sömürge döneminde bu bilgi alanından haberdar değildi. Bağımsızlık sonrasına kadar bu durum böyle devam etti. Çünkü Cezayir Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yüksek öğretimde Fransız vizyonundan çok çabuk kurtulamadı. Ancak 1969-1970 eğitim-öğretim yılında Cezayir Üniversitesi Arap Dili Bölümü müfredatında bir değişiklik yapılabilirdi. Konstantine ve Oran Üniversitelerine gelince; ki onlar o zamanlar müfredata karşılaştırmalı edebiyat ve genel edebiyat olmak üzere iki yeni diploma programı koyan Cezayir Üniversitesine tabi merkez iki üniversite idi. Bu diploma edebi eleştiri ve karşılaştırmalı edebiyat gibi ders gruplarından ibaretti. Bununla beraber bu derslerin içeriği detaylı bir şekilde belirlenmemişti. Böylece Arap dili bölümü o tarihten itibaren karşılaştırmalı edebiyatı tanımış oldu. Ancak neredeyse tamamen Fransız dilindeki karşılaştırmalı edebiyat dersinin Arapçaya nakledilmiş şekliydi. Konstantine Üniversitesi ile Oran Üniversitesi, Cezayir Üniversitesinden ayrıldığında Cezayir Üniversitesi Arap Dili Bölümü karşılaştırmalı edebiyat müfredatı örnek alınıyordu.

1971 yılında yüksek öğretim reformu yasasının çıkmasıyla diploma sistemi kaldırılıp yerine mikyaslar/standartlar sistemi getirildi. Aynı şekilde fakülte sistemi kaldırılıp yerine enstitü sistemi getirildi. Böylece Konstantine Üniversitesi Edebiyatlar ve Arap Dili Enstitüsünde Dil ve Arap Edebiyatı bölümü bağımsız bir birim haline geldi. Karşılaştırmalı edebiyat da Dil ve Arap Edebiyatı Lisans Programının müfredatının bir mikyası/standartı oldu. Sudâseyin aşamasında (üçüncü sınıfın birinci ve ikinci dönemlerinde yani altıncı ve yedinci dönemlerde) mikyas muhtevası belirtilmeden öğretilmeye başlandı. 1975 yılında dil ve Arap edebiyatı lisans müfredatı düzeltilti. Böylece üç yıl yerine dört yıl oldu ve bu yeni müfredatta karşılaştırmalı edebiyat daha çok ilgi gördü. Böylece karşılaştırmalı edebiyat beşinci ve

¹³⁹ Cezâyir ‘Annâbe Üniversitesi Arap Dili Bölümü öğretim üyesi Dr. ‘Abdalmecîd Hannûn tarafından 20.02.1984 tarihinde İzzeddîn el-Munâsara’ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren*, 422-424.

altıncı döneme ek olarak altıncı, yedinci ve sekizinci dönemlerde öğretilmeye başlandı.

‘Annâba Üniversitesine gelince; karşılaştırmalı edebiyatın ortaya çıkışı Dil ve Arap Edebiyatı Bölümünün tesisine o da üniversitenin 1975 yılındaki kuruluşuna dayanır. Böylece Eylül 1975’te Dil ve Arap Edebiyatı Bölümünde ilk sūdaside (beşinci dönemde) -sūdâsiyât sistemine göre- başladı. Bu şekilde karşılaştırmalı edebiyat ilk defa ‘Annâba Üniversitesinde ilk öğrenciler altıncı döneme geldiklerinde yani 1978 yılının Şubat ayı ile Haziran ayı arasındaki dönemde öğretilmeye başlanır. O zamanlar bu dersi verecek hoca olmadığından bu ders modern Arap edebiyatı (kadın) hocası Filistinli Dr. ‘Âyide Bâmiye tarafından verildi. İkinci sūdaside (yedinci dönemde) (Eylül 1978-Ocak 1979) öğrenciler yedinci sūdası döneme geçti ve dersi karşılaştırmalı edebiyat hocası ‘Abduddâyim eş-Şevâ verdi ve böylece ders ona isnat edildi. Ancak bilinmeyen sebeplerden dolayı bu hoca dönem sonunda ‘Annâbe Üniversitesini terk etti. 1978-1979 eğitim öğretim yılının ikinci sūdasisinde (Şubat-Haziran 1979) ‘Annâbe Üniversitesine iltihak ettim (‘Abdulmecîd Hannûn), ve o tarihten beridir de üç sūdası dönemde (altıncı, yedinci, sekizinci dönemler) bu dersi vermeyi üstlendim. Bana daha sonra üniversiteye iltihak eden Nesîme ‘Aylân Hanım ile ‘Ammâr Riccâl Bey yardımcı oldu. Böylece ‘Annâba Üniversitesine iltihak ettiğimden beri karşılaştırmalı edebiyat aşağıdaki tasavvura göre öğretilmektedir:

Altıncı dönemde öğrenci karşılaştırmalı edebiyatı tanır ve bu bilim dalının doğuşunu, farklı kavramlarını, sahalarını, temsilcilerini vb. konuları okur.

Yedinci dönemde öğrenci eski Arap edebiyatının çağdaş edebiyatla ilişkilerini Cahiliye’den nahdanın/rönesansın öncesine kadar okur. Sonra sırasıyla Arap-Fars, Arap-Yunan, Arap-Avrupa edebiyatlarının ilişkilerini okur. Muvaşşahaların, binbir gece masallarının, makamelerin ve bazı Arap edebiyatı olgularının Avrupa edebiyatlarına etkisi gibi.

Sekizinci yarıyıl da ise modern ve çağdaş Arap edebiyatının modern ve çağdaş Arap edebiyatı ile tiyatro, öykü, eleştiri ve şiir alanındaki ilişkisini okur.”

14. Cezayir Tîzî Vizzu Üniversitesinin Cevabı¹⁴⁰

“Tîzî Vizzu’da karşılaştırmalı edebiyat dersi 1979-1980 eğitim-öğretim yılında verilmeye başlandı. Uzmanlaşmaya gelince bu dersi veren hocalar dersin uzmanı değildiler. Arapçanın Fransızca ile karşılaştırılması baskınlığına gelince; kanımca bu Cezayir’de Fransız kültürünün yaygınlığı dolayısıyla tarihi nedenlere dayanmaktadır. Buna Muhammed Ğuneymî Hilâl gibi bu alanın tanınmış Arap araştırmacıların Fransız ekolünden çok aşırı etkilenmeleri eklenebilir. Bu tanınmış Arap araştırmacılar Fransız ekolünü kitaplarında yaymışlardır. Üçüncü bir etken daha vardır. O da Farsça ve Türkçe gibi -ki bu iki dilde karşılaştırma sahaları çok geniştir ve Batı edebiyatlarından da öncedir- diğer yabancı dillere ilginin zayıflığıyla alakalıdır.

Tîzî Vizzû Üniversitesi metoduna gelince, onun metodu Yüksek Öğretim Bakanlığı metoduna yakındır. Ancak ikinci üniteye genel başlıklarda biraz farklılık gösterir. O da aşağıdaki gibidir:

- Karşılaştırmalı çalışmalarda çevirinin rolü
- Etki kavramı ve durumu
- Edebi şekil ve türlerde etki alışverişi
- Nesir ve şiir üsluplarında etki alışverişi
- Düşünce tarihi
- Beşerî örnekler.”

15. Fas Rabat V. Muhammed Üniversitesinin Cevabı¹⁴¹

“Fas’ta üniversitelerde özellikle de Rabat Üniversitesinde ve üniversiteler dışında karşılaştırmalı çalışmalarda gelişme var. Burada da Mağrib/Fas Karşılaştırmalı Edebiyat Cemiyeti tesis edildi. Fas’ta yakından veya uzaktan karşılaştırmalı edebiyatla ilgili veya karşılaştırmalı edebiyata hizmet etmek için çıkan kitaplara gelince aşağıdaki numuneler sunulabilir:

- Muhammed Şukrî: *Muzekkârât ma ‘a Jân Cîniye fî Tanca* (İngilizce).

¹⁴⁰ Cezâyir Tîzî Vizzu Üniversitesi Arap Dili Bölümü öğretim üyesi Dr. Ahmed Mennûr tarafından 04.02.1984 tarihinde İzzeddîn el-Munâsara’ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren*, 424-426.

¹⁴¹ el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren*, 425-426.

- Muhammed Şukrî: *Muzekkerât ma'a Tinnîsî ve Liyâmz fî Tanca* (İngilizce).
- 'Abbâs el-Cirârî: "el-Bortegâl (Portekiz) - basamât min târîh müşterek", *Mecelletu'l-Menâhil*, sayı 12, yıl 1978.
- 'Abbâs el-Cirârî: "et-Tevâsul bi't-terceme (naklu'n-nusûsî'l-ebediyye)", *Mecelletu'l-Menâhil*, sayı 12, yıl 1979.
- 'Abdulhâdî et-Tâzî: "Târihu'l-Vilâyâtî'l-Muttehide fî'l-masâdiri'l-ğarbiyye", *Mecelletu'l-Menâhil*, sayı 12, yıl 1978.
- 'Abdulkerîm Ğallâb: *Sahafî fî Emrîke* (Amerika).
- 'Abdulkerîm Ğallâb: *Min Mekke ilâ Moskov* (Moskova).
- Muhammed et-Tâhir el-Fâsî: *er-Rihletu'l-İbrîziyye ile'd-diyâri'l-İnkilîziyye, tahkik ve ta'lik el-Fâsî*, Fas, Fas (Mağrib), 1972.
- Sa'îd 'Allûş: *Mukevvînâtü'l-ebedi'l-mukâren fî'l-âlemi'l-'Arabî*.¹⁴²

Sa'îd 'Allûş, Fas'ta ve Fas üniversitelerinde karşılaştırmalı edebiyatın durumu ile ilgili şunları söyler:

1981 yılından beridir Fas'ta bir karşılaştırmalı edebiyat cemiyetinin varlığını bildirmek isterim. Bu cemiyet Marakeş, Fes, Miknes, Kazablanka, Rabat gibi fakültelerde başarılı sempozyumlar ve toplantılar düzenledi. Ben de cemiyetin başkanı olarak 1982 yılında Newyork'ta düzenlenen Onuncu Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Cemiyeti Sempozyumuna katıldım. 1982 yılında Sorbon'da "Arap edebiyatında karşılaştırmalı edebiyatın oluşumları" hakkında bir devlet doktorası savundum. Yine Rabat Edebiyat Fakültesinde Arap Dili Şubesini bağımsız diploma verebilecek bir karşılaştırmalı edebiyat programı olarak kurdum. Program eğitime bu sene başlayacak ve Bûtâlib, el-Menî'î, 'Allûş bu diploma programında dersler verecek. Dersler İngiliz ve Fransız edebiyatlarının ilişkisi ve dünyada Fransız-Amerikan-Slav ve Arap karşılaştırma dersi metodolojileri hakkındadır.¹⁴³

¹⁴² 'Abduselâm et-Tâzî, *el-'Udebâ'u'l-Meğâribe el-Mu'âsirîn, Dirâse bibloğrafiyye ihsâ'iyye* (Fas: Menşûrât el-Câmi'a, 'Dâru'l-Beydâ', 1983). Ayrıca Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu's-sekâfiyyu'l-mukâren*, 458.

¹⁴³ Fas Rabat V. Muhammed Üniversitesi Edebiyat ve Beşeri Bilimler Fakültesi Arap Dili Bölümü öğretim üyesi Dr. Sa'îd 'Allûş tarafından 09.11.1984 tarihinde İzzeddîn el-Munâsara'ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu's-sekâfiyyu'l-mukâren*, 458.

Görüldüğü üzere Fas'ta karşılaştırmalı çalışmaların Arap vizyonuna göre gelişmeye başlaması seksenlerdedir. Ancak Fransızca çıkan karşılaştırmalı çalışmalara veya henüz Arapçaya çevrilmemiş Fransa üniversitelerinde sunulan karşılaştırmalı edebiyat alanındaki Faslıların tezlerine değinmedik. Sonuç olarak Sa'îd 'Allûş'un 1987 yılında çıkan kitabı Fas'taki karşılaştırmalı çalışmalar arasında en önemli olanıdır.”

Yanıtların Analizi:

‘İzzeddîn el-Munâsara, yukarıdaki cevaplardan da görüldüğü üzere yanıtları Arap üniversitelerinin sayısına nazaran kısa ve az bulsa da bu verileri bir numune olarak önemli görür. Çünkü veriler Irak, Ürdün, Kuveyt, Sudan, Yemen, Suudi Arabistan, Mısır, Cezayir ve Fas gibi dokuz ülkeden 15 temel Arap üniversitesinden gelmiştir ve bütün Arap üniversiteleri evreninde gelişigüzel bir örneklem oluşturmuştur. Hızlı ve dikkatsiz verilen cevaplara rağmen bu verilerin karşılaştırmalı edebiyat metodolojisi ile ilgili temel ve açık fikir verdiğini düşünür.

Basra Üniversitesi cevabından karşılaştırmalı edebiyat dersinin 1972 yılında müfredata girdiği, sonra 1982 yılında edebi akımlar ile birleştirildiği görülmektedir. Oysa ‘İzzeddîn el-Munâsara’ya göre durumun tam tersi olması gerekiyordu. Bu dersi verenlerin isimleri de yabancı edebiyatlar özellikle de İngiliz edebiyatı dersini veren hocalarla ilişkili olduğu görülmektedir. Bu da aralarında dersin uzmanının olmadığını göstermektedir. Derste okutulan kitap ise Ğuneymî Hilâl'in kitabıdır. Bu da İngilizce hocalarının Fransız metodolojisi ile İngilizce uygulamalar yaptıkları anlamına gelir. ‘İzzeddîn el-Munâsara’ya göre dilleri metodolojisiz bilmek; aynı şekilde yabancı dil bilmeden metodoloji bilmek yeterli değildir.

Ürdün Üniversitesi cevabında karşılaştırmalı edebiyatı eski bir kavram olarak niteler ve eski bir kavram olması dolayısıyla onu öğretmeyi reddettiğini ifade eder. ‘İzzeddîn el-Munâsara’ya göre bu cevap garip bir cevaptır. Zira bu eski kavrama bir açıklık getirilmemiştir. Bundan dolayı Ürdün Üniversitesinin bu kararını gözden geçirmesi temennisinden başka elinden bir şey gelmediğini ifade eder.

Kuveyt Üniversitesi hocalarına gelince; onlar karşılaştırmalı edebiyat alanında uzman hocalardır. Bu üniversitede bu ders 1975 yılında Amerikan

ve Fransız metodolojisi arasında paralel olarak öğretilmeye başlanmıştır. Cevaplardan karşılaştırmada Anglo Amerikan ve Fransız edebiyatlarına odaklanıldığı görülmektedir. Yine Kuveyt Üniversitesi'nin dil engelini kırma kavramını benimseyerek paralellik ve benzerlik metodolojisini kabul ettiği görülmektedir.

İslami Omdurman Üniversitesinde 1966 yılından beri bu ders verilmektedir ve Ğuneymî Hilâl, ‘Abdurrahmân Hâncî, Fâtima Şeddâd gibi alanın uzmanı hocalar bulundurulmasına dikkat edilmiştir. Üniversite bununla Arap edebiyatı ile İngiliz, İspanyol ve Fransız edebiyatları arasındaki ilişkiye odaklanılmaktadır. Diğer üniversitelerdeki dillerden farklı olarak İspanyol edebiyatlarına ilginin olması önemlidir.

Irak'taki el-Mustansiriyye üniversitesine gelince; bu üniversitede 1979 yılında Ğuneymî Hilâl'in kitabına itimat edilerek ders vermeye başlandığı ancak dersi verenlerin alanın uzmanı olmadığı anlaşılr.

Aden Üniversitesinde karşılaştırmalı edebiyat dersi, alanın uzmanları ve uzman olmayanları tarafından Amerikan metodolojisine uygun olarak verilmektedir.

Hartûm Üniversitesinde ise karşılaştırmalı edebiyat alanın uzmanları tarafından ama sadece İngiliz edebiyatı ile ilişkilere odaklanılarak verilmektedir.

Ürdün Yermûk Üniversitesinde bu ders 1977 yılında öğretilmeye başlanmasına rağmen dersi sadece uzmanı olanlar değil uzmanı olmayanlar da vermiştir. Başlarda ise Fars edebiyatının Arap edebiyatı ile ilişkisine odaklanılan bu üniversitede daha sonra sadece Amerikan ekolü metodolojisi benimsendiği ifade edilmiştir.

Musul Üniversitesinde karşılaştırmalı edebiyat dersi 1982 yılından itibaren İngiliz dili bölümünde vermeye başlanmıştır. Dersi de alanın uzmanı bir hocaların verdiği ifade edilmiştir. Ancak ‘İzzeddîn el-Munâsara'ya göre bu cevap 1978 yılında çıkan Arap üniversitelerinde öğretim üyeleri kılavuzunda geçen karşılaştırmalı İngiliz edebiyatı alanında Enes eş-Şeyh ‘Alî ve ‘İsâm el-Hâtîb'in kendisi olmak üzere iki hocanın bulunduğu bilgisinden farklıdır. Amerikan metodolojisinin takip edildiği bu üniversitede uygulamalar daha çok Arap edebiyatının Anglo Amerikan edebiyatıyla ilişkisi üzerine odaklanmaktadır.

Kral Su‘ûd (eski adıyla Riyad) Üniversitesinde bu ders 1978 yılından beri öğretilmektedir. Dersi modern edebi eleştiri dersi hocası Mısırlı Ahmed Kemâl Zekî vermiştir. Bu üniversitede de Alman ekolüyle beslenerek Amerikan metodolojisi takip edilmektedir. Ancak Fransız tarihsel metodolojisine olumsuz bakmaktadır.

İslami Omdurman Üniversitesi Kızlar Fakültesi ise bu dersi erken bir tarihte 1966 yılından beridir vermektedir. Ancak diğer üniversitelerin yetmişli yılların ortalarından itibaren bu dersi verdikleri görülmektedir. Bu üniversitelerin çoğu da Amerikan metodolojisine meylenmektedir. Bu metot ise altmışlı yıllarda bulunmamaktaydı. Zira hakimiyet özellikle Ğuneymî Hilâl’in etkisiyle Fransız metodolojisinini.

‘İzzeddîn el-Munâsara’ya göre bütün üniversiteleri kapsayacak genel bir değerlendirme olarak karşılaştırmalı edebiyat; Arap edebiyatı ile özellikle Fransız ve İngiliz edebiyatları arasında sınırlı kalmıştır. İstenen ise karşılaştırmalı araştırmaları İtalyanca, Almanca, Rusça, Japonca, İspanyolca konuşan ülkelerin edebiyatlarına ve ayrıca Afrika, Çin, Türk, Bulgar ve Yugoslav gibi diğer edebiyatlara yönelinmesidir. Aynı şekilde özellikle Amerikan, Slav ve Alman gibi daha fazla ekolle tanışılması istenmektedir.

Hocanın dilleri bilmesi karşılaştırmalı edebiyata dair teorik metodoloji bildiği anlamına gelmemektedir. İngiliz, Fransız ve Fars edebiyatları uzmanlarının karşılaştırmalı edebiyat teorisine dair bir metodolojiye sahip olmadıkları görülmektedir. Tam tersine de rastlanmaktadır. Metodoloji bilip ancak herhangi bir dil bilmeyen hocalar da bulunmaktadır. İstenen ise metodoloji ile dil bilmenin eş zamanlı olmasıdır. En iyisi ise bir yabancı edebiyatta ve Arap edebiyatı ile ilişkisinde uzmanlaşmaktır. Genel olarak karşılaştırmalı edebiyat alanında uzman birinin bir veya iki yabancı dil bilmesi yeterli görülmektedir. İlgili hocanın yabancı dilde uzmanlaşmasına ek olarak dünya edebiyatlarında da uzmanlaşmak için mesai harcaması gerektiği düşünüldüğünde bu durum daha net anlaşılacaktır.

Amerikan görüşlerine dair başka kitaplardan da faydalanabilme olanağı varken Ğuneymî Hilâl’in kitabının Tîzî Vizzû ve el-Mustansiriyye Üniversitelerinde hâkim olduğu görülmektedir. Çünkü Ğuneymî Hilâl’in kitabı, sadece klasik Fransız ekolü akımını temsil etmektedir. Bundan dolayı Konstantine Üniversitesi 1983 yılından beri P. Brunel, Gl. Pichois ve A. M.

Rousseau'un (*Karşılaştırmalı edebiyat nedir/Mâ huve'l-edebu'l-mukâren*) kitaplarından istifade etmiştir.¹⁴⁴

‘Annâbe Üniversitesi karşılaştırmalı edebiyat dersine gelince; bu ders Cezayir’de ilk olarak Fransız sömürgesi altındayken Cezayir Üniversitesi’nde verilmeye başlandı. Cezayir Üniversitesi’nde 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fransız dili ve vizyonu ile verilmeye başlanan karşılaştırmalı edebiyat dersi 1975 yılından itibaren de Arap dili ve vizyonu ile verilmeye başlandı.

‘Annâbe Üniversitesinde ise karşılaştırmalı edebiyat dersi 1978 yılından itibaren okutulmaya başlandı. Dersi o zamanlar alanın uzmanı master derecesine sahip ‘Abdumecîd Hannûn veriyordu. ‘Annâbe Üniversitesinde takip edilen metodolojiye gelince Cezayir Yüksek Öğretim Bakanlığı tarafından önerilen programa tamamen uyuyordu. Cezayir üniversitelerinde karşılaştırmalı edebiyat 1983, 1984 yıllarında ‘Annâbe Üniversitesinin davetiyle düzenlenen karşılaştırmalı edebiyat kongrelerinin etkisiyle gelişme gösterdi. Bu kongrelere alanın uzmanı Cezayirli, Arap ve yabancı akademisyenlerin katılım göstermesi karşılaştırmalı edebiyatın Arap dünyasında yaygınlaşmaya başlamasını ve bu durumun yabancılar tarafından da fark edildiğini göstermesi açısından önemlidir.

1946-1985 Yılları Arası Arap Üniversitelerinde Karşılaştırmalı Edebiyat Öğretimi Özet Tablosu:

Sıra	Üniversite	Öğretim Yılı	Metot	Öğretim Elemanı	Kavram (Ders İsmi)	Karşılaştırma yapılan edebiyat	Bölüm
1	Medreset Dâri'l-'Ulûmi'l-'Ulyâ	1938	-	Uzmanlaşmamış	Âdâb Avrûbiyye (Avrupa Edebiyatları)	İngiliz	Arap Dili Bölümü
2	Kulliyet Dâri'l-'Ulûm Câmi'atu'l-Kâhire	1946	-	Uzmanlaşmamış	Âdâb Ecnebiyye (Yabancı Edebiyatlar)	İngiliz	Eleştiri, Belegat ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü
3	Kulliyet Dâri'l-'Ulûm Câmi'atu'l-Kâhire	1953	-	Uzmanlaşmış	Edeb Mukâren Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat)	Fransız Fars İngiliz	Eleştiri, Belegat ve Karşılaştırmalı

¹⁴⁴ 1983 yılında Fransızca yayımlanan P. Brunel, Gl. Pichois ve A. M. Rousseau'un "*Qu'est-ce que la littérature comparée?*" (Ma'l-edebu'l-mukâren) kitabı Konstantine Üniversitesi Edebiyat ve Arap Dili Enstitüsünde 1984 yılında VI. yarıyıldan itibaren '990'lardaki Arapça çevirisinden önce Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü öğrencilerinin 'İzzeddin el-Munâsara danışmanlığındaki ilk çevirisine dayanılarak okutulmaktaydı. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu ş-sekâfiyyu'l-mukâren*, 458.

							Edebiyat Bölümü
4	Kuliyetu'l-Âdâb-Câmi'atu'l-Kâhire	1953 1957	- Fransız	Uzmanlaşmamış Uzmanlaşmış	Âdâb Ecnebiyye (Yabancı Edebiyatlar) Edeb Mukâren Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat)	Fransız Fransız ve İngiliz	Arap Dili Bölümü Fransız Dili Bölümü
5	Câmi'at 'Ayn Şems-Kuliyetu'l-Âdâb, Kuliyetu'l-Benât	1956 1958 1985	Fransız Fransız Alman	Uzman Uzman Uzman	Edeb Mukâren Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat) Edeb Mukâren Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat) Edeb Mukâren Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat)	Fransız İngiliz Fransız ve Alman	Arap Dili Bölümü Fransız Dili Bölümü Alman Edebiyatları İhtisası Bölümü
6	el-Câmi'atu'l-Emrikiyye fi Beyrut (Beyrut Amerikan Üniversitesi)	1962 öncesi	-	Uzmanlaşmamış	Ecnebi Edebiyat Mefhumu	Anglo Amerikan	Arap Dili Dairesi
7	Câmi'at Beyrut el-'Arabiyye (Beyrut Arap Üniversitesi)	1963 1972	Fransız Fransız	Uzmanlaşmamış Uzmanlaşmamış	Ecnebi Edebiyatları Mefhumu Doğu Edebiyatları Mefhumu	Fars Fras ve İngiliz	Arap Dili Bölümü Arap Dili Bölümü
8	Kuliyetu'l-Âdâb - el-Câmi'atu'l-Lubnâniyye (Lübnan Üniversitesi Edebiyat fakültesi)	1971 1974	Fransız Fransız	Uzman Uzman	Edeb Mukâren Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat) Edeb Mukâren Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat)	Fransız Fransız ve Fars	Kuliyetu'l-Terbiye (Eğitim Fakültesi) Arap Dili Bölümü
9	Medresetu'l-Âdâbi'l-'Ulyâ (Yüksek Edebiyat Okulu)- Beyrut	1971	Fransız	Uzmanlaşmamış	Âdâb Ecnebiyye (Yabancı Edebiyatlar)	Fransız	Fransız Lyon Üniversitesine bağlı, 1975'te kapatıldı
10	El-Câmi'atu'l-Yesû'iyye (Saint Joseph Üniversitesi) Beyrut	1976	Fransız	Uzmanlaşmamış	Âdâb Ecnebiyye (Yabancı Edebiyatlar)	Fransız	Ma'hadu'l-Âdâbi's-Şarkıyye (Doğu Edebiyatları Enstitüsü)
11	Câmi'at Basra (Basra Üniversitesi)	1972 1982	Fransız Fransız	Uzmanlaşmamış Uzmanlaşmamış	Âdâb Mukârene Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat) (Edebi Ekoller) Mefhumu	İngiliz İngiliz	Arap Dili Bölümü Arap Dili Bölümü
12	El-Câmi'atu'l-Ürdüniyye (Ürdün Üniversitesi)	-	-	-	Tanımlanmamış	-	Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü
13	Câmi'atu'l-Kuveyt (Kuveyt Üniversitesi)	1975	Fransız Amerikan	Uzman	Âdâb Mukârene Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat)	Anglo Amerikan	Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü
14	Câmi'at Um Durmân el-İslâmiyye (İslami Omdurman Üniversitesi) Sudan	1966	Fransız, İngiliz ve İspanyol	Uzmanlar	Âdâb Mukârene Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat)	İngiliz İspanyol	Kuliyetu'l-Benât (Kızlar Fakültesi)
15	El-Mustansiriyye - Irak	1979	Fransız	Uzmanlaşmamış	Âdâb Mukârene Sarf	İngiliz ve Fransız	Arap Dili Bölümü

					(Karşılaştırmalı Edebiyat) (Güncemî Hilâl'in kitabı)		
16	Câmi'at 'Aden Kulliyyetu'l-Terbiyye (Aden Üniversitesi Eğitim Fakültesi) Yemen	1976	Fransız	Uzmanlaşmamış	Âdâb Mukârene Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat) (Güncemî Hilâl'in kitabı)	Anglo Amerikan	Arap Dili Bölümü Eğitim Fakültesi
17	Câmi'atu'l-Hartûm (Hartum Üniversitesi) Sudan	-	İngiliz	Uzmanlar	Âdâb Mukârene Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat)	Anglo Amerikan	İngiliz Dili Bölümü
18	Câmi'atu'l-Yermûk (Yermuk Üniversitesi) Ürdün	1977 1981	- Amerikan	Uzmanlaşmamış Uzman	Doğu Edebiyatları Âdâb Mukârene Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat)	Fars Anglo Amerikan	Arap Dili Dairesi Arap Dili Dairesi
19	El-Melik Su'ûd (Kral Suud Üniversitesi-Eski Riyad Üniversitesi)	1978	Amerikan	Uzman	Âdâb Mukârene Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat)	Anglo Amerikan ve Alman	Arap Dili Bölümü
20	Câmi'atu'l-Musul (Musul Üniversitesi)	1978 öncesi 1982	Amerikan Amerikan	Uzman Uzman	Karşılaştırmalı İngiliz Edebiyatı Âdâb Mukârene Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat)	Anglo Amerikan	Avrupa Dilleri Bölümü
21	Câmi'atu'l-Cezâ'ir (Cezayir Üniversitesi)	20. yüzyılın ikinci yarısı 1968	Fransız Fransız	Uzman Uzman	Âdâb Mukârene Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat) Âdâb Mukârene Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat)	Fransız Fransız ve Alman	Edebiyat Fakültesi Edebiyatlar
22	Câmi'at Kıstantine (Constantine Üniversitesi)	1975 1983	Fransız Çeşitli	Uzmanlaşmamış Uzman	Âdâb Mukârene Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat) Âdâb Mukârene Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat)	Fransız Slav ve İngiliz	Edebiyatlar ve Arap Dili Enstitüsü
23	Câmi'at 'Annâbe (Annabe Üniversitesi)	1978	Fransız	Uzman	Âdâb Mukârene Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat)	Fransız	Dil ve Arap Edebiyatı Enstitüsü
24	Câmi'at Tizi Vizzu (Tizi Ouzou Üniversitesi)	1979	Fransız	Uzmanlaşmamış	Âdâb Mukârene Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat)	Fransız	Edebiyatlar ve Arap Dili Enstitüsü
25	Câmi'atu'r-Rabât (Rabat Üniversitesi)	1980'ler	Fransız ve Amerikan	Uzmanlar	Âdâb Mukârene Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat)	Fransız, İngiliz ve Slav	Arap Dili Şubesi
26	Câmi'at Dimaşk (Şam Üniversitesi)	1972 1973	Amerikan Fransız	Uzman Uzmanlaşmamış	Âdâb Mukârene Sarf (Karşılaştırmalı Edebiyat)	Anglo Amerikan	Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü

Arap Üniversitelerinin Arap Dili Bölümlerinde Karşılaştırmalı Edebiyatın Durumu 2004-2005

‘İzzeddîn el-Munâsara, 2004-2005 yılında bazı Arap üniversitelerinin Arap dili bölümlerine yine yazı gönderir ve yazıda kendilerine aşağıdaki soruları yöneltir.

1. Arap Dili Bölümlerine Yöneltilen Sorular

Üniversitenizde 1985 yılından günümüze kadarki karşılaştırmalı edebiyat dersi müfredatı nedir? Ders seçmeli midir zorunlu mudur? Değişiklikler ve yeni eklemelere işaret ederek uluslararası doğal kültür etkileşiminin yükselişi ışığında ve küreselleşme zamanında zorunlu etkileşimin yükselmesi ışığında cevaplayınız.

1985-2005 yılları arasında karşılaştırmalı edebiyat dersi hocalarının isimleri nelerdir? Bu hocaların bildiği yabancı diller nelerdir? Bir de sadece karşılaştırmalı edebiyat alanında yazılan kitap isimleri nelerdir?

Öğretimde kullanılan metodoloji nedir? Fransız, Amerikan, Slav, Alman veya başkası? Bir Arap karşılaştırma metodolojisi/ekolü vardır denebilir mi?

“el-Edebu’l-mukâren” (karşılaştırmalı edebiyat) terimini “en-nakdu’l-mukâren” (karşılaştırmalı tenkit) terimi ile değiştirme önerisine ne dersiniz?

“en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren”i (karşılaştırmalı kültürel eleştiriyi) “en-nakdu’l-mukâren”e (karşılaştırmalı tenkite) ekleme veya onları birbirinden ayırma zorunluluğunu düşünüyor musunuz?

“en-Nakdu’l-mukâren” (karşılaştırmalı tenkit) mefhumuna izâfe edilmesi gereken yeni alanlar nelerdir?

“el-Edebu’l-mukâren” (karşılaştırmalı edebiyat) dersinin “en-nakdu’l-mukâren” (karşılaştırmalı tenkit) dersiyle birleştirilmesini onaylıyor musunuz? Veya “en-nakdu’l-mukâren”in uluslararası kültürel etkileşimin yükselmesi ışığında 1985 yılından beri kendine has olumlu veya olumsuz özellikleri olduğunu düşünüyor musunuz?

1- Filistin en-Necâh Üniversitesi Arap Dili Bölümü¹⁴⁵

“Arap Dili Bölümünde modern edebiyat eleştirisi dersinin öğretimindeki tecrübelerimden karşılaştırmalı tenkidin bu dersin başlığı olabileceği düşüncesini taşımaktayım. Zira incelediğimiz 20. yüzyılda yaşamış çağdaş bir Arap eleştirmen olmasın ki kendimizi istifade ettiği hocalarından veya dayandığı usulden bahsederken bulmayalım. Hocalar ve usul bu durumda Batılıdır. Örneğin Fransız sosyolojik metodolojiden etkilenmesine işaret etmeden Taha Hüseyin’den bir eleştirmen olarak bahsediyor muyuz? Yine Taha Hüseyin’den konuşurken Charles Augustin Sainte-Beuve (1804-1869) ve Hippolyte Adolphe Taine’yi (1828-1893) zikretmemek mümkün müdür? Eleştirmen olarak Muhammed Mendûr’u incelediğimizde Fransız edebi metotlarına ve ekollerine hayranlığını ve onlardan istifade ettiğini, bunları Arap edebiyatı metinlerinden örneklerle uyguladığını görmezden gelerek inceleyebilir miyiz? Kuzey Afrika Arap ülkelerinde (Fas, Cezayir, Tunus) yapısalcılıktan etkilenenler aynı yolu takip ettiler. Bunu ortaya çıkaranın ben olduğumu iddia etmiyorum. Çünkü çağdaş Arap tenkidi şeklinde olup kaynağı Batı olan birçok kitap geldi. Belki de bunlardan şimdi yazarken zihnimde en önde belirenleri Dr. Abdullah İbrahim’in “*es-Sekâfetu’l-‘Arabîyye ve’l-merci’iyyâtu’l-muste’âre*”, Micân er-Ruveylî ve Sa’d el-Bâzi’î’nin “*Delîlu’n-nâkidi’l-edebî*” kitaplarıdır. Bu iki kitapta geçenler modern tenkidimizin Batı tenkidinden kendisine kaynak alındığına dair şüphe bırakmıyor. Bundan dolayı Arap dili bölümlerinde edebi tenkit, edebi tenkit metotları veya ekolleri öğretimi Batılı kaynaklara işaret etmeden tam anlamıyla gerçekleşemez. Bundan dolayı edebi eleştiri ve karşılaştırmalı tenkit arasını ayırmak bir nevi imkânsız gibi bir şey. Mesala şahsen ben etkilenmeyi öğrettiğim zaman Par. J. C. Carloni-Et Jean C. Filloux’un “*La Critique Litteraire*” (*Tetavvuru’n-nakdi’l-edebî fi’l-‘asri’l-hadîs*) kitabına itimat ediyorum. Çağdaş Arap tenkidini öğrettiğim zaman Mihail Nuayme ve “*el-Ğirbâl*” kitabı üzerinde duruyorum. Çünkü Mihail Nuayme’nin yazdığının Fransız eleştirmenler Anatole France (1844-1924), Jules Lemaitre (1853-1914) ve Remy de Gourmont’un (1858-1915)) yazdıklarının sadece doğru ve açık bir Arapça ile yeniden ortaya konmasından ibaret olduğunu düşünüyorum. Nuayme’nin metotlar/ekoller karşısındaki

¹⁴⁵ Filistin en-Necâh Üniversitesi Arap Dili Bölüm Başkanı tarafından 26.09.2004 tarihinde ‘İzzeddîn el-Munâsara’ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren*, 434-436.

tutumu bunlardan farklı değildir. Aynı şekilde eleştirmenin zekasını yüceltme tutumu Remy de Gourmont'un tutumundan farklı değildir. Mesela hiçbir çağdaş bir Arap eleştirmen -Arap eleştirmenlerin Taha Hüseyin'in Fransız eleştirisiyle, Kemâl Ebû Dîb'in yapısalcılık eleştirisiyle ve Mahmûd Emînu'l-Âm'in Marksist eleştirisiyle bağlantılarına dikkat çektikleri gibi- hiç buna dikkat çekti mi bilmiyorum. Modern Arap edebiyatına ve karşılaştırmalı edebiyatın bu isimlendirmeye öğretimine gelince görüşümü tekrar ediyorum: evet ve hayır. Evet, eğer öğretici yeni bir şey koymuyorsa. Hayır, yeni bir şey koyuyorsa. Karşılaştırmalı edebiyat dersinde temeller varsa modern edebiyat dersinde öğretilmez. Bunun içerisinde örneğin karşılaştırmalı edebiyat teriminin kendisi, zikrettiğim ekolleri, birbirinden farklılıkları, terimin kökleri, gelişmesi modern edebiyat dersi bünyesine konmasına davet var. İşin üzücü tarafı ise bunu nadiren öğrencilerinin kendi dillerinden başka bir dil bildiği üniversitelerde öğretmemizdir. Eğer karşılaştırmalı edebiyatın temellerinden biri onu öğrenenin iki dil bilmesi ise öğrencilerinin kendi milli dilleri dışında bir dil bilmediği üniversitelerimizde öğretilmesi abes gibi bir şeydir. Örneğin bizim üniversitemizde, Câmî'atu'n-Necâhi'l-Vataniyye (Ulusal en-Necâh Üniversitesi), öğrenciler İbrani dilini öğreniyor ve karşılaştırmalı edebiyat hocası onlara iki dilde metin dersleri veriyor. Ancak İbrani edebiyatından çevrilmiş metinlere itimat ediyor. Bundan dolayı "İbrani Dili A" ve "İbrani Dili B" öğrenen öğrenciler uzun metinleri okuyabilecek bir aşamaya ulaşamıyorlar. Belki bir veya iki paragraf okuyorlar. Daha fazlası değil. Bir defasında karşılaştırmalı edebiyat dersinin bu metotla öğretilecekse kaldırılmasını istemiştım."

2- Irak Bağdat Üniversitesi Arap Dili Bölümü¹⁴⁶

"Bağdat Üniversitesinde karşılaştırmalı edebiyat dersi müfredatı ikiye ayrılır:

1. Teorik yön: Aşağıdaki müfredatları ele alır

- Karşılaştırmalı edebiyat ve edebiyat bilimleri arasındaki konumu
- Dünyada karşılaştırmalı edebiyat biliminin gelişimi

¹⁴⁶ Irak Bağdat Üniversitesi tarafından Ekim 2004'te isimsiz olarak 'İzzeddin el-Munâsara'ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu's-sekâfiyyu'l-mukâren*, 436-437.

- Arap dünyasında karşılaştırmalı edebiyat biliminin gelişimi
- İsimlendirme ve alan
- Karşılaştırmalı edebiyat ekolleri: Fransız, Amerikan, Rus, Doğu Avrupa
- Karşılaştırmalı edebiyatın edebi tenkit, edebiyat tarihi, dünya edebiyatı ve edebiyat teorisi ile ilişkisi
- Milli ve dünya edebiyatı ile ilişkisi
- İntikal meselesi: gönderici (el-mursil), aracı (el-vasît) ve öteki (el-âhar)
- Karşılaştırmalı edebiyatın uluslararasılığı.

2. Uygulamalı yön

- Arap hikayesinin Türk, Fars ve Kürt edebiyatlarına etkisi
- Binbir gece masallarının (*Elf leyle ve leyle*) dünya edebiyatlarına (öykü, tiyatro, şiir) etkisi
- Kur'an-ı Kerim'in ve hadîs-i şerifin dünya edebiyatlarına (Fars, Türk, Kürt) etkisi
- Kur'an ve hadisin Goethe'nin "*West-östlicher*" kitabına etkisi
- Kur'an'ın Miraç kıssasına ve Dante'nin *İlahi Komedyası*'sındaki Doğu kültürüne etkisi
- Kur'an'ın ve Arap mirasının klasik Rus edebiyatına (Aleksandr Puşkin (1799-1837), İvan Sergeyeviç Turgenyev (1818-1883), Fyodor Dostoyevski (1821-1881), Lev Tolstoy (1828-1910) ve başkalarına) etkisi
- Arap şiirinin dünya edebiyatlarına (Troubadour şiirine, Fars şiirine, Kürt şiirine, Türk şiirine) etkisi
- Arap makamelerinin Fars edebiyatına etkisi
- Gılgamış Destanı'nın dünya edebiyatlarına etkisi.
- Beşerî örnekler ve türleri: cimri, şeytan, Faust (bir klasik Alman efsanesinin baş kişisi), Don Juan (hikaye karakteri, zampara anlamı), Pygmalion (mitolojide kahraman, Tefvik el-hakim tarafından yazılan hikaye), Şehrazat, Leyla ve Mecnun.

Karşılaştırmalı bir Arap metodolojisinin/ekolünün var olduğunu zannetmiyoruz. Bundan dolayı yaygın olan iki ekol vardır: Fransız ve Amerikan. Sorunuza göre biz, karşılaştırmalı kültürel eleştirinin karşılaştırmalı edebiyata izafe edilmesini onaylıyoruz. Karşılaştırmalı

edebiyatın ise edebi tenkit terimi ile birleştirilmesini onaylamıyoruz. Çünkü karşılaştırmalı edebiyat terimi bize göre daha kapsayıcıdır.

3- Yemen Aden Üniversitesi Arap Dili Bölümü¹⁴⁷

1991 yılından beri karşılaştırmalı edebiyat dersi Eğitim Fakültesi Arap Dili Bölümünde öğretilmektedir ve 2000 yılına kadar bu durum böyle kaldı. 2000 yılından itibaren de Aden Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde öğretilmektedir. Lisans programının dördüncü sınıfı olmak üzere tek bir dönem için zorunlu bir derstir. Dersin müfredatı:

- 1- Karşılaştırmalı edebiyat ve diğer edebi araştırma türleri arasındaki konumu
- 2- Karşılaştırmalı edebiyat ekolleri: Fransız, Amerikan, Arap Başarısı
- 3- 21. yüzyılda karşılaştırmalı edebiyatın yeni özellikleri
- 4- Karşılaştırmalı edebiyatın araştırma sahaları:
 - Etkilenme ve etkileme çalışmaları: Arap ve Fars edebiyatları arasında makameler
 - Paralel çalışmalar: makameler... eş-Şuttâr romanları
 - Binbir gece masallarının evrenselliği
 - İmgeloloji: yabancıların kitaplarında Yemen imajı; Aden, Hadramot, Belkıs
 - Kabul ve kültürleşme çalışmaları.

Karşılaştırmalı edebiyatın karşılaştırmalı kültürel eleştiri terimini kullanmadan kültürel boyutlar kazanabildiğini görüyoruz. Zira karşılaştırmalı edebiyatın ortaya çıkışından itibaren, içerisinde birçok uzmanlık alanının çakıştığı ve çeşitli yöntemlerin/ekollerin kullanıldığı bir sistem olmuştur. Bununla beraber metinlerarasılık, alımlama, kültürel eleştiri, kültürleşme ve karşılaştırmalı kültürel eleştiri gibi konulara odaklandık.”

¹⁴⁷ Yemen Aden Üniversitesi Arap Dili Bölümünden Dr. Mes‘ûd ‘Amşûş tarafından Aralık 2004’te ‘İzzeddin el-Munâsara’ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu ş-sekâfiyyu’l-mukâren*, 437-438.

5- Irak Kufe Üniversitesi Arap Dili Bölümü¹⁴⁸

“Kufe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili Bölümünde karşılaştırmalı edebiyat eğitimi 2000 yılına kadar Ğuneymî Hilâl’in kitabı ve Fransız yöntemi/ekolüne göre idi. Bu dersi uzmanı olmayan hocalar öğretti. Alanları; Abbasi edebiyatı ve modern edebiyattı. Hiçbiri de yabancı bir dil bilmiyordu. 2000 yılından itibaren ise bu ders İngilizceyi iyi bilen bir modern edebiyat uzmanı tarafından verilmektedir. Dersin müfredatı aşağıdaki gibidir:

1. Terim ve sınırlar
2. Karşılaştırmalı edebiyatın bilimler arasındaki yeri
3. Dünyada ve Arap ülkelerinde doğuşu ve gelişimi
4. Karşılaştırmalı edebiyatın ekolleri
5. Uygulamalı çalışmalar:

- a. Arap edebiyatı ile Yunan ve Fars edebiyatları arasındaki bağlar
- b. Arap edebiyatının Orta Çağ edebiyatına etkisi
- c. İngiliz edebiyatının çağdaş Arap edebiyatına (şiiir ve nesir) etkisi

“el-Edebu’l-mukâren” (karşılaştırmalı edebiyat) terimine gelince; bu terim öğrenciler tarafından -karşılaştırmalı eleştiri veya başka bir terimden daha anlaşılır bir ifadedir. Çünkü karşılaştırmalı eleştiriden kasıt eleştiri ekolleri veya teorileri arasında karşılaştırmadır. Karşılaştırmalı edebiyatın edebi eleştirisiyle birleştirilmesi ise kanımca doğru ve mantıklı değildir.”

5. Mısır ez-Zekâzîk Üniversitesi Arap Dili Bölümü¹⁴⁹

“Arap dili bölümünde karşılaştırmalı edebiyat dersi zorunlu bir derstir. Bu dersin müfredatı:

1. Avrupa ve Amerika arasında karşılaştırmalı çalışmalar tarihi

¹⁴⁸ Irak Kufe Üniversitesi Arap Dili Bölüm Başkanı Dr. ‘Alî Kâtî’ Halaf tarafından Ekim 2004’te ‘İzzeddîn el-Munâsara’ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren*, 438.

¹⁴⁹ Mısır ez-Zekâzîk Üniversitesi Arap Dili Bölüm Başkanı Dr. Mithat el-Ceyâr tarafından 15.12.2004 tarihinde ‘İzzeddîn el-Munâsara’ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren*, 439.

2. Fransız ekolü

3. 20. yüzyılda karşılaştırmalı Arap çalışmaları

4. Amerikan ekolü

5. Arap edebiyatı ile diğer edebiyatlar arasında karşılaştırma konusuna dair uygulamalı analiz çalışması... ve hocaların dersleri sırasında dünyadaki yenilikler üzerine takip edip gördüklerinden eklemeler.

Şu ana kadar karşılaştırmalı edebiyat alanında uzman hocalarımız yok... Aynı şekilde İngiliz dili şu ana kadarki en yakın dildir. Hocalar ise Fransız metodunu/ekolünü tercih ediyor. Şimdiye dek bir Arap ekolü oluştuğunu düşünmüyoruz. Karşılaştırmalı eleştiri terimini tercih ediyoruz. Çünkü karşılaştırmalı eleştiri terimi, karşılaştırmalı edebiyatı da kapsamaktadır. Kültürel eleştirinin de karşılaştırmalı edebiyattan ayrılmasının daha iyi olacağını düşünmüyoruz. Yine Arap edebiyatının Arap olmayan İslami edebiyatlarla ilişkilerine de odaklanılması gerektiğini düşünmüyoruz. Bazılarının karşılaştırmalı edebiyatın edebi eleştiriyle birleştirilmesi önerisine katılmıyoruz. Çünkü bu bilim soru metninde ifade ettiğiniz gibi özellikleri kültürel küreselleşmenin ve mevcut medeniyetler arasındaki kültürel nüfuzlaşmanın yükselişinin gölgesindedir.

6. Lübnan Saint Joseph (Yûsuf/el-Yesû'îyye) Üniversitesi Doğu Edebiyatları Enstitüsü¹⁵⁰

“İlk olarak: Genel kabul gören karşılaştırmalı edebiyat terimine itimat ediyoruz. Bu ders Arap dili ve edebiyatı bölümünün lisans öğrencileri için zorunlu bir derstir. Diğer alanlardaki lisans ve master öğrencileri için seçmelidir. Doğal veya zorunlu kültürel etkileşimin yükselişi konusuyla ilgili olarak belirtmek gerekir ki Frankofoni, üniversitemiz kuruluşundan beri Doğu ve Batı etkileşimini deneyimlemektedir. Aynı şekilde Doğu Edebiyatları Enstitüsü kuruluşundan beri (yüz yıldan fazladır) ve hala doğal kültürel etkileşimin (oryantalizm, Hristiyan-İslam diyalogu...) bariz medeniyet yönüdür. Medeniyetlerin diyalogunu yöntemlerinde/ekollerinde, farklı dini mezheplere intisap eden öğrencileri arasında, on yedi taifenin

¹⁵⁰ Lübnan Saint Joseph Üniversitesi Doğu Dilleri Enstitüsü Müdürü Dr. Ahîf Sino tarafından 15.12.2004 tarihinde ‘İzzeddin el-Munâsara’ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu's-sekâfiyyu'l-mukâren*, 439-441.

içerisinde yaşadığı toplumunda ve hatta Arap Doğusunda sağlam temeller üzerine yerleştirmek için ne küreselleşmeyi ne de zorunlu etkileşimin yükselişini beklemiştir. Karşılaştırmalı edebiyat dersi, içerisinde kültürlerin olduğu etkileşim malzemelerini içeren derslerinden başka bir şey değildir. Doğal olarak: yabancı metinlerin incelenmesi, çeviri ve Araplaştırma, diller, kadim ve çağdaş Arap düşüncesi, modern edebi eleştiri...

İkinci olarak: Enstitüde karşılaştırmalı edebiyat dersinin şimdiki hocası, Dr. George Selheb'dir. Fransızca'yı iyi bilir. 1978 yılında Fransız Dili ve Edebiyatı Lisansını bitirdi. 1980 yılında Beyrut Saint Joseph Üniversitesi Edebiyat ve Beşeri İlimler Fakültesinde savunulan doktora tez başlığı: Fransız Sürrealizmi ve Şi'ir Dergisi (es-Suryâliyye ve Mecellet Şi'ir)'dir. Yine 2002 yılında başlığı “*el-Mezhebu't-tabî'î ve me'âlimuhû fî edebi Emile Zola ve Necîb Mahfûz*” (Emile Zola ve Necîb Mahfûz edebiyatlarında natüralizm ve özellikleri) başlıklı bir çalışma hazırladı.

Üçüncü olarak: Biz ne kapalı bir metoda/ekole dayanıyoruz ne karşılaştırmalı edebiyat metotları/ekolleri sınıflandırması eğitiminde boğuluyoruz ne de tarihi, ictimai ve fikri çalışmalarda yoğunlaşmayı tercih ediyoruz. Bu konular geçen yüzyıldaki çalışmalardan nasibini almıştır. Zira eskiden beri Doğu'da ve Batı'da (Endülüs) Yunanlar, Latinler, Farslar, Araplar ve modern dönemde Fransızlar, Amerikalılar, Slavlar, Almanlar vb. gibi birbirini takip eden halklar, karşılaştırmalı edebiyatın genel temellerinin ortaya koyulması noktasında art arda katkıda bulundular. Biz ise bu ortak temelleri ve kabul görmüş ortak terimleri benimsiyoruz. Bütün kültürlere açığız. Bununla beraber Batı Avrupa metotları/ekolleri bize yakın olmaya devam edecektir. Aynı şekilde içerisindeki etkilenme ve etkilemeye vakıf olmak için edebi etkiler arasında karşılaştırmalı çalışmalara meylediyoruz. Metin okumalarında da dilbilimsel metodolojiye dayanıyoruz.

Dördüncü olarak: Biz karşılaştırmalı edebiyat terimini karşılaştırmalı eleştiri terimine tercih etmiyoruz. Çünkü birinci terim (karşılaştırmalı edebiyat) çeşitli metotları/ekolleri dolayısıyla belirli temeller tarafından bir araya getirilir. İkincisi (edebi eleştiri) ise kapalıdır, belirsiz ve geniştir. Belirli bir duruma uygulanamaz.

Beşinci ve altıncı olarak: Her karşılaştırmalı eleştiride karşılaştırma dersini belirlemek gerekiyor: (fikir, toplum...). Karşılaştırmalı kültürel eleştiri terimi ise kültür üzerine karşılaştırma maddesini bağlıyor. Bu kültür

kelimesindeki şubeleşme ve genişleme dolayısıyla bilim geniştir. Biz ise bugün ihtisaslaşma dünyasında yaşıyoruz ve bilimin cüzlerinin her birinde büyüyen kozmik bilgi gölgesinde araştırma yapmanın büyük çaba ve enerji gerektirdiği aşıkardır. Sonuçta bölümlendirme ve sınırlandırma genelleme ve kapsayıcılıktan daha iyidir.

Yedinci olarak: Karşılaştırmalı edebiyat dersinin modern edebi eleştiri çerçevesinde birleştirilmesini onaylamıyoruz. Çünkü her sahanın kendine özgü konuları ve yöntemleri vardır. Sonuç olarak her terimi iyi tanımlamalıyız, malzemesini, ihtisas alanını, başka terimlerle kesiştiği noktaları iyi belirlemeliyiz.”

7. Irak Basra Üniversitesi Arap Dili Bölümü¹⁵¹

“İlk olarak müfredat:

- Karşılaştırmalı edebiyat: doğuşu, gelişmesi ve tanımı
- Karşılaştırmalı edebiyat ekolleri: Fransız, Amerikan, Slav, Arap
- Karşılaştırmalı edebiyat araştırma alanları
- Muvâzene, mukârene, te’essur ve te’sîr gibi karşılaştırma terimleri
- Karşılaştırmalı edebiyat ekolleri sınırlılıklarında karşılaştırmalı uygulamaları
- Dünya edebiyatı değil edebiyatın evrenselliği
- Etkilenme ve etkileme vasıtaları
- Arap edebiyatının diğer edebiyatlara etkisi
- Açık ve kapalı mefhum arasında karşılaştırmalı edebiyat: (Fransız ekolü ve Amerikan ekolü)
- Karşılaştırmalı edebiyat ve cinsiyet konusu.

İkinci olarak Hocalar:

- Dr. Henâ el-Beyâtî: Glashow Üniversitesi, iyi derecede İngilizce bilir, Edith Sitwell’in (1887-1964) çağdaş Irak şiirine etkisi üzerine çalışması vardır.
- Dr. Şucâ‘ el-‘Ânî: Basra Üniversitesi, uzmanlık alanı edebi eleştiri.

¹⁵¹ Irak Basra Üniversitesi Arap Dili Bölüm Başkanı Dr. Mâcid el-Ka‘bî tarafından 21.10.2004 tarihinde ‘İzzeddîn el-Munâsara’ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren*, 441-443.

- Doç. Dr. Diyâ' Râdî Muhammed es-Sâmîrî: Basra Üniversitesi, uzmanlık alanı edebi eleştiri.
- Doç. Dr. Fehd Muhsin Ferhân: Basra Üniversitesi, uzmanlık alanı edebi eleştiri.
- Dr. Öğretim Üyesi Muştâk Fâlih-el-Fadlî: Basra Üniversitesi, uzmanlık alanı edebi eleştiri.

Karşılaştırmalı edebiyat dersini Irak'ın karşı karşıya kaldığı koşullar sebebiyle bu alanda uzman olmaması dolayısıyla uzmanlık alanları edebiyat ve modern eleştiri olan hocaların verdiğini zikretmek gerekir. Bu hocalar Arap dilini iyi biliyorlardı.

Üçüncü olarak:

a. Öğretimde kullanılan metot, karşılaştırmalı edebiyat metotlarına ve ekollerine birini diğerinden ayırt etmeden aynı anda bakıp uygulama yapmayı ifade eden külli metot olarak isimlendirilebilecek bir metottur.

b. Karşılaştırmalı Arap metodunun/ekolünün olup olmadığı konusuna gelince; bizim bölümümüz tarafından bu alanda çok çaba sarf edilmesine rağmen her ne kadar Arap ekolü oluşmaya ve gelişmeye devam ediyorsa da yazarların kaleme aldıkları Arapça çalışmalara dayanarak ve böyle bir yönlendirmeyi yerleştirerek karşılaştırmalı Arap ekolünü önerip öğretiyorsa da müstakil olarak böyle bir ekolün varlığından söz edilemez.

Dördüncü olarak:

Kültürel alışveriş ve başkalarına karşı açılma dairesinde kalmak için karşılaştırmalı edebiyat terimi üzerinde kalmamız gerektiğini düşünüyoruz.

Beşinci olarak:

Yaygın olarak kullanıldığı ve bilindiği için karşılaştırmalı edebiyat terimi üzerinde kalmanın daha iyi olacağı kanaatindeyiz. Ki onun altına karşılaştırmalı kültürel eleştiri, karşılaştırmalı eleştiri ve başka yeni konular girebilsin.

Altıncı olarak:

Modern eleştiri metotları dersinin okutulması gerektiğini düşünüyoruz. Bunu bu metotların uygulanması konusunda ciddi bir araştırmayla istiyoruz. Bu en önemlisidir. Çünkü teori var ama uygulama nadirdir.

Yedinci olarak:

Karşılaştırmalı edebiyatın kendi edebiyatımızda kendine has özellikleri ve büyük önemi olduğundan ve diğer ulusların edebiyatlarına açılmasından dolayı modern edebi eleştiri çerçevesinde birleştirilmesini onaylamıyoruz.”

8. Suudi Arabistan Medine İslam üniversitesi¹⁵²

“Üniversitenin ilk aşamasında karşılaştırmalı edebiyat öğretimi sekteye uğradı. Daha sonra lisansüstünde master seviyesinde tekrar öğretilmeye başlandı. Karşılaştırmalı edebiyat alanında uzman hoca bulunmamaktadır. Tarihsel metoda/ekole göre Alman metodu/ekolü ile etkileşime meyletmekteyiz. Karşılaştırmalı eleştiri terimini de onaylamıyoruz. Çünkü karşılaştırmalı edebiyat yeterli eleştirel yön içermektedir. Karşılaştırmalı kültürel eleştirinin de karşılaştırmalı edebiyattan bağımsız olmasını onaylamıyoruz. Bir de biz kültürel eleştiri üzerine ittifak edilmediğini düşünüyoruz ve dahası biz onu kabul etmiyoruz. Karşılaştırmalı edebiyatın edebi eleştiri ile birleştirilmesine de katılmıyoruz. Nasılsa öyle kalsın düşüncesindeyiz.

Hedefler:

- Öğrencinin Arap edebiyatı ile başka edebiyatlar arasında iletişim vasıtalarına vakıf olması
- Öğrencinin Arap edebiyatının klasik ve modern dönemde başka edebiyatlara etkisine vakıf olması
- Arap edebiyatına gelen etkileri eleştirmesi ve düşüncelerin ve ekollerin kaynaklarını hangisinin kabul görüp hangisinin görmediğini ayırt edebilmesi için izlemesi
- Öğrencinin ufkunun çalışmaları, türleri, edebi tutumları, eleştiri ekollerini anlama noktasında genişlemesi ve bunlardaki asıl ve yabancı etkileri belirleme ve onları doğru ve bilimsel bir şekilde analiz etmesi.

¹⁵² Suudi Arabistan Medine İslam Üniversitesi Edebiyat ve Belagat Bölüm Başkanı Dr. Sefir b. Halaf el-Kasâmî tarafından h. 16.10.1425 tarihinde ‘İzzeddîn el-Munâsara’ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu's-sekâfiyyu'l-mukâren*, 443-445.

Müfredat:

1. Karşılaştırmalı edebiyata giriş: araştırmacılar arasındaki tanımı, ortaya çıkışı, gelişmesi, önemi ve inceleme metodunda karşılaşılan zorluklar-alanları ve okuduğu edebi çalışmalar -kendinden başka edebi ve eleştirel çalışmalarla ilişkisi- karşılaştırma yapan araştırmacının sağlaması gereken koşullar.
2. Karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları ve dünya edebiyatı: edebiyatın evrenselliği mefhumu, edebiyatın intikal vasıtaları, edebiyatlar arasında etkileşim hareketine egemen olan kanunlar, edebiyatın evrenselliğinin amilleri.
3. Aşağıdaki meselelerde etkilenme ve etkileme incelemesi/okuması:
 - Edebi türler
 - Edebi tutumlar
 - Beşerî örnekler
 - Şiirin vezinleri, kafiye ve nazım kaideleri
 - Üsluba dair yönler
 - Dersin hocasının uygulama için karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarından en az üç mesele seçmesi gerekir (klasik ve modern arasındaki çeşitliliği dikkate alarak).
4. Edebi sanatlar ile Batı ve Arap edebiyatları arasında transferi:

a. Şiirde:

Destan/Epik: Manası, sanatsal usulü, ortaya çıkışı, en önemli Yunan ve Roma destanları, Avrupa edebiyatına, İlâhi komedyaya, İslami kaynaklara, Arap edebiyatına ve destanına etkisi.

Tiyatro: Manası, sanatsal usulü, doğuşu, gelişmesi (özetle), modern Arap edebiyatına girmesi, Batı tiyatrosunun Arap tiyatrosuna etkisi.

Fable Türünde Hikâye: Manası, doğuşu, gelişmesi (özetle), *Kelîle ve Dimne*'nin (Jean de) La Fontaine ve Ahmed Şevkî'ye etkisi.

b. Nesirde:

Öykü: Avrupa edebiyatında ortaya çıkışı, çeşitleri (özetle), eski Arap edebiyatında kıssa, makame ve Fars ile Batı edebiyatlarına etkisi, modern Arap öyküsü ve Batı öyküsüne etkisi.

Karşılaştırmalı edebiyata dair uygulamalı çalışmalar:

- el-Mütenebbî ve Batı şiirine etkisi
- Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında *Mecnûnu Leylâ*
- İslami edebiyat karışımı örnekleri: Sa'dî Şîrâzî, 'Alî Şeriati, Şîrâtûnî, İbn 'Arabistân, Mehmet Akif
- Viktor Hugo ve Doğu edebiyatlarına etkisi
- Goethe ve İslami edebiyat.

5. Karşılaştırmalı İslam Edebiyatına doğru.”

9. Mısır Munufiyye Üniversitesi Arap Dili Bölümü¹⁵³

Birinci olarak: Munufiyye Üniversitesi 1987 yılında kuruldu. Karşılaştırmalı edebiyat dersi de dördüncü sınıflara zorunlu ders olarak öğretiliyor. Dersin müfredatını oluşturan unsurlar aşağıdaki gibidir: Edebiyat nedir? Edebiyat mefhumu, özel edebiyat mefhumu, dünya edebiyatı ve yalnızlık surlarının çöküşü, etkileme ve etkilenme tezahürleri, Amerikan ve Fransız ekolleri, romantizm akımı ve Arap edebiyatına etkisi, realizm akımı ve Arap edebiyatına etkisi, marksist realizm ve Arap edebiyatına etkisi, karşılaştırma yapan araştırmacının malzemesi.

İkinci olarak: Karşılaştırmalı edebiyat hocalarının isimleri:

- Prof. Dr. Ahmed Şâzilî: İyi derecede Fransızca bilir. Eserleri arasında: “*Fi'l-edebi'l-mukâren: dirâse fi'l-edebi'l-İslâmiyye*” kitabı vardır.
- Prof. Dr. et-Tâhir Mekkî: İyi derecede İngilizce, Fransızca ve İspanyolca bilir. Eserleri arasında: “*el-Edebu'l-mukâren: usûluhû ve tetavvuruhû ve menâhicuhû*”, “*Fi'l-edebi'l-mukâren: Dirâsât nazariyye ve tatbîkiyye*”, “*Melhemetu's-seyyid: Dirâse mukârane*” ve “*Fi'l-edebi'l-İslâmiyyi'l-mukâren*” vardır.
- Prof. Dr. Hilmî Marzûk: İyi derecede İngilizce ve Fransızca bilir. Eserleri arasında: “*er-Romansiyye ve'l-vâki'iyye ve eseruhumâ fi edebînâ'l-hadîs*” kitabı vardır.

Üçüncü olarak: Karşılaştırmalı edebiyat dersi öğretiminde Fransız ekolü ve Amerikan ekolü kullanılır. Batı metotları/ekolleri ile yan yana

¹⁵³ Mısır ez-Zek'azîk Üniversitesi Arap Dili Bölüm Başkanı Dr. 'Îd 'Alî Belîğ tarafından Ekim 2004'te 'İzzeddîn el-Munâsara'ya gönderilen yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu's-sekâfiyyu'l-mukâren*, 445-446.

duracak ayırt edici özellikleri olan bir karşılaştırmalı Arap ekolü vardır denemez.

Dördüncü olarak: Karşılaştırmalı edebiyat terimi yerine karşılaştırmalı tenkit terimini kullanılamaz. Ancak karşılaştırmalı edebiyat terimine paralel olarak kullanıldığını görüyoruz.

Beşinci olarak: Karşılaştırmalı kültürel eleştiri teriminin karşılaştırmalı edebiyat terimine bölümlerinden bir bölüm olarak izafe edilmesi mümkündür.

Altıncı olarak: Karşılaştırmalı eleştiri mefhumuna izafe edilmesi gerektiğini düşündüğümüz yeni meselelerden biri, özellikle günümüzde küreselleşme girdabında erime tehlikelerini ortaya koymaya yönelen çabaların gölgesinde kültürel kimlikle ilişkili bazı yönlerdir.

Yedinci olarak: Karşılaştırmalı edebiyat dersinin kendisini edebi eleştiriden ayırt edecek bilimsel ve kültürel hususiyetleri olduğundan edebi eleştiri ile birleştirilmesini onaylamıyoruz.

10. Bahreyn Üniversitesi Arap Dili ve İslami Çalışmalar Bölümü¹⁵⁴

Dersin adı el-edebu'l-'Arabiyyu'l-mukâren (karşılaştırmalı Arap edebiyatı), ders seçmeli ve zorunlu. Müfredatı ise 2000-2001 üniversite kılavuzunda (*Delîlu'l-câmi'ât li 'âm 2000-2001*, s. 157) var. Dersin hocası Muhammed Dîb, İngilizceyi akıcı bilir. Derste hangi metodun uygulandığını bilmiyorum. Karşılaştırmalı edebiyat terimini karşılaştırmalı eleştiri terimine tercih ederim. Çünkü karşılaştırmalı edebiyat daha kapsamlıdır. Karşılaştırmalı kültürel eleştirinin karşılaştırmalı edebiyata izafe edilmesini tercih ederim. Karşılaştırmalı edebiyatın edebi eleştiriyle birleştirilmesini onaylamıyoruz.

¹⁵⁴ Bahreyn Üniversitesi Arap Dili ve İslami Araştırmalar Bölüm Başkanı Dr. 'Abdullatîf Mahmûd Âl Mahmûd tarafından 13.10.2004 tarihinde 'İzzeddîn el-Munâsara'ya gönderilen ve Dr. 'Alî el-Medenî tarafından yazılan yanıt. Bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu's-sekâfiyyu'l-mukâren*, 446-447.

Yanıtların Değerlendirilmesi:

Yukarıdaki yanıtlardan da görüldüğü üzere ‘İzzeddîn el-Munâsara’nın yazısına Filistin, Irak, Yemen, Mısır, Lübnan, Suudi Arabistan ve Bahreyn olmak üzere sekiz ülkeden on üniversite cevap vermiştir. Bazı üniversiteler tek tek bütün sorulara yanıt verirken bazıları soruların bir bölümünü cevaplamamıştır. Ancak bu yanıtlar Arap ülkeleri evreninden örneklem oluşturabilecek düzeyde kabul edilebilir. Yanıtlara bakıldığında çoğu üniversitenin Fransız ekolünü takip ettiği bununla beraber bazı üniversitelerin müfredatlarında Fransız ekolünün yanında Amerikan, Alman, Slav, Rus, Doğu Avrupa ve Arap ekollerine de yer verdikleri görülmektedir. Yine üniversitelerin çoğunun karşılaştırmalı edebiyat teriminin olduğu gibi kalması ve edebi eleştiriyle birleştirilmesini onaylamadığı yönünde görüş bildirdiği görülmektedir. Öğretim kadrolarına bakıldığında 1980’li yıllara nazaran daha uzman kadrolara sahip oldukları ortaya çıkmaktadır. Bu durum 1980’li yıllardan 2005’e kadar Arap üniversitelerinin karşılaştırmalı edebiyat alanında çok yol kat ettiklerini göstermektedir. O derece ki bu alanda artık bir Arap ekolünden söz edilip edilemeyeceği tartışması ortaya çıkmıştır. Üniversitelerin çoğu da bu soruya her ne kadar çaba sarf edilse de henüz bu alanda bir Arap ekolünden söz edilemeyeceği yönünde görüş bildirmiştir.

3.2.3. Dünyada ve Arap Dünyasında Bazı Karşılaştırmalı Edebiyat Dernekleri¹⁵⁵

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hem Avrupa’da hem de dünyada karşılaştırmalı edebiyatın yaygınlaşmaya başlamasına paralel olarak dünyanın farklı merkezlerinde çeşitli karşılaştırmalı edebiyat dernekleri kurulmuştur. Bu dernekler belirli periyotlarda sempozyum ve kongreler düzenleyip bu alanda hakemli dergiler çıkarmakta ve karşılaştırmalı edebiyat alanında çalışma yapanları bir araya getirmektedir. Böylece bu alanın gelişmesine katkı sağlamaktadır. Arap dünyasında karşılaştırmalı edebiyata dair ilk dernek 1964 yılında Cezayir’de kurulur. Daha sonra onu sırasıyla 1981 yılında Fas, 1984 yılında yine Cezayir, 1986 yılında Mısır ve son olarak 2000 yılında Suudi Arabistan’da kurulan dernekler takip eder. 22 Arap ülkesi içerisinde sadece dördünde karşılaştırmalı edebiyata dair derneğin bulunması az gibi görünebilir. Ancak kuruluş yılları açısından aşağıdaki listeden de

¹⁵⁵ el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren*, 655.

görülebileceği üzere diğer dünya ülkelerinden çok geri kaldıkları söylenemez. Dünyada karşılaştırmalı edebiyata dair belli başlı dernekler ise aşağıdaki gibidir:

- 1- The International Comparative Literature Association (ICLA) Paris 1955.¹⁵⁶
- 2- American Comparative Literature Association: ACLA 1960.¹⁵⁷
- 3- Comparative Literature Association of the Republic of China 1962.¹⁵⁸
- 4- Cezayir Karşılaştırmalı Edebiyat Rabıtası (Râbıtatı'l-Edebi'l-Mukâreni'l-Cezâ'iriyye) Cezayir 1964.
- 5- The Canadian Comparative Literature Association 1969.¹⁵⁹
- 6- The British Comparative Literature Association (BCLA) 1975.¹⁶⁰
- 7- The Association of Chinese and Comparative Literature (1980s).¹⁶¹
- 8- Fas Karşılaştırmalı Edebiyat Derneği (el-Cem'ıyyetu'l-Mağribiyye li'l-Edebi'l-Mukâren) Rabat 1981.
- 9- Karşılaştırmalı Edebiyat Arap Rabıtası (er-Râbıtatı'l-'Arabiyye li'l-Edebi'l-Mukâren) Cezayir 'Annâbe Üniversitesi 1984.
- 10- el-Cem'ıyyetu'l-Mısriyye li'l-Edebi'l-Mukâren 1986.
- 11- The Comparative Literature Association of India (CLAI) 1987.¹⁶²
- 12- La Asociación Argentina de Literatura Comparada (AALC) 1992.¹⁶³
- 13- Australian and South Pacific Association for Comparative Literary Studies (ASPACLS).¹⁶⁴
- 14- el-Cem'ıyyetu's-Su'ûdiyye li'l-Edebi'l-Mukâren 2020.¹⁶⁵
- 15- The European Society of Comparative Literature/Société Européenne de Littérature Comparée ESCL/SELCL 2003.¹⁶⁶

¹⁵⁶ <https://www.aicla.org/mission-statement/#> (Erişim: 07 Ocak 2024)

¹⁵⁷ <https://www.acla.org/about> (Erişim: 07 Ocak 2024)

¹⁵⁸ <http://claroc.tw/> (Erişim: 07 Ocak 2024)

¹⁵⁹ <https://complit.ca/> (Erişim: 07 Ocak 2024)

¹⁶⁰ <https://bcla.org/about/> (Erişim: 07 Ocak 2024)

¹⁶¹ <http://depts.washington.edu/acclhome/> (Erişim: 07 Ocak 2024)

¹⁶² <https://www.clai.in/> (Erişim: 07 Ocak 2024) (Erişim: 07 Ocak 2024)

¹⁶³ <https://aaliteraturacomparada.wordpress.com/> (Erişim: 07 Ocak 2024)

¹⁶⁴ <https://uia.org/s/or/en/1100018662> (Erişim: 07 Ocak 2024)

¹⁶⁵ <https://sscl.ksu.edu.sa/ar/node/1043> (Erişim: 07 Ocak 2024)

¹⁶⁶ <https://escl-selc.eu/> (Erişim: 07 Ocak 2024)

3.2.4. Karşılaştırmalı Edebiyat Alanındaki Kongreler¹⁶⁷

Karşılaştırmalı edebiyata dair kongre ve sempozyumlar seksenli yılların başlarında başlar. 1981 yılında Rabat'ta Fas Karşılaştırmalı Edebiyat Derneği (el-Cem'iiyetu'l-Mağribiyye li'l-Edebi'l-Mukâren) kuruldu ve Marakeş, Fes, Miknes, Cazablanca (Dâru'l-Beydâ') ve Rabat gibi şehirlerde ulusal sempozyumlar Mısır'da da iki ulusal sempozyum düzenledi. Mısır'daki sempozyumlar el-Minyâ Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili Bölümü davetiyle gerçekleşti. Birincisi 30 Mart-01 Nisan 1980, ikincisi ise 1981'de düzenlendi. Birincisine sekiz, ikincisine 16 akademisyen bildiriyle katıldı. İki sempozyuma da Kahire ve el-Minyâ olmak üzere Mısır'ın iki üniversitesinden yoğun katılım oldu. İskenderiye Üniversitesinden ise sadece bir katılımcı vardı. İki sempozyumda sunulan toplam 22 bildiri arasında birinci sempozyumda sadece bir teorik bildiri varken ikincisinde dört teorik bildiri vardı. Kültürel eleştiriye dair iki konu bulunmaktaydı. Genellikle bütün bildiriler çevirilere dayanıyordu. Arap dünyasındaki karşılaştırmalı edebiyata dair bir bildiri yoktu. Çalışmaların çoğunda Fransız tarihsel metodu kullanılıyordu.

Fas Karşılaştırmalı Edebiyat Derneğinin (el-Cem'iiyetu'l-Mağribiyye li'l-Edebi'l-Mukâren) Fas'ta ve Mısır'da gerçekleştirdiği bu sempozyumlardan sonra 1983 yılında Cezayir 'Annâbe Kongresi adıyla 'Annâba'de ilk uluslararası karşılaştırmalı edebiyat kongresi düzenlendi. 1984 yılında yine 'Annâbe'de ilk Arap karşılaştırmalı edebiyat kongresi düzenlendi. Bu kongrede merkezi Cezayir 'Annâbe Üniversitesi olan ilk Arap Karşılaştırmalı Edebiyat Rabitası kuruldu.

Birinci Uluslararası 'Annâbe Kongresi-Cezayir:

'Annâbe Üniversitesinin davetiyle 14-19 Mayıs 1983 tarihleri arasında düzenlenen ve içlerinde yabancıların da bulunduğu 24 akademisyenin katıldığı bu kongrede bildiriler Arapça, Fransızca ve İngilizce olmak üzere üç dilde sunuldu. Bu kongrenin sonuç bildirgesinde Arap karşılaştırmalı edebiyat rabitasının kurulmasının gerekliliği ve sonraki kongrenin karşılaştırmalı edebiyatta ıstılah/terminoloji ve yöntem/metodoloji hakkında olması tavsiye edildi. Yine 'İzzeddin el-Munâsara'nın şahsi tavsiyesi üzerine

¹⁶⁷ Kongrelerin içeriklerinin detayı için bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu's-sekâfiyyu 'l-mukâren*, 668-699.

sonuç bildirgesinde Rûhî el-Hâlidî Arap dünyasında karşılaştırmalı edebiyatın tarihi öncüsü, Muhammed Ğuneymî Hilâl de karşılaştırmalı edebiyatın yöntemsel öncüsü sayıldı.

İlk Arap ‘Annâbe Kongresi (1984):

İlk Uluslararası ‘Annâbe Kongresi 1983 yılındaydı. Bu kongrede her yıl Arap karşılaştırmalı edebiyatına dair kongre düzenlenmesi ve gelecek kongrenin karşılaştırmalı edebiyat terimleri ve metodolojisi hakkında olması tavsiyesi alındı. Böylece ‘Annâbe 8-12 Temmuz 1984 tarihleri arasında gerçekleşen kongreye daveti gerçekleştirdi.

Bu kongrede farklı Arap ülkelerinden bu alanda uzman ve uzman olmayan araştırmacılar ile bir yabancı (Miechel Bârbû, Sorbon Ü.) bildirilerini sundu.

Arap Karşılaştırmalı Edebiyatı Rabıtası ilk defa sekiz Arap ülkesi ve Filistin Kurtuluş Örgütünün katılımıyla kuruldu. Tüzüğü kararlaştırılıp genel sekreteri seçildi.

Gelecek yılki kongrenin Dimaşk (Şam) Üniversitesinin ev sahipliğinde olması ve konusunun da Araplarda karşılaştırmalı edebiyatın teori ve uygulama alanları olması tavsiyesi alındı.

Cezayir, Filistin, Mısır, Irak, Suriye, Libya, Ürdün, Sudan ve Fransa’dan 13 akademisyenin bildiri sunduğu bu kongrede yabancı sayısı azdı. Libya ve Sudan katılımcıları da sunumlarını gerçekleştirmediler.

Fransız katılımcıların dışındakiler sunumlarını Arapça gerçekleştirdiler. Seviye istenildiği gibi değildi. Bazı konuların karşılaştırmalı edebiyatla alakası yoktu. Farklı yabancı ekollerdeki metodolojiler ve ıstılahlar açıklanmadı. Çünkü kongre başlığı Araplarda ıstılah ve metodoloji ile sınırlıydı.

Kuruluş bildirgesine aşağıdaki isimler imza attı: (21 kişi) ‘Abdulmecîd Hanûn (‘Annâbe Üniversitesi - Cezayir), ‘İzzeddîn el-Munâsara (Konstantine Üniversitesi - Cezayir), Cemîl Nasîf et-Tikrîfî (Bağdat Üniversitesi - Irak), Bedî‘ Muhammed Cum‘a (‘Ayn Şems Üniversitesi - Mısır), Mieshel Barbû (Sorbon Üniversitesi - Fransa), ‘İsâm el-Hatîb (Musul Üniversitesi - Irak), Muhammed ‘Aylân (Cezayir), Nesîb Neşâvî (Suriye), ‘Abdurrahîm Nasrullah (Yermuk Üniversitesi - Ürdün), Fâtıma es-Sâfî (‘Aden Üniversitesi), Nesîme ‘Aylân (Cezayir), Sa‘îde Havâra (Cezayir), Zehiyye Sa‘dû (Cezayir), Fâtıma Şa‘bân (Cezayir), ‘Ammâr Riccâl (Cezayir), Şerît Ahmed (Cezayir), el-

Mehdî Me‘mûn Ebşer (Sudan), Hâlid el-Kerekî (Ürdün Üniversitesi), Buşî‘îr Reşîd (Cezayir), Muhtâr Nuveyrât (Cezayir), ‘Abdulahkîm el-Erbed (Libya).

Karşılaştırmalı Edebiyat Arap Rabıtasının 2. Kongresi: (Dimaşk/Şam Üniversitesi 1986) (*Cerîdetu’n-Nasri’l-Cezâ’irıyye*, ‘aded 23/7/1986)

Şam Üniversitesinde gerçekleşen bu kongreye Cezayir, Filistin, Suriye, Mısır, Ürdün, Kuveyt, Sudan, Irak üniversitelerinden akademisyenlerin yanı sıra ‘Annâbe Üniversitesinden Rabıta’nın genel sekreteri ‘Abdulmecîd Hannûn, Rabıta’nın genel sekreter yardımcısı Konstantine Üniversitesinden ‘İzzeddîn el-Munâsara, kongre düzenleme kurulu başkanı Şam Üniversitesinden ‘İsâm el-Hatîb ve Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Cemiyeti Başkanı Devy Fokîmâ da kongreye katılım gösterdi. Dünyanın dört bir yanından 45 akademisyen sunum gerçekleştirdi. ABD’den John Ericson katıldı ve Henry Remak iyi niyet mesajları gönderdi.

Suriye ve Ürdün’den katılımcıların yoğunluğu ve Doğu Avrupa, Sovyetler Birliği, Afrika, Çin ve diğer Müslüman ülkelerden akademisyenlerin yokluğu dikkat çekiciydi.

Bu kongrede Şam Üniversitesinden ‘İsâm el-Hatîb ve Kuveyt Üniversitesinden Veşâ es-Sabâh genel sekreterlik üyesi olarak belirlendi. Ayrıca gelecek yılki üçüncü kongrede araştırmaların; edebi akımlar ve Arap edebiyatı ile eleştiri alanındaki öncüleri başlığına odaklanılması kararı alındı.

3.2.5. Dergiler

Gerek dünyadaki gerekse de Arap dünyasındaki karşılaştırmalı edebiyat dernekleri, sempozyum ve kongre düzenlemenin yanı sıra bu alanda makale yazanlara platform sağlamak için karşılaştırmalı edebiyata dair dergiler çıkarmışlardır. Karşılaştırmalı edebiyata dair bağımsız dergiler çıkana kadar bazı edebiyat dergilerinde veya bu dergilerin özel sayılarında bu alanla ilgili yazılara yer verilmiştir. Arap dünyasında karşılaştırmalı edebiyata ilginin yaygınlaşması, başlangıçta kültürel dergilerin karşılaştırmalı edebiyata dair özel sayılar yayımlamaya başlamasını zamanla da bu alana dair bağımsız dergiler çıkmasını sağladı. Öyle ki daha 1960’larda Cezayir’de karşılaştırmalı edebiyata özgü bir dergi çıktı. Kahire’de seksenlerde başka bir dergi karşılaştırmalı edebiyata dair iki özel sayı çıkardı.

Özellikle Mısır'da *el-Muktataf*, *el-Hilâl*, *er-Risâle*, *el-Mecelle* ve *el-Fusûl*; Kuveyt'te *‘Âlemu’l-fikr*; Beyrut'ta *el-Fikru’l-‘Arabî*; Tunus'ta *Şu’ûn ‘Arabiyye*; Irak'ta *es-Sekâfetu’l-ecnebiyye* ve *el-İstişrâk*; Suriye'de *el-Mavkifu’l-edebî* ve Fas'ta *el-Vahde* dergileri çeşitli sayılarında karşılaştırmalı edebiyata dair yazılar yayımlamalarıyla bu alana ilginin artmasında çok büyük rol oynadı. Ancak bu dergiler içerisinde en büyük pay aşağıdakilerindir:

- 1- Cezayirde Fransızca yayımlanan *Defâtiru’l-edebi’l-mukâren* (دفاتر الأدب المقارن) dergisi: Bu dergiden 1966-1967-1968 yıllarında üç sayı çıktı.
- 2- Suriye'de yayımlanan *el-Ma‘rife* (المعرفة) dergisi: 1978 yılında karşılaştırmalı edebiyata dair özel bir sayısı yayımlandı.
- 3- Kuveyt'te yayımlanan *‘Âlemu’l-fikr* (عالم الفكر) dergisi: 1980 yılında karşılaştırmalı edebiyata dair özel bir sayısı yayımlandı.
- 4- Arapça *Elif* (إ) dergisi: 1980'lerde Kahire'deki Amerikan Üniversitesinin çıkardığı bu dergide karşılaştırmalı edebiyata dair beş özel sayı yayımlandı.
- 5- Mısır'da yayımlanan *Fusûl* (فصول) dergisi: 1983 yılında karşılaştırmalı edebiyata dair iki özel sayısı yayımladı.

1- *Defâtiru’l-edebi’l-mukâren* - Cezâyir (Fransızca)¹⁶⁸:

Bu derginin ilk sayısı 1966, ikinci sayısı 1967, üçüncü sayısı ise 1968 yılında çıktı. Üç sayı da Fransızca olarak yayımlandı. Editör kurulu; Cemâluddîn b. Şeyh, Sa‘duddîn b. Şeneb, İbn ‘Omar, Muhammed es-Sâlih Demberî, ‘Alî el-Akhal, L. Bortîya ve Prof. Walter gibi öğretim üyelerinden oluşuyordu. Bu kurula M. S. Nenânî ve C. Hûr yardımcı oluyordu. Birinci sayının komisyonu arasında ‘Abdullah Şerîf, Hamât ve Bin ‘Omar vardı. Genel danışman ise Cemâluddîn b. Şeyh idi.

Birinci sayıda; (Jorge Luis Borges) Borges'in (بورخيس) Arapça Kaynakları, Jean Giraudoux'un (جان جيرودو) Kaplan Erkeklerine (الرجال النمر) Dair, Dante'nin İlahi Komedyası'nın İslami kaynakları, Câhiz ve Karşılaştırmalı Edebiyat, Paul Valery'nin Yöntemine Giriş gibi yazılar vardır.

¹⁶⁸ Dergi içeriklerinin detayı için bkz. el-Munâsara, *en-Nakdu’s-sekâfiyyu’l-mukâren*, 699-710.

İkinci sayıda; İtalyanlarda Selahaddîn Efsanesinin Ortaya Çıkışı, Giacomo Leopardi'nin Yaban Horozu (الديك الوحشي) Konusu, Fransız Geleneği ve Madame de La Fayette (Marie-Madeleine Pioche de La Vergne, Kontes de La Fayette'nin (مدام دي لا فاييت) Zâyid'ine İspanyol Etkisi, Oeuvres De Florian'ın (فلوريان) Kurtubalı Gonzalve'sinde (غونزالف قرطبة) Tarih ve Yaratıcılık, Fransızca Yazılan Cezayir Edebiyatı Biblografyası gibi çalışmalar yayımlandı.

Üçüncü sayıda ise; Emîr Abdulkadir Fransız Bayanı Sevd mi (Bir Kasidedeki Görüş)?, المنفى والملوك بالفرنسية (L'exil et le royaume) Romanındaki Hikayelerin Birinde Kurgu İncelemesi, Jean Amrouche'un Eserlerinde Dini Duygular, Romantik Mouloud Mammeri'nin (مولود معمري) Eserlerinde Kahramanın Yolunun Resmedilmesi, Arap Edebiyatı Çalışmaları Bibliyografyası, Yüzyıl Boyunca Sosyalist Edebi Eleştiri, Arap Endülüs Geleneğine Dair Eserlerin Sunumu gibi çalışmalar vardır.

2- el-Ma'rife Dergisi (Suriye):

el-Ma'rife dergisinin 1978 yılında Safvân Kudsî ve Haldûn eş-Şem'a editörlüğünde karşılaştırmalı edebiyata dair özel bir sayısı yayımlandı. Safvân Kudsî sayıya (Edebiyat ve Kavmiyet) başlıklı bir yazıyla mukaddime yazdı. Bunun üzerine Sâtî' el-Husrî'nin İsmail Mazhar'ın (إسماعيل مظهر) Beşşâr b. Burd'a dair çalışmasındaki teorisinin cevabına maruz kalır. Bunun anlamı, bir şairin damarlarında akan kanın, etnik miras açısından şiirinin doğasını belirlediğidir. Kudsî ise bu meselenin geçen yüzyılın meselesi olduğu düşüncesindedir. Yine Kudsî edebiyat kavmiyetçiliğinin evrenselliğine engel olmadığı düşüncesindedir. Bu sayıda yayımlanan çalışmaların tamamı uygulamaya dairdir. Karşılaştırmalı edebiyatın teorisine dair hiçbir çalışmaya yer verilmemiştir. Dergi yayımladığı çalışmaları ufuklar, şahsiyetler ve kitaplar olarak üç bölüme ayırmıştır.

Ufuklar Bölümü:

- Muhammed Hameviyye: Arap Edebiyatının Fars Edebiyatına Etkisi
- Ca'fer şehîdî: Arap ve Fars Edebiyatlarının Buluşması
- Nizâr Nazâriyân: Arap Kültürünün Ermeni Kültürüne Etkisi
- Muhammed Mofâko: Arnavut Halk Hikayelerinde Arap etkileri

- S. Bosoroth (س. بوزوروث): Arap Edebiyatının İngiliz Edebiyatına Etkisi (Çeviren: Muhammed Munkiz el-Hâşimî)
- Deterpelman (ديتريلمان): Arap Kültür Mirasının Alman Klasiklerindeki Edebiyata ve Demokratik Alman Cumhuriyeti Kitabına Etkisi
- Nizâr ‘Uyûnu’s-sûd: Rus Edebiyatında Arap Etkileri
- Mîrtşkâ Anġlasko (ميرتشكا أنغلسكو): Romanya’da Arap Dili
- Yolyos Cîllâ (يوليوس جيللا): Slovakya Çevirilerinde Arap Edebiyatı
- ‘Omar ed-Dekkâk: Portekiz Dilinde ve Brezilya Edebiyatında Arap Etkisi
- Côn Erikson (جون أريكيون): 19. ve 20. Yüzyıllarda Amerikan Edebiyatında Arap Ülkeleri, Kültürü ve Düşüncesinin Yansımaları (Çeviren: Tefîk el-Esedî)

Şahsiyetler Bölümü:

- Ahmed el-Hamû: Goethe ve Arap Edebiyatı
- Fâyiz Makdisî: Rimbau’da (Jean Nicholas Arthur Rimbau) Şark Mefhumu
- Haldûn eş-Şem‘e: Borhis (بورخيس) ve Arap Haberi Sanatı
- ‘Abdulazîz ‘Allûn: Arap Edebiyatında Rafael’in (Rafael Alberti Merell) Estetik Usulleri
- Mahmûd Subh: Lorke’de (لوركا) (Federico García Lorca) Arap Konuları

Kitaplar Bölümü:

- Cemâl Şiheyyid: Fransız Devrimine Kadar Fransız Edebiyatında Binbir Gece Masalları
- Ebu’l-‘îd Dûdû: Wilhelm Hauff ve Binbir gece Masalları
- Ferîd Cuhâ: Kelîle ve Dimne Kitabı ve Fransız Edebiyatlarına Etkisi
- ‘Abdullah Rukeybî: Tolstoy ve İslâm
- Ahmed Süleymân el-Âhmed: Aragon ve Arap İspanyasına Dair Sevgi Kasidesi
- Jack Burke (جاك بيرك): Gözlenen Granada Yoluna Dair Bir Zecel (Çeviren: Bekrî ‘Alâ’u’d-dîn)

Bütün bunlar, her ne kadar çeşitli ülkelerden yazarların kendilerine özgü yaklaşımlarıyla kaleme alınsa da çoğunun karşılaştırmalı edebiyatta Fransız tarihsel yönteminden hareket ederek etkileşim meselesi üzerine odaklanan uygulamalı çalışmalar olduğu görülmektedir.

3- Kuveyt ‘Âlemu’l-fikr Dergisi:

Bu derginin 1980 yılında çıkan sayısının en önemli çalışması Şevkî es-Sukkerî’nin *Karşılaştırmalı Edebiyatın Ekolleri ve Yöntemlerine Dair* çalışmasıdır. Her ne kadar çeviriye yakın bir çalışma olsa da öğretici faydası büyüktür. Zira bu çalışmada giriş olarak farklı ekoller arasında karşılaştırmalı edebiyat ıstılahının bazı tanımlarına yer verilmektedir. Bu da Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri dışında dünyadaki birçok karşılaştırmalı edebiyat ekolünün tarihi demektir. Çünkü yazar hiçbir makul gerekçe öne sürmeden bu ülkelere değinmemiştir. Bununla beraber bu çalışma faydalı olarak kalmaya devam edecektir. Şevkî es-Sukkerî’nin çalışması, dünyada karşılaştırmalı edebiyata dair en önemli teorik görüşlerin ve dünyada karşılaştırmalı edebiyatın gelişiminin kapsamlı bir tarihinin yazarlık iddiasından uzak olarak çevrilmesinin zorunluluğunu bir kez daha hatırlatmaktadır.

4- Mısır *Fusûl* Dergisi:

1983 yılında ‘İzzeddîn İsmail, Câbir’ Asfûr ve başkalarının editörlüğüyle *Fusûl* dergisinden karşılaştırmalı edebiyata dair özel iki sayı çıktı. İki sayı da teorik ve uygulamalı çalışmalar içermektedir. Derginin iki sayısında yayımlanan başlıklar aşağıdaki gibidir:

Birinci Sayı:

- 1- ‘Abdulahkîm Hassân: Fransız ve Amerikan Mefhumları Arasında Karşılaştırmalı Edebiyat
- 2- (Arnold) Feinstein (أرنولد فاينشتاين): Gelenek ve Etki (Çeviren: Mustafa Mâhir)
- 3- Semîr Serhân: Etkileme Mefhumu
- 4- Recâ’ Cebr: Edebiyat Felsefesi ve Karşılaştırmalı Edebiyat
- 5- Emîne Reşîd: Çağdaş Çalışmalarda Karşılaştırmalı Edebiyat
- 6- John Fletcher: Karşılaştırmının Eleştirisi (Çeviren: Neclâ el-Hadîdî)
- 7- Kemâl Ebû Dîb: Karşılaştırmalı Edebiyat Sorunsalı
- 8- Boris Mihayloviç Eikhenbaum: O. Henry William Sidney Porter ve Kısa Öykü Teorisi (Çeviren: Nasr Hâmid Ebû Zeyd)

- 9- David Konstan: Mizantropi (Yunan, İngiliz ve Fransız Edebiyatlarında)
- 10- ‘Abdulvehhâb el-Mesîrî: Öyküsel Öğütler (Geoffrey) Chaucer ve (Bertolt) Brecht
- 11- Radvâ ‘Âşûr: İnsan ve Deniz (Cengiz Törökuloğlu) Aytmatov ve (Ernest Miller) Hemingway
- 12- Muhammed Yûnus: Fars ve Arap Edebiyatlarında Mum
- 13- Muhammed Herîdî: Mısır ve Türk Romanlarında Bovarizm
- 14- Fârûk Şûşe: Muhammed Ğuneymî Hilâl
- 15- Muhammed Ğuneymî Hilâl: Arap ve Fars Edebiyatlarında Mecnûn Leylâ
- 16- Sâmiye Es‘ad: Mecnun Elsa Louis Aragon
- 17- Hiyâm Ebû’l-Hasan: Fransız Tiyatrosunda Binbir Gece Masalları
- 18- ‘Abdulmun‘im Şehâte: Efsane ve Gerçek Arasında Mısır Sureti/İmajı
- 19- Lucien Rebatet: İlahi Komedi’da İslami Kaynaklar (Çeviren: İbtihâl yûnus)
- 20- Mekârim el-Ğamrî: Tus Şiirinde Doğu Etkileri
- 21- Muhammed ‘Alî el-Kurdî: Gerçek ve İdeoloji Arasında Doğu ve Batı
- 22- Yayın Kurulu: (Üniversite Tezleri): Thomas Stearns Eliot ve Wystan Hugh Auden (Sunum)
- 23- Sabrî Hâfîz: (Rapor) Hamburg Arap-Avrupa Diyaloğu Sempozyumu

Öncelikle *Fusûl* (فصول) dergisi iki sayısında karşılaştırmalı edebiyata dair 46 tam araştırma makalesi yayımladı. İçerisinde sekizi teorik çalışma, biri de daha önce Birinci ‘Annâbe Kongresinde sunulan (‘Atiyye ‘Âmir) Mısır’da karşılaştırmalı edebiyat tarihine dair çalışmadır. Diğer çalışmalar ise uygulamaya daırdır. Teorik çalışmalar birinci sayıda yayımlandı. İkinci sayıda ise hiçbir teorik çalışmaya yer verilmedi. el-Minyâ (المنبأ) Kongresinde sunulan çalışmaların çoğunun *Fusûl* (فصول) dergisinde yeniden yayımlandığı görülmektedir.

Aynı şekilde iki sayıda da uygulamalı çalışmalar olmasına rağmen Arap edebiyatı üzerine uygulanan bazı çalışmaların sadece Mısır’daki Arap edebiyatı ile ilgili olduğu görülmektedir. Yine her iki sayıda da Arap

dünyasından yazarların az olduğu ve çoğunun sadece Mısır'dan olduğu görülmektedir.

Teorik çalışmaların Fransız yöntemine ilave olarak Amerikan yöntemine de açıldığı görülmektedir. Ancak çoğu çalışma, yabancı kaynakların çevirisinden çok telif çalışmalarına yakındı. Doğal olarak bu durum bir aşama olarak faydalıdır. Yaklaşık sekiz teorik çalışma *Fusûl* dergisinin her iki sayıda da yayımladığı en önemli çalışmadır.

Fusûl dergisinin sunduklarının Ğuneymî Hilâl'den (1953) otuz yıl sonra karşılaştırmalı edebiyata dair en önemli katkı olduğunu söylemek gerekir.

Yukarıda zikredilen Arapça dergiler, karşılaştırmalı edebiyata dair çalışmaların gelişmesi adına katkı sağlayan yaklaşık 150 çalışma yayımlar.

3.2.6. 20. Yüzyılda Arapça Karşılaştırmalı Edebiyat Alanında Yayımlanmış Bazı Çalışmalar

20. yüzyıl boyunca karşılaştırmalı edebiyata dair birçok çalışma yapıldı. Ancak 20. yüzyılın ilk yarısında bu alanda yapılmış çalışma sayısı 10 civarındaydı. Bu çalışmaların çoğu Mısır'da basılmıştır. Bununla beraber 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu çalışmalarda aşamalı olarak artış görünür. Öyle ki 1950-1960 arasında on civarı; 1960-1970 arasında beş civarı; 1970-1980 arasında otuz civarı ve 1980-1990 arasında ise yüz civarı çalışma yapılır. Ancak 1990-2000 yılları arası bütün dünyada olduğu gibi Arap dünyasında da karşılaştırmalı edebiyat alanındaki çalışmaların sayısında düşüş görülür ve bu on yılda ilgili alandaki çalışmaların sayısı elli civarında kalır. Bu çalışmaların yaklaşık yüzde kırkı Mısır'da, yüzde yirmisi Lübnan'da, yüzde on beşi Suriye'de, diğerleri de Irak, Cezayir, Fas, Tunus, Suudi Arabistan, Ürdün ve Filistin gibi Arap ülkelerinde bir kısmı bağımsız kitap bir kısmı da dergilerde makale şeklinde yayımlanmıştır.

Her ne kadar 20. yüzyılın başından sonuna doğru bu alandaki çalışmalarda aşamalı olarak artış görülse de asıl artış 21. yüzyılda gözlemlenecektir. Öyle ki “Mandumah” internet sitesinde “el-edebu'l-mukâren” ifadesi taratıldığında karşımıza 2939 sonuç çıkmaktadır.¹⁶⁹ Bu

¹⁶⁹ <https://search.mandumah.com/> (Erişim: 06 Ocak 2024)

sonuçların 2702 tanesi araştıma ve makale, 78'i tez, 60'ı kongre bildirisi ve 56'sı da kitap tanıtımıdır. Yine 2011 yılına kadar iki haneli olan bu alandaki çalışma sayısı 2012 yılı itibarıyla üç haneye çıkar ve 2022 yılında 227 araştırmaya kadar ulaşır. Aynı şekilde Cezayir makale veri tabanı ASJP'de “el-edebu'l-mukâren” ifadesi taratıldığında karşımıza 1294 sonuç çıkmaktadır.¹⁷⁰ “el-Edebu'l-mukâren” ifadesi Türkiye'de Dergipark sisteminde taratıldığında da 20 civarı sonuç çıkmaktadır.¹⁷¹ 21. yüzyıl dijitalleşmenin hızla geliştiği bir çağ olduğundan bu dönemde yayımlanmış makale ve tezlerin çoğuna yukarıda zikredilen platformlardan ulaşılabilmektedir. Bundan dolayı sadece 20. yüzyıl çalışmalarının bir kısmı çeşitli kaynaklardan derlenerek aşağıda listelenmiştir:

1. Süleymân el-Bustânî: *İlyada Homeros*, terceme ma'a mukaddime li'l-Bustânî, Kahire, 1904.
2. Rûhî el-Hâlidî: *Târîh 'ilmi'l-edeb 'inde'l-İfrinc ve'l-'Arab ve Viktor Hugo*, 3. b., Menşûrâtul-İttihâdî'l-Âm li'l-Kuttâb ve's-Sahafîyyînî'l-Filistîniyyîn, 1984, (birinci baskı 1904).
3. Kustâkî el-Humsî: *Menhelu'l-vurrâd fî 'ilmi'l-intikâd (el-cuz'u's-sâlis): el-Muvâzene beyne'l-ul'ûbatî'l-ilâhiyye ve risâleti'l-ğufrân, beyne Ebî'l-'Alâ' el-Ma'arrî ve Dante şâ'iri't-Tilyân*, İtalya, 1935.
4. Paul Van Tieghem: *el-Edebu'l-mukâren*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, çeviren Sâmi ed-Derrûbî, Kahire 1946.
5. Necîb el-'Akîkî: *Mine'l-edebi'l-mukâren*, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır, 1948.
6. Necîb el-'Akîkî: *el-Mustesrikûn*, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır, 1948.
7. 'Abdurrezzâk Humeyde: *el-Edebu'l-mukâren beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk*, Mısır, 1948.
8. İbrahim Sellâme: *Dirâsât fî'l-edebi'l-mukâren*, Mektebetu'l-Anglo'l-Misriyye, Kahire, 1951.
9. İbrahim Selâme: *Teyyârât beyne's-şark ve'l-ğarb*, el-Anglo'l-Misriyye, 1951.
10. Muhammed Ğuneymî Hilâl: *el-Edebu'l-mukâren*, 9. b., Dâru'l-'Avde, Beyrut, 1981, (1. baskı 1953).
11. Muhammed Muhammed el-Buhayrî: *el-Edebu'l-mukâren*, Matba'atu'l-Ezher, Kahire, 1953.

¹⁷⁰ <https://www.asjp.cerist.dz/en/rechercheGeneral> (Erişim: 06 Ocak 2024)

¹⁷¹ <https://dergipark.org.tr/> (Erişim: 06 Ocak 2024)

12. Guyard: *el-Edebu'l-mukâren*, tercemet Muhammed Ğallâb, Lecnetu'l-Beyâni'l-'Arabî, Kahire, 1956.
13. Marius-François Guyard: *el-Edebu'l-mukâren* (1951), çeviren Muhammed Ğellâb, Kahire 1956.
14. Safâ' Hulûsî: *Dirâsât fi'l-edebi'l-mukâren*, Matba'atu'r-Râbita, Bağdat, 1957.
15. Ahmed el-Hûfî, *et-Teyyârâtü'l-mezhebiyye beyne'l-'Arab ve'l-Furs*, ed-Dâru'l-Kavmiyye, Kahire, 1962.
16. Hasan Câd Hasan: *el-Edebu'l-mukâren*, Matba'atu'l-Ezher, 1966.
17. Muhammed 'Abdilmun'im Hafâce: *Dirâsât fi'l-edebi'l-mukâren*, Ezher, 1966.
18. Hasan Câd Hasan: *el-Edebu'l-mukâren*, Dâru't-Yibâ'ati'l-Muhammediyye, Kahire, 1967.
19. Muhammed Mufid eş-Şubâşî: *Rihletü'l-edebi'l-'Arabî ilâ Avrubâ*, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır, 1967.
20. Muhammed 'Abdusselâm Kefâfî: *Fi'l-edebi'l-mukâren, Dirâse fi nazariyeti'l-edeb ve's-şi'ri'l-kısasî*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut 1971.
21. 'Abdulahkîm Hassân: Antonio ve Kleopatrá: *Dirâse mukârane beyne Şekspîr ve Şevkî*, Mektebetü's-Şebâb, Mısır, 1972.
22. 'Abdulttalib Sâlih: *Dirâsât fi'l-edeb ve'l-edebi'l-mukâren*, Bağdat, 1972.
23. Muhammed 'Abdusselâm Kefâfî: *Fi'l-edebi'l-mukâren*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut, 1972.
24. Reymûn Tahhân: *el-Edebu'l-mukâren ve'l-edebu'l-âm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, Beyrut, 1972.
25. Abdeh er-Râcihi: *Muhâdarât fi'l-edebi'l-mukâren*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut, 1973.
26. 'Abdulttalib Sâlih: *Dirâsât fi'l-edeb ve'n-nakdi'l-mukâren*, Matba'atu's-Şa'b, Bağdat, 1973.
27. Fahî el-Hıdrâvî: *el-Edebu'l-mukâren beyne'l-ğarb ve's-şark*, Dâru't-Turâsi'l-'Arabî, Mısır, 1973.
28. 'Osmân Mevâfî: *et-Teyyârâtü'l-ecnebiyye fi's-şi'ri'l-'Arabî munzu'l-'Asri'l-'Abbâsî hattâ nihâyeti'l-karni's-sâlisi'l-hicrî*, Muessesetu's-Sekâfeti'l-Câmi'iyye, İskenderiye, 1973.
29. Muhammed Ğuneymî Hilâl: *Fi'n-nakdi't-tatbîkî ve'l-mukâren*, Dâr Nahdat Mısır, Kahire, 1974.

30. Necîb el-‘Akîkî: *Mine’l-edebi’l-mukâren*, c.1. Mektebetu’l-Anglo Mısriyye, Kahire, 1975.
31. Taha Nedâ: *el-Edebu’l-mukâren*, Dâru’n-Nahdati’l-‘Arabiyye, Beyrut, 1975.
32. el-‘Akîkî: *Mine’l-edebi’l-mukâren*, c.2. Mektebetu’l-Anglo Mısriyye, Kahire, 1976.
33. el-‘Akîkî: *Mine’l-edebi’l-mukâren*, c.3. Mektebetu’l-Anglo Mısriyye, Kahire, 1976.
34. İbrahim Abdurrahmân Muhammed: *el-Edebu’l-mukâren beyne’n-nazariyye ve’t-tatbîk*, Kahire 1976.
35. ‘Abdulmun‘im İsmâ‘îl: *Nazariyyetu’l-edeb ve menâhîcu’l-bahsi’l-edebî*, en-Nâşîru’l-‘Arabî, Kahire 1977.
36. İhsân ‘Abbâs, *Melâmih Yunâniyye fî’l-edebi’l-‘Arabî*, el-Muessesetu’l-‘Arabiyye, Beyrut, 1977.
37. ‘İsâ en-Nâ‘ûrî: *Dirâsât fî masâdiri’l-âdâbi’l-ecnebiyye*, Silsilet İkra’, rakam 324, Dâru’l-Ma‘ârif, Mısır, 1977.
38. Muhammed Ğuneymî Hilâl: *el-Mavkiu’l-edebî*, Dâru’l-‘Avde, Beyrut, 1977.
39. Bedî‘ Muhammed Cum‘a: *Dirâsât fî’l-edebi’l-mukâren*, Dâru’n-Nahdati’l-‘Arabiyye, Beyrut, 1978.
40. Mâhir Hasan Fehmî: *Fennu’t-terceme fî’l-edebi’l-‘Arabî*, Kahire, 1978.
41. Marius-François Guyard: *el-Edebu’l-mukâren* (1951), çeviren Henry Zuğayb, Beyrut, 1978.
42. Mecîd b. ‘Abdulmecîd Nâcî: *el-Eseru’l-İğrîkî fî’l-belâğati’l-‘Arabiyye mine’l-Câhîz ilâ İbn Mu‘tezz*, Matba‘atu’l-Âdâb, Necef, Irak, 1978.
43. Muhammed ‘Abdulhay: *el-Ustûratu’l-İğrîkiyye fî’s-şi’ri’l-‘Arabîyyi’l-mu‘âsır*, Kahire, 1978.
44. ‘İmâd Hâtîm: *Medhal ilâ târihi’l-âdâbi’l-Avrûbiyye*, ed-Dâru’l-‘Arabiyye li’l-Kitâb, Libya, Tunus, 1979.
45. Mustafa es-Sibâ‘î: *el-İstişrâk ve’l-musteşrikûn: Mâ lehum ve mâ ‘aleyhim*, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, 1979.
46. René Wellek: *el-Edebu’l-‘âm ve’l-mukâren ve’l-kavmî* (1948), çeviren Muhyiddîn Subhî, Beyrut 1979.
47. Ebû Zide Ahmed: “el-Edebu’l-mukâren,” *Mecellet ‘Âlemi’l-Fikr*, Kuveyt, 11/3, 1980.
48. Hârî Lîfin, *İnkisârât-Makâlât fî’l-edebi’l-mukâren*, tercemet ‘Abdulkerîm Mahfûz, Vizâretu’s-Sekâfe, Dimaşk (Şam), 1980.

49. Hüseyin Mucîb el-Mısırî: *Fi'l-edebi's-şa'biyyi'l-İslâmiyyi'l-mukâren*, Mektebetu'l-Anglo Mısıriyye, Kahire, 1980.
50. Husâm el-Hatîb: *Subulu'l-mu'âserâti'l-ecnebiyye ve eşkâluhâ fi'l-kıssati'l-Suriyye*, Dimaşk, 1980.
51. Mecellet 'Âlemu'l-Fikr, "Menâhîcu'l-edebi'l-mukâren" (özel sayı), Ekim-Kasım, Kuveyt, 1980.
52. Menâf Mansûr: *Medhal ile'l-edebi'l-mukâre*, Menşûrât Merkezi't-Teskîf ve'l-Buhûs, Beyrut, 1980.
53. Muhammed Ğuneymî Hilâl: *Leylâ ve Mecnûn fi'l-edebeyni'l-'Arabî ve'l-Fârisî*, Dâru'l-'Avde, Beyrut, 1980.
54. Salâh Fadl: *Te'sîru's-sekâfeti'l-İslâmiyye fi'l-Komediya el-Îlâhiyye li-Dante*, Kahire, 1980.
55. 'Abdulilâh Meysûn: *Te'sîru'l-muvaşşahât fi'l-Trobador*, eş-Şeriketu'l-Vataniyye, Cezayir, 1981.
56. 'Abdulmun'im İsmâ'il: *Nazariyyetu'l-edeb ve menâhîcu'd-dirâsâti'l-edebiyeye*, c.1. Mektebetu'l-Fellâh, Kuveyt, 1981.
57. Ahmed Kemâl Zekî: *el-Edebu'l-mukâren*, Muesseset Kleopatra, Kahire, 1981.
58. Edward Sâ'id: *el-İstişrâk, el-ma'rife, es-sulta, el-inşâ'*, tercemet Kemâl Ebû Dîb, Muessesetu'l-Ebhâsi'l-'Arabiyye, Beyrut, 1981.
59. Husâm el-Hatîb: *el-Edebu'l-mukâren: fi'n-nazariyye ve'l-menhec*, c.1., Câmi'at Dimaşk, 1981.
60. Husâm el-Hatîb: *el-Edebu'l-mukâren: Tatbîkât fi'l-edebi'l-'Arabiyyi'l-mukâren*, c.2., Câmi'at Dimaşk, 1981.
61. UNESCO: *Asvât mute'addide ve 'âlem vâhid*, Menşûrâtı's-Şeriketi'l-Vataniyye, Cezayir, 1981.
62. Rene Wellek ve Austin Warren: *Nazariyyetu'l-edeb*, tercemet Muhyiddîn Subhî, el-Muessesetu'l-Arabiyye, 2.b., Beyrut, 1981.
63. 'Abduddâim eş-Şuvâ: *Fi'l-edebi'l-mukâren*, Dâru'l-Hadâse, Beyrut, 1982.
64. İbrahim 'Abdurrahmân Muhammed, *en-Nazariyye ve't-tatbîk fi'l-edebi'l-mukâren*, Dâru'l-'Avde, Beyrut, 1982.
65. Mecellet el-Fusûl: "el-Edebu'l-mukâren (iki sayı)", el-Hey'etu'l-Mısıriyye li'l-Kitâb, Mısır, 1982.
66. Muhammed Altûncî: *Dirâsât fi'l-edebi'l-mukâren*, Suriye, 1982.
67. Mahmûd Tarşûna: *el-Hâmişiyûn fi'l-makâmâti'l-'Arabiyye ve kıssasi's-şattâri'l-İsbâniyye (bi'l-Firansiyye)*, 1982.

68. Raymûn Tahhân, Deniz Baytâr Tahhân: *Vasiyyetu'l-mukâren: el-Beyâbu'l-kozmopolitî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, Beyrut, 1982.
69. 'Abdolvahhâb 'Alî el-Hikemî: *el-Edebu'l-mukâren: Dirâse fî'l-'alâka beyne'l-edebi'l-'Arabî ve'l-âdâbi'l-Avrubiyye*, Matbu'ât Tihâme, Cidde, Suudi Arabistan, 1983.
70. 'Adnân Muhammed Vezzân: *Mutâla'ât fî'l-edebi'l-mukâren*, ed-Dâru's-Su'ûdiyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', Cidde, 1983.
71. Edward W. Said: *The World, the Text, and the Critic*, Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, 1983.
72. Feinstein: *et-Te'sîr ve't-taklîd*, çeviren Mustafa Mâhir, Kahire, 1983.
73. John Fletcher: *Nakdu'l-mukârane*, çeviren Neclâ' el-Hadîdî, Kahire, 1983.
74. Kâsım es-Semerrâ'î: *el-İstişrâk: Beyne'l-mevdû'îyye ve'l-infi'âliyye*, Dâru'r-Rifâ'î, Riyad, 1983.
75. *Mecelletu'l-Fikri'l-'Arabî*: 'adedu'l-istişrâk, Beyrut, March, 1983, yine 'adedu'l-istişrâk, April-June, 1983.
76. *Mecellet (Fusûl) el-Misriyye*: el-cuz'u'l-evvel: el-edebu'l-mukâren, el-'adedu's-sâlis, April-May-June, 1983, el-cuz'u's-sânî: el-edebu'l-mukâren, el-'adedu'r-râbi', July-August-September, 1983.
77. *Mecellet (Şu'ûn 'Arabiyye)*: el-'Arab ve Avruba-Hivâr hadârât, 'aded 28-29, Câmi'atu'd-Duveli'l-'Arabiyye, Tunus, 1983.
78. Muhammed İsmâ'îl Şâhîn: *Fi'l-edebi'l-mukâren*, Kahire, 1983.
79. Muhammed Zekî el-'Aşmâvî: *Dirâsât fî'n-nakdi'l-mesrahî ve'l-edebi'l-mukâren*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut, 1983.
80. Nâcî Necîb: *er-Rihle ile'l-ğarb ve'r-rihle ile'l-maşrik*, Dâru'l-Kelime, Beyrut, 1983.
81. 'Alî Ahmed el-'Arînî: *Zâhiretu't-te'sîr ve't-te'essür fî'l-edebi'l-'Arab: Dirâsât cedide fî'l-edebi'l-mukâren*, Mektebetu'l-Hırrîcî, Riyad, 1984.
82. Ahmed Dervîş, *el-Edebu'l-mukâren: en-Nazariyye ve't-tatbîk*, Kahire, 1984.
83. Ahmed Kemâl Zekî: *el-Edebu'l-mukâren*, Dâru'l-'Ulûm, Riyad, 1984.
84. *A'mâlu'l-mu'temeri't-te'sîsî li'r-râbitati'l-'Arabiyye li'l-edebi'l-mukâren*, ('Annâbe, Temmuz, 1984).
85. Dâvûd Sellûm: *Dirâsât fî'l-edebi'l-mukâreni't-tatbîkî*, Vizâratu's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, Bağdat, 1984.
86. Edward W. Said, *el-'Âlem ve'n-nass ve'n-nâkıd*, Fîbr End Fîbr, Londra, 1984.

87. Nuhba Mine'l-Esâtizeti'l-Muhtassîn: *Târihu'l-edebi'l-ğarbî*, el-cüz'ü'l-evvel ve's-sânî, Menşûrât Talâs, Dimaşk (Şam), 1984.
88. *Mecellet (es-Sekâfetu'l-Ecnebiyye) el-'Irâkiyye*, 1984-1992.
89. *A'mâlu'l-mu'temeri'd-duvelî havle'l-edebi'l-mukâren 'inde'l-'Arab* (14-19/5/1983), Dîvânu'l-Matbû'âtî'l-Câmi'iyye, Cezayir, 1985.
90. *A'mâlu'l-multeka'd-duvelî havle'l-edebi'l-mukâren 'inde'l-'Arab*, 'Annâbe 4-19 Mayıs 1983, Vizâretu't-Ta'lîm ve'l-Bahsi'l-'İlmî, Câmi'at 'Annâbe, Ma'hedu'l-Luğât ve'l-Âdâb, Divânu'l-Matbû'âtî'l-Câmi'iyye, Cezayir, 1985.
91. es-Seyyid el-'Îrâkî: *el-Edebu'l-mukâren menhecen ve tatbâkan*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 1985.
92. 'İzzeddîn el-Munâsara: *Beyânu'l-edebi'l-mukâren: İşkâliyyetu'l-hudûd*, Menşûrâtul'l-Cem'iyyeti's-Sekâfiyye, 1985.
93. Hüseyin Mucîb el-Mısırî: *Beyne'l-edebi'l-'Arabî ve'l-Fârisî ve't-Turkî: Dirâse fî'l-edebi'l-İslâmîyyi'l-mukâren*, Mektebet Anglo el-Mısriyye, Kahire, 1985.
94. Muhammed Ğuneymî Hilâl: *Dirâsât edebiyye mukârane*, Dâr Nahdat Mısır, Kahire, 1985.
95. Mubârek Hüseyin Halîfe: *Fi'l-edeb ve'l-edebi'l-mukâren: Dirâse ve tatbîk*, Dâru'l-Hemezânî, Aden, 1985.
96. Şefîk el-Bikâ'î: *el-Envâ'u'l-edebiyye: Mezâhib ve medâris fî'l-edebi'l-mukâren*, Muesseset 'İzzeddîn, Beyrut, 1985.
97. Zehrân Muhammed Cebr 'Abdulhamîd: *Fi'l-edebi'l-mukâren*, Dâru'l-Beyân, Kahire, 1985.
98. Brauer S. S.: *ed-Dirâsâtu'l-edebiyyetu'l-mukârane*, çeviren 'Ârif Hudeyfe, *Vizâretu's-Sekâfetu's-Suriyye*, Dimaşk, 1986.
99. Devi Fokima: *el-Vad'u'l-ma'rîfî li'l-edebi'l-mukâren* (1986), Câmi'at Dimaşk, Dimaşk, 1986.
100. Ğânîm Muz'il: *eş-Şahsiyyâtu'l-'Arabîyye fî'l-edebi'l-'İbriyyi'l-hadîs*, Dâru'l-Celîl, 'Ammân, 1986.
101. Mahmûd Emînu'l-'âm (İşrâf): *Kadâyâ fikriyye (el-kitâbu's-sânî)*, Dâru's-Sekâfeti'l-Cedîde, Kahire, Yenâyir (Ocak), 1986.
102. *Mecellet el-İstişrâk*: el-a'dâd 1, 2, 3, 4, 5, Bağdat, 1986-1991.
103. *Mecellet el-Mavkıfu'l-Edebî = es-Sûriyye*: el-'aded 186, Tişrînu'l-evvel 1986: Mileffu'l-edebi'l-'Arabî fî 'alâkâtihi me'a'l-âdâbî'l-uhrâ.

104. Muhsin Câsim el-Musevî: *Elf leyle ve leyle fî nazariyyeti'l-edebi'l-İncilîzî: el-Vukû' fî dâireti's-sihr*, 2. baskı, Merkezu'l-İnmâ'il-Kavmî 1986.
105. Recâ' 'Abdulmun'im Cebr: *el-Edebu'l-mukâren beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk*, Mektebetu'ş-Şebâb, Kahire, 1986.
106. Recâ' 'Abdulmun'im Cebr: *Târihu'l-edebi'l-mukâren: el-Mubâdelâtu'l-edebiyye beyne'l-umem*, Mektebetu'ş-Şebâb, Kahire, 1986.
107. Rene Etiemble: *Ezmetu'l-edebi'l-mukâren*, tercemet Sa'id 'Allûş, el-Mahmûd Tarşûna: *Medhal ile'l-edebi'l-mukâren: tatbik 'alâ elf leyle ve leyle*, Tunus, 1986.
108. Sa'id 'Allûş: *İşkâliyyetu't-teyyârât ve't-te'sirât fî'l-vatani'l-'Arabî: Dirâse mukârane*, ed-Dâru'l-Beydâ', Fas, 1986.
109. Şükrî 'Azîz el-Mâdî: *Fî nazariyyeti'l-edeb*, Dâru'l-Hadâse, Beyrut, 1986.
110. 'Abdulmuttalib Sâlih: *Mebâhis fî'l-edebi'l-mukâren*, Bağdat, 1987.
111. 'Abdulmuttalib Sâlih: *Mevdû'ât 'Arabîyye fî dav'i'l-edebi'l-mukâren*, Bağdat, 1987.
112. Alexandre Dima: *Mebâdi' 'ilmi'l-edebi'l-mukâren* (1969), çeviren Muhammed Yunus, Bağdat, 1987.
113. et-Tâhîr Ahmed Mekkî: *el-Edebu'l-mukâren*, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır, 1987.
114. Guyard: *el-Edebu'l-mukâren*, tercemet Henry Zuğayb, Menşûrât 'Uveydât, Beyrut, 1987.
115. Juan Goytisolo: *Fî'l-istişrâki'l-İsbânî*, tercemet Kâzım Cihâd, el-Muessesetu'l-'Arabî li'd-Dirâsât, Beyrût, 1987.
116. Levine Hary: *İnkisârât: makâlât fî'l-edebi'l-mukâren*, çeviren Muhammed 'Asfûr, Kuveyt 'Âlemu'l-Ma'rife sayı: 110, yıl: 1987.
117. Menâf Mansûr: *Medhal ile'l-edebi'l-mukâren*, Bağdat, 1987.
118. René Wellek: *Ezmetu'l-edebi'l-mukâren* (1963), çeviren Muhammed 'Asfûr, Kuveyt, 1987.
119. Rene Wellek: *Mefâhîm nakdiyye*, çeviren Muhammed 'Asfûr, 'Âlemu'l-Ma'rife, Kuveyt sayı: 110, yıl: 1987.
120. Sa'id 'Allûş: *Mukavvinâtu'l-edebi'l-mukâren fî'l-'âlemi'l-'Arabî, eş-Şeriketu'l-'Âlemîyye li'l-Kitâb*, Beyrut, ed-Dâru'l-Beydâ', Fas, 1987.
121. 'İzzeddîn el-Munâsara: *Mukaddime fî nazariyyeti'l-mukârane*, Dâru'l-Karmel 'Ammân, Ürdün, 1988.

122. et-Tâhir Ahmed Mekki: *Fi'l-edebi'l-mukâren*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1988.
123. Ğâlî İlyâs Sa'd: *Risâletu'l-ğufrân ve'l-Komedyâ el-İlâhiyye*, İttihâdu'l-Kuttâbi'l-'Arab, Dimaşk, 1988.
124. Hilmî Bedr: *Buhûs tecribiyye fi'l-edebi'l-mukâren*, ed-Dâru'l-Feniyye, Kahire, 1988.
125. Sa'id 'Allûş: *Medârisu'l-edebi'l-mukâren: Dirâse menheciyye*, ed-Dâru'l-Beydâ', Fas, 1987.
126. Süleymân Mûsâ: *Rehalât fi'l-Ürdün ve Filistîn*, Menşûrât Dâireti's-Sekâfe ve'l-Funûn, 'Ammân, Ürdün, 1987.
127. Yûsuf Bekkâr: *et-Tercemâtu'l-'Arabiyye li-rubâ'îyyâti'l-Hayyâm*, Merkezu'l-Vesâ'ik, Câmi'at Katar, 1988.
128. 'Abdulmecîd Hannûn: *Sûretu'l-Fransî fi'r-rivâyâti'l-Mağribiyye*, Cezayir, 1989.
129. 'Atiyye 'Âmir: *Dirâsât fi'l-edebi'l-mukâren*, Mektebetu'l-Anglo el-Mısıriyye, Kahire, 1989.
130. 'Îsâ el-'Âkûb: *Te'sîru'l-hikemi'l-Fârisiyye fi'l-edebi'l-'Arabî fi'l-'asri'l-Abbâsiyyi'l-evvel. Dirâsât tatbikiyye fi'l-edebi'l-mukâren*, Dâr Talâs, Dimaşk, 1989.
131. Edoîn Rîşâvur: *el-Yâbâniyyûn*, tercemet Leylâ el-Cîbâlî, Silsilet 'Âlemi'l-Ma'rife, Kuveyt, 1989.
132. Huseyn Muhammed Fehîm: *Edebu'r-rehalât*, Silsilet 'Âlemi'l-Ma'rife, Kuveyt, 1989.
133. Kâzântzâkî: *Rihle ilâ Filistin*, tercemet Minya Semâra ve Muhammed ez-Zâhîr, Muesseset Haldûn, 'Ammân, 1989.
134. Muhammed es-Sa'id Cemâluddîn: *el-Edebu'l-mukâren: Dirâse tatbikiyye fi'l-edebeyni'l-'Arabî ve'l-Fârisî*, Dâr Sâbit, Kahire, 1989.
135. Nabîl Reşâd Nofel: *el-Edebu'l-mukâren: Kadâyâ ve müşkilât*, İskenderiye, 1989.
136. 'Abdulğafûr el-Esved: *Medhal ile'l-edebi'l-mukâren*, Câmi'atu'l-Ezher Kulliyetu'l-Luğatî'l-'Arabiyye, Kahire, 1990.
137. 'Abdulvâhid 'Allâm: *Medhal ile'l-edebi'l-mukâren*, Mektebetu's-Şebâb, Kahire, 1990.
138. Ahmed Şevkî 'Abdulcevâd Rıdvân: *Medhal ile'd-dersi'l-edebîyyi'l-mukâren*, Dâru'l-'Ûlûmî'l-'Arabiyye, Beyrut, Lübnan, 1990.
139. Brâdbirî ve Mâkfârlin (tahrîr): *el-Hadâse*, tercemet Mueyyid Fevzî, Dâru'l-Me'mûn, Bağdâd, el-cuz'u'l-evvel 1987, el-cuz'us-sânî 1990.

140. Cemâluddîn Muhammed es-Sa'îd: *el-Edebu'l-mukâren: Dirâse tatbikiyye fi'l-edebeyni'l-'Arabiyyi'l-Fârisî*, Dâr Sâbit li'n-neşr ve't-tevzî', Kahire, 1989.
141. Muhammed Zekeriyâ 'Anânî ve Sa'îd Ramadan: *Medhal li-dirâsâti'l-edebi'l-mukâren*, İskenderiyye, 1990.
142. Sâbır 'Abdu'd-dâyim: *el-Edebu'l-mukâren: Dirâse fi'z-zâhire ve'l-mustalah ve't-te'sîr*, Kahire, 1990.
143. Şefîk es-Seyyid: *Fusûl mine'l-edebi'l-mukâren*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 1990.
144. 'Abbûd 'Abade: *el-Edebu'l-mukâren*, Menşûrât Câmi'ati'l-Ba's, Humus, Suriye, 1991.
145. Mekârim el-Ğamrî: *Muessarât 'Arabiyye ve İslâmiyye fi'l-edebi'r-Rûsî*, Silsilet 'Âlemi'l-Ma'rife, Kuveyt, 1991.
146. Muhammed Şâhîn: *Eser İlyût (Thomas Stearns Eliot) fi şî'iri's-Seyyâb ve 'Abdussabbûr*, el-Muessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsât, Beyrut, 1991.
147. 'Abede 'Abbûd: *el-Edebu'l-mukâren: Medhal nazarî ve dirâsât tatbikiyye*, Humus, Suriye, 1992.
148. Adonis: *es-Suryâliyye ve's-sûfiyye*, Dâru's-Sâkî, Londra, 1992.
149. Ahmed Dervîş: *el-Edebu'l-mukâren: en-Nazariyye ve't-tatbîk*, Dâru's-Sekâfeti'l-'Arabiyye, 1992.
150. Ann Jefferson ve David Robbie: *en-Nazariyyetu'l-edebiyetu'l-hadîse: takdîm mukâren*, çeviren Semîr Mes'ûd, Menşûrât Vizâratî's-Sekâfe, Dimaşk, 1992.
151. 'İzzeddîn el-Munâsara: *eş-Şî'riyyât*, Menşûrât Berhûma, 'Ammân, 1992.
152. Edward Said: *el-Emberyâliyye ve's-sekâfe*, 1992 (İngilizce).
153. Husâm el-Hatîb: *Âfâku'l-edebi'l-mukâren*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, Dimaşk, 1992.
154. *Mecellet el-Vahde*: 'aded 92, sene 1992: "es-Sekâfetu'l-'Arabiyye ve işkâliyyâtü't-tebe'iyye." Yine 'aded 90 sene 1992: "el-'Arab ve'n-nizâmu'd-duveliyî'l-cedîd," Rabat, Fas.
155. Zeynât Baytâr: *el-İstişrâk fi'l-fenni'r-romansîyyi'l-Fransî*, 'Âlemu'l-Ma'rife, Kuveyt, 1992.
156. 'Abede 'Abbûd: *er-Rivâyetu'l-Almâniyyetu'l-hadîse: dirâse istikbâliyye mukârane*, Vizâretu's-Sekâfe, Suriye, 1993.
157. 'Îd Dahyât: *John Milton ve's-sekâfetu'l-'Arabiyyetu'l-İslâmiyye*, 'Ammân, Ürdün, 1993.

158. ‘İzzeddîn el-Munâsara: *Hârisu’n-nassi’s-şî’rî*, Dâru’l-Kitâbât, Beyrut, 1993.
159. Ziyâ’ Hıdeyr: *Sunâ’iyyât mukârane*, Dâru’l-Kermel, ‘Ammân, 1993.
160. Ğassân es-Seyyid: *el-Hurriyye ve’l-viddâniyye beyne’l-fıkr ve’l-vâkı’*: *Dirâse fı’l-edebi’l-mukâren*, Matba‘at Zeyd b. Sâbit, Dimaşk, 1994.
161. ‘İzzeddîn el-Munâsara: *Cemretu’n-nassi’s-şî’rî*, Menşûrâtı’l-İttihâdi’l-‘Âm li’l-Udebâ’ ve’l-Kuttâbi’l-‘Arab, bi da‘m min Muesseset Şumân, ‘Ammân, 1995.
162. ‘İzzeddîn el-Munâsara: *el-Musâkafe ve’l-edebu’l-mukâren: Manzûr işkâlî*, el-Müessesetu’l-‘Arabıyye li’d-Dirâsât, Beyrut, 1995.
163. Terry Eagleton: *Nazariyyetu’l-edeb*, çeviren Sâir Dîb, Vizâratu’s-Sekâfeti’s-Suriyye, Dimaşk, 1995.
164. er-Reşîd bû Şi‘îr: *Eseru Berthold Brecht fı mesrahi’s-şarki’l-‘Arabî*, Dâru’l-Ahâlî, Dimaşk 1996.
165. Pierre Brunel, Claude Pichois, André Michel Rousseau: *Me’l-edebu’l-mukâren* (1967), çeviren Ğassân es-Seyyid, Dimaşk, 1996.
166. Daniel-Henri Pageaux: *el-Edebu’l-‘âm ve’l-mukâren*, Paris, 1994, çeviren Ğassân es-Seyyid, İttihâdu’l-Kuttâbi’l-‘Arab, Dimaşk, 1997.
167. ‘Abbûd ‘Abade: *el-Edebu’l-mukâren: Muşkilât ve âfâk*, İttihâdu’l-Kuttâbi’l-‘Arab, Dimaşk, 1999.
168. Pierre Brunel ve Yves Chevrel: *el-Vecîz fı’l-edebi’l-mukâren*, Paris, 1989, çeviren Ğassân es-Seyyid, Matba‘at Zeyd b. Sâbit, Dimaşk, 1999.
169. Susan Edna Bassnett: *el-Edebu’l-mukâren* (1993), çeviren Emîra Nuveyra, Kahire, 1999.
170. Robert Jauss Hans: *Cemâliyyâtı’t-telakkî* (1969), çeviren Reşîd b. Heddû, Kahire, 2004.
171. Yao Yuan Hao: *el-Edebu’l-mukâren fı’s-Sîn* (1983), çeviren ‘Avnî Ebû Ğûş, ‘Ammân, 2004.
172. Cemâleddîn er-Remâdî: *Mesrahiyyet Kleopatra beyne’l-edebi’l-‘Arabî ve’l-edebi’l-İncilîzî*, Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî.

SONUÇ

Arap dünyasında karşılaştırmalı edebiyat biliminin durumunun ortaya koyulması amacıyla karşılaştırmalı edebiyat bilimi ortaya çıkmadan önce Arap dünyasında edebi metin karşılaştırmaları var mıydı, varsa hangi seviyedeydi, karşılaştırmalı edebiyat bilimi Arap dünyasında ne zaman ortaya çıktı ve nasıl gelişme gösterdi gibi sorulara cevap arandı. Elde edilen bulgulardan karşılaştırmalı edebiyat bilimi ortaya çıkmadan çok önce Arap dünyasında miladi 5. yüzyıldan itibaren Cahiliye Dönemi'nde şairlerin ve şiirlerinin karşılaştırmalarına rastlandığı görülmektedir. Ancak bu karşılaştırmalar başlangıçta her ne kadar şiirin bütününden ziyade bir parçasıyla sınırlı kalsa da zamanla şairlerin şiirlerinin bütünü; dil bilgisi, belagat ve estetik gibi birçok yönden karşılaştırılmıştır. Bu durum Abbasi Dönemi'nin sonlarında edebi metinlerin bir bütün olarak karşılaştırılmasıyla zirveye çıkar. Memlûklü ve Osmanlı Dönemlerinde de 19. yüzyıla kadar aynı minvalde karşılaştırmalar yapılmıştır. Ancak bu edebi metin karşılaştırmaları aynı dildeki metinler arasında yapılmaktaydı. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarından itibaren Batı ile temas sonucunda iki farklı dile ait iki kültür karşılaştırılmaya başlandı. Bu durum 20. yüzyılın başlarından itibaren Batı dünyasından yazar ve şairler ile Arap dünyasından yazar ve şairlerin eserlerinin karşılaştırılmasına evrilir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de çeviri faaliyetleri ve Batı'ya giden öğrencilerin orada bu alanda doktora yapıp dönmesi üzerine karşılaştırmalı edebiyat bilimi Arap dünyasında ilk olarak üniversitelerde ortaya çıkar. Özellikle Muhammed Ğuneymî Hilâl'in etkisiyle Fransız ekolü 20. yüzyılın başlarına kadar etkisini sürdürür. Bu döneme bakıldığında gerek teorik çalışmaların gerek pratik çalışmaların çoğunun Fransız ekolü çerçevesinde olduğu görülür. 20. yüzyılın başlarından itibaren 'İzzeddîn el-Munâsara'nın ve çevirilerin etkisiyle diğer ekollere dair çalışmaların da çoğaldığı görülür. Her ne kadar karşılaştırmalı edebiyat adı altında çok fazla bölüme rastlanmasa da yabancı dillerde görev yapan Arap akademisyenler farklı kültürlerin dillerini bilmelerini avantaj olarak görüp karşılaştırmalı çalışmalara imza atmışlardır. Özellikle 2011 yılından itibaren Arap dünyası içerisinde ve dışarısında bulunan çeşitli dergilerde Arap akademisyenlerin karşılaştırmalı çalışmalar üzerine birçok makalesinin yayımlandığı görülür. Aynı şekilde bu alandaki tezlerde de artış olmuştur. Özetle bütün bu verilerden anlaşılacağı üzere Arap dünyasında karşılaştırmalı

edebiyat bilimine yaklaşım; dernekler, dergiler, kongreler ve araştırmalar aracılığıyla hızla ilerleme kaydetmiştir. Mısır, Cezayir, Irak ve Lübnan gibi bazı ülkelerde karşılaştırmalı edebiyat bilimi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Ancak her bir Arap ülkesiyle ilgili daha fazla bağımsız çalışma yapılması Arap dünyasında karşılaştırmalı edebiyat biliminin durumunun daha sağlıklı ortaya konulmasını sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- ‘Abbâs, İhsân. *Târîhu’n-nakdi’l-edebî ‘inde’l-‘Arab*. 2. bs. Beyrut: Dâru’s-Sekâfe, 1978.
- ‘Abbâse, Muhammed. “el-Medresetu’l-‘Arabiyye fî’l-edebî’l-mukâren.” *Mecelletu Havliyyâtî’t-Turâs*, 17 (2017). 7-26.
- ‘Abbûd, Mârûn. *Edebu’l-‘Arab*. Birleşik Krallık: Hindâvî, 2014.
- ‘Abbûd, Marûn. *Ruvvâdu’n-nahdati’l-hadîse*. Kahire: Hindawi, 2015.
- ‘Amir, ‘Atiyye. “Neş’etu’l-edebî’l-mukâren fî Mısır.” Muhâdaratun vuzzi‘et fî’l-mu‘temari’l-duvelî li’l-edebî’l-mukâren-Câmi‘at ‘Annâbe, el-Cezâ’ir, 14-19.05.1983-Dûne hudûri kâtibihâ.
- ‘Amir, ‘Atiyye. *Târîhu’l-edebî’l-mukâren fî Mısır*, (Mısır: el-Hey’etu’l-Mısriyyetu’l-‘âmmetu li’l-kitâb, 1983), 13-22.
- ‘Azmi eş-Şerbînî el-Mursî Mâdî, ‘Alâ. “en-Nahdatu’l-‘arabiyyetu’l-hadîse fî’l-edebî’l-‘Arabî esbâbuhâ ve mazâhiruhâ.” *Mecellet Kulliyeti’t-Terbiye bi’l-Mansûra*, no: 108/6 (2019): 1917-1941.
- ‘el-‘Akkâd, Abbâs Mahmûd. *Dirâsât fî’l-mezâhibi’l-edebiyye ve’l-ictimâ’iyye*. Kahire: Hindawi, 2013.
- ‘Hıdır, Abbâs. “Dr. Muhammed Ğuneymî Hilâl: Râ’idu’l-edebî’l-mukâren fî’l-‘Arabiyye.” *ed-Dûha*, no: 11 (1983). 35-37.
- Al Salem, Daad Yunis. “Cuhûdu’n-nukkâd fî’l-muvâzene beyne’sşu‘arâ’ fî’l-‘asri’l-‘Osmânî.” *Mecellet Cîli’d-Dirâsâtî’l-Edebiyye ve’l-Fikriyye*, Merkez Cîli’l-Bahsi’l-‘İlmî, no: 66 (2020): 47-63.
- Arnold, Matthew. *Letter to his sister, May 1848, cited in Siegbert Praver, Comparative Literary Studies: An Introduction*. Duckworth, 1973.
- Arslan, Adnan “Endülüs Şairlerinden Hazim El-Kartâcennî’nin Sübhâniye Kasidesinde Yapısal Bütünlük.” *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no: 13 (2018). 173-191.
- Arslân, Şekîb. *en-Nahdatu’l-‘arabiyye fî’l-‘asri’l-hâdır*. Birleşik Krallık: Hindawi, 2020.
- Aytaç, Gürsel. *Karşılaştırmalı Edebiyat*. Ankara: Gündoğan, 1997.
- Bassnett, Susan. *el-Edebu’l-mukâren*. Çeviren Emîra Hasan Nuveyra. y.y.: el-Meclisu’l-A‘lâ li’s-Sekâfe, 1999.

- Bayram, Yavuz. “Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Bir Uygulama.” *Selçuk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü*, (2004): 69-93.
- Behmî, ‘Îsâm. *Talâ’i’u’l-mukârene fi’l-edebi’l-‘Arabîyyi’l-hadîs*. Kahire: Dâru’n-Neşr li’l-Câmi‘ât, 1996.
- Ceviz, Nurettin, Nevzat Hafis Yanık, Kenan Demirayak. *Yedi Aski Arap Edebiyatının Harikaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî el-‘Asru’l-İslâmî*. 7. bs. Kahire: Dâru’l-Ma‘ârif, 1969.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî*. Mısır: Dâru’l-Ma‘ârif, 1995.
- Delîlu hey’eti’t-tedrîs bi’l-câmi‘âti’l-‘Arabîyye el-kısmu’l-evvel. Ürdün: İttihâdu’l-Câmi‘âti’l-‘Arabîyye, 1978.
- Derrûze, Muhammed İzzet. *Tedvînu’l-Kurâni’l-mecîd*. Halep: Dâru’s-Şu‘â’ li’n-Neşr, 2004.
- Diyâ’u’l-Ke‘bî. *es-Serdu’l-‘Arabîyyu’l-kadîm el-Ensâku’s-sekâfiyye ve işkâliyyâtu’t-te’vîl*. Beyrut: el-Muessesâtu’l-‘Arabîyye li’d-Dirâsât ve’n-Neşr, 2005.
- Djillali, Boumediene. “en-Nakdu’l-edebîyyi’l-mukaren fi’l-vatani’l-‘Arabî.” Doktora Tezi, Cezayir Üniversitesi, 2008-2009.
- Ebu’s-Su‘ûd, Fahrî. *Fi’l-edebi’l-mukâren ve makâlât uhrâ*. Hazırlayan Cîhân ‘İrfa. Mısır: el-Hey’etu’l-Mısriyyetu’l-‘Âmme li’l-Kuttâb, 1997.
- el-Âmidî, Ebu’l-Kâsım el-Hasan b. Bişr. *el-Muvâzene beyne şî’r Ebî Temmâm ve’l-Buhturî*. Tahkik eden Ahmed Sakr ve Abdullâh el-Mehârib. y.y.: Dâru’l-Ma‘ârif, Mektebetu’l-Hâncî, 1994.
- el-Bustânî, Suleymân. *Nazariyyetu’s-şî’r Mukaddimet tercemeti’l-İlyâda*. Editör Muhammed Kâmil el-Hatîb. Dimaşk: Menşûrât Vizâratî’s-Sekâfe, 1996.
- el-Câhız, ‘Amr b. Bahr. *el-Beyân ve’t-tebyîn*. Beyrut: Dâr ve Mektebetu’l-Hilâl, h. 1433.
- el-Câhız, ‘Amr b. Bahr. *Kitâbu’l-Heyavân*. Tahkik eden ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn. Mısır: Matba‘at Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1965.
- el-Carbî, Muhammed Ramazan. *el-Edebu’l-mukâren*. Malta: Menşûrât ELGA Falîta/Malta-Şeriket Dâri’l-Hudâ li’t-Tibâ‘a ve’n-Neşr-, t.y.
- el-Cumahî, Muhammed b. Sellâm. *Tabakât fuhûli’s-şu‘arâ’*. Tahkik eden Mahmûd Muhammed Şâkir. Cidde: Dâru’l-Medenî, t.y.

- el-Curcânî, el-Kâdî. *el-Vasâta beyne'l-Mutenebbî ve husûmihî*. y.y.: Matba'at 'Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâhu, 1966.
- el-Esed, Nâsireddîn. *Muhammed Rûhî el-Hâlidî râ'idu'l-behsi't-târihiyyi'l-hadîs fî Filistîn*. Kahire: Ma'hedu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-'Arabiyye, 1970.
- el-Fâhûrî, Hannâ. *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*. 2. bs. Lübnan: el-Matba'atu'l-Bulsîya, 1953.
- el-Hâlidî, Rûhî. *Târih 'ilmi'l-edeb 'inde'l-İfrinc ve'l-'Arab ve Fiktor Hugo*. Birleşik Krallık: Hindawî, 2018.
- el-Hâlidî, Rûhî. *Târihu 'ilmi'l-edeb 'inde'l-İfrinc ve'l-'Arab ve Fiktor Hugo*. Takdim Faysal Derrâsc. Katar: Vizâratu's-sekâfe ve'l-funûn ve't-turâs, 2013.
- el-Hamevî, Yâkût. *Mu'cemu'l-udebâ'=İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*. Tahkik eden İhsân 'Abbâs. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993.
- el-Heddâd, Necîb. "Mukâbele beyne's-ş-iri'l-'Arabî ve's-ş-ri'l-İfrincî." *el-Beyân*, 8 (1897): 335-339.
- el-Humsî el-Halebî, Kustâkî. *Menhelu'l-vurrâd fî 'ilmi'l-intikâd*. 3. cüz: Mir'etu'n-nufûs.
- el-Kayrevânî el-Ezdî, Ebû 'Alî el-Hasan b. Reşîk. *el-'Umde fî mehâsini's-ş-ri ve âdâbihî*. Tahkik eden Muhammed Muhyiddin 'Abdulhamîd. y.y.: Dâru'l-Cîl, 1981.
- el-Kindî, İmruulkays b. Hucr. *Divân İmru'ulkays*. Beyrut: Dâru'l-Ma'arife, 2004.
- el-Kureşî, Ebû Zeyd Muhammed. *Cemheret eş'âri'l-'Arab*. Tahkik eden 'Alî Muhammed el-Becâdî. Mısır: Nahdatu Mısır li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve'T-tevzî', h. 1431.
- el-Marsafî, eş-Şeyh Hüseyin. *el-Vesîletu'l-edebiyye li'l-'ulûmi'l-'Arabiyye*. 1. bs. Kahire: Matbaau'l-Medârisi'l-Melikiyye bi-Darbi'l-Cemâmîz, 1292/1879.
- el-Merzubânî, Ebû 'Ubeydullâh b. Muhammed. *el-Muvaşşah fî me'âhizi'l-'ulemâ' 'ale's-şu'arâ'*. Lübnan-Beyrut: Dâru'l-kutubu'l-'ilmiyye, 1995.
- el-Munâsara, İzzeddîn. *en-Nakdu's-sekâfiyyu'l-mukâren manzûr cedeli tefkîkî*. 1. bs. Ürdün: Dâr Mecdelâvî li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2005.
- Emîn, Ahmed. *en-Nakdu'l-edebî*. Kahire: Hindâvî, 2012.
- Emîn, Ahmed. *Kâmûsu'l-'âdât ve't-tekâlîd ve't-te'âbîri'l-Mısriyye*. Kahire: Hindawî, 2013.

- es-Sûlî, Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ. *Ahbâr Ebî Temmâm*. Tahkik eden Halîl Mahmûd Da'sâkir, Muhammed 'Abde Ğarâm ve Nazîru'l-İslâm el-Hindî. y.y.: Matba'at Lecneti'l-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1937.
- es-Suyûtî, Celâluddîn. *Şerhu şevâhidi'l-Muğnî*. Tahkik eden Ahmed Zâfir Kocân. y.y.: Lecnetu't-Turâs'il-'Arabî, 1966.
- eş-Şertûnî, Sa'îd el-Hûrî. "el-Beyânu'l-'Arabî ve'l-beyânu'l-İfrincî." *el-Muktetaf* 27, no: 4 (1902): 370-374.
- eş-Şidyâk, Ahmed Fâris. *el-Vâsıta fî ma'rifet ahvâl Malta*. Kahire: Hindawî, 2014.
- et-Tahtâvî, Rifâ'a Râfî'. *el-A'mâlu'l-kâmile*. Tahkik eden Muhammed 'Amâra. Mısır: Mektebetu'l-Usra, 2010.
- et-Tahtâvî, Rifâ'a Râfî'. *Telhîsu'l-ibrîz fî telhîs Bârîz (Paris)*. Kahire: Hindawî, 2011.
- et-Tâzî, 'Abduselâm. *el-'Udebâ'u'l-Meğâribe el-Mu'âsirûn, Dirâse bibloğrafiyye ihsâ'iyye*. Fas: Menşûrât el-Câmi'a, 'Dâru'l-Beydâ', 1983.
- ez-Zeyyât, Ahmed Hüseyin. *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî li'l-medârisi's-sâneviyye ve'l-'ulyâ*, Kâhire: Dâru Nahdati Mısır li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, t.y.
- ez-Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd. *el-A'lâm*. 15. bs. y.y.: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.
- Hindâvî, Halîl. "İştigâlu'l-'Arab bi'l-edebî'l-mukâren." *er-Risâle*, no: 153 (1936): 938-940.
- Homerôs. *İlyada*. Çeviren Süleyman el-Bustânî. Birleşik Krallık: Hindawî, 2017.
- İbn 'Abd Rabbihi, Ebû 'Omar Şihâbuddîn. *el-İkdu'l-ferîd*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, h. 1404.
- İbn Haldûn, Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Kitâbu'l-iber ve divânû'l-mübtade' ve'l-haber fî eyyâmî'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men 'âsarahum min zevi's-sultânî'l-ekber*. 1. bs. Tahkik eden İbrahim Şebbûh ve İhsân 'Abbâs. Tunus: ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitâb, 2006.
- İbn Haldûn, Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddimetu İbn Haldûn*. Tahkik eden 'Abdullah Muhammed ed-Dervîş. 1. bs. Dimaşk: Dâr Ya'rub, 2004.
- İbn Kuteybe. *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*. Tahkik eden Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1967.
- İbn Ma'sûm, Ali b. Ahmed. *Envâru'r-rabî' fî envâ'i'l-bedî'*. y.y.: h. 1431. (el-Mektebetu's-şâmile)

- İbn Vekî‘ et-Tinnîsî, Ebû Muhammed el-Hasan. *el-Munsif li’s-sârik ve’l-masrûk minhu*. Tahkik eden ‘Omer Halîfe b. İdrîs. Bingazi: Câmi‘atu Kâr Yûnus, 1994.
- İbnu’l-Mu‘tez, Abdullah. *Resâ’ilu İbni’l-Mu‘tez fi’n-nakd ve’l-edeb ve’l-ictimâ’*. Derleyen Muhammed ‘Abdumun‘im Hafâcî. Mısır: Mektebetu ve Matba‘atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî bi-Mısır, 1946.
- İshâk, Edîb. *ed-Durer*. Editör Circis Mihâ’il Nahnâs. İskenderiye: Matbaatu Cerîdeti’l-Mahruse, 1886.
- Kalkîle, ‘Abduh Abdulazîz. *en-Nakdu’l-edebî fi’l-‘asri’l-Memlûkî*. Mısır: Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, t.y.
- Kalkîle, Abduh Abdulazîz. *en-Nakdu’l-edebî fi’l-‘asri’l-Memlûkî*. Mısır: Mektebetu’l-Anglo el-Mısriyye, 1972.
- Kılıçlı, Mustafa. *Arap Edebiyatında Şu‘ûbiyye*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2015.
- Laurens, Henry. *el-Hamletu’l-Fıransiyye fî Mısır Bonapart ve’l-İslâm*. Çeviren Beşîr es-Sibâ‘î. 1. bs. Kahire: Sinâ li’n-Neşr, 1995.
- Mekkî, et-Tâhir Ahmed. *el-Edebu’l-mukâren: Usûluhû, tetavvuruhû ve menâhicuhû*. 1. bs. Kahire: Dâru’l-Ma‘ârif, 1987.
- Mekkî, et-Tâhir Ahmed. *Fi’l-edebi’l-mukaren dirâsât nazariyye ve tatbikiyye*. 3. bs. Kahire: Dâru’l-Ma‘ârif, 1997.
- Mendûr, Muhammed. *en-Nakd ve’n-nukkâdu’l-mu‘âsirûn*. Birleşik Devletler: Hindawi, 2021.
- Mûsâ, Munîf. *Suleymân el-Bustânî, fî hayâtihî ve fikrihî ve edebihî*. Lübnan: Dâru’l-Fikr 1984.
- Mübârek, ‘Alî Paşa. *‘Alemu’d-dîn*. İskenderiye: Matba‘atu Cerîdeti’l-Mahrûse, 1299/1882.
- Özdoğan, Mehmet Akif, “Klasik Arap Edebiyatında Edebi Tenkit ve İbn Raşîk Al-Kayravani’nin Edebi Tenkitteki Yeri.” Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2000.
- Sarıcık, Murat. “Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırıları.” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no: 31 (2013): 109-140.
- Sarrûf, Ya‘kûb ve Fâris Nimr. “Mukaddime.” *el-Muktetaf* 1 (1876): 1.
- Sarrûf, Ya‘kûb. “Şuzûru’l-İbrîz fî nevâbiği’l-‘Arab ve’l-İncilîz: İbn Haldûn el-Mağribî ve Herbert Spencer el-İncilîzî.” *el-Muktetaf* 9 (1886): 513-522.

- Sarrûf, Ya'kûb. "Şuzûru'l-İbrîz fî nevâbiği'l-'Arab ve'l-İncilîz: Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî ve John Milton el-İncilîzî." *el-Muktetaf* 8 (1886): 449-456.
- Savâyâ, Mihâ'il. *Suleymân el-Bustânî ve İlyâda Homeros*. Beyrut: Mektebetu Sâdır, t.y.
- Suçin, Mehmet Hakkı. *Yedi Askı Şiirleri (Muallakalar)*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2020.
- Şaban, İbrahim. "Klasik Arap Edebiyatında Edebi Karşılaştırmalar." *Dârulfunun İlahiyat* 33, no: 1 (2022): 93-113.
- Şaban, İbrahim. "XIX. Yüzyıl Arap Edebiyatında Karşılaştırmalı Edebiyatın Öncüleri." *Doğu Araştırmaları*, no: 25 (2022): 33-51.
- Tahhân, Reymûn. "Târîhu'l-edebi'l-mukâren fî câmi'ât Lübnân el-vataniyye ve'l-hâssa." *Muhâdaratun ulkiyet fî'l-mu'temari'l-duvelî li'l-edebi'l-mukâren*, Câmi'at 'Annâbe, el-Cezâ'ir, 14-19.05.1983-bi muşâreket kâtibihâ.
- Tieghem, Paul Van. *Mukayeseli Edebiyat (La Litterature Comparee)*. Çeviren Yusuf Şerif Kılıçel. İstanbul: Büyüyen Ay, 2017.
- Wellek, Rene. *Mefâhîm Neakdiyye*. Çeviren Muhammed 'Asfûr. Kuveyt: Silsiletu 'Âlemi'l-Ma'rife, 1987.
- Wellek, Rene. *The Name and Nature of Comparative Literature Discriminations*. New Haven and London: Yale University Press, 1970.
- Yalar, Mehmet. "Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirinin Sosyal Arka Planı." *T.C. Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 4, no: 2 (2005): 75-95.
- Yaltkaya, Şerafettin. *Yedi Askı*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- Zeydân, Corcî. *Terâcim meşâhîri's-şark fî'l-karni't-tâsi' 'aşar*. Kahire: Hindawi, 2011.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://claroc.tw/>

<http://depts.washington.edu/acclhome/>

<https://aaliteraturacomparada.wordpress.com/>

<https://archive.alsharekh.org/Articles/161/15440/343903>

<https://bcla.org/about/>)

<https://complit.ca/>)

<https://cu.edu.eg/Faculties>

<https://dergipark.org.tr/tr/>

<https://escl-selc.eu/>

<https://search.mandumah.com/>

<https://sscl.ksu.edu.sa/ar/node/1043>

<https://uia.org/s/or/en/1100018662>

<https://www.acla.org/about>)

<https://www.aile-icla.org/mission-statement/#>

<https://www.asjp.cerist.dz/en/rechercheGeneral>

<https://www.clai.in/>